Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
Кафедра загальної, вікової та соціальної психології імені М.А. Скока
Кафедра соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук
Полоцький державний університет (Республіка Білорусь)
Кафедра технології та методики викладання
Херсонський державний університет
Кафедра психології
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Кафедра психології
Кафедра менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

ДВАНАДЦЯТІ СІВЕРЯНСЬКІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ

Матеріали міжнародної наукової онлайн-конференції

26 листопада 2021 року, м. Чернігів

Том 1. Психологія

Чернігів
2022

УДК 159.9 : 316.6 : 364
ББК 88
Д 22

Наукова редакція:
Дроздов О. Ю., доктор психологічних наук, доцент

Рекомендовано до публікації вченою радою
Навчально-наукового інституту
психології та соціальної роботи
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка (протокол № 5 від 28.12.2021 р.)

Дванадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання: Матеріали Міжнародної наукової онлайн-конференції (26 листопада 2021 року, м. Чернігів) / За наук. ред. О. Ю. Дроздова. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2022. Т.1. 239 с.

Збірник містить матеріали Міжнародної наукової конференції «XII Сіверянські соціально-психологічні читання» (26 листопада 2021 р., м. Чернігів). У першому томі розглядаються актуальні питання сучасної фундаментальної та прикладної психології.

Адресовано науковцям, викладачам закладів вищої освіти, практичним психологам, студентам та аспірантам.

© Автори, 2022

DOI: 10.5281/zenodo.5832945

Андреева И. Н.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СВОЙСТВА ЛИЧНОСТИ У СПЕЦИАЛИСТОВ С ВЫСОКИМ И НИЗКИМ УРОВНЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КРЕАТИВНОСТИ

Специфика выражения и интенсивность человеческих эмоций обусловлена не только биологической природой человека, но и влиянием социальных норм, предписывающих, что чувствовать в той или иной социальной ситуации и насколько интенсивно выражать эмоции. С точки зрения конструктивистской теории Дж. Эйверилла способность к культурно обусловленному творческому преобразованию эмоций, связанному с изменением их структуры и содержания, рассматривается как эмоциональная креативность (ЭК) (Averill J., Thomas-Knowles C., 1991). Эмоциональная креативность входит в концептуальное поле эмоционального интеллекта. имеет общую с ним генотипическую основу, а отличается от ЭИ новизной эмоциональной реакции (Андреева И., 2009).

В психологии общая креативность, и эмоциональная креативность по аналогии с ней, рассматривается и в качестве способности и как личностное свойство. Определяя сущность эмоциональной креативности, С. Деревянко (2017) выделяет два подхода: 1) деятельностный, в рамках которого эмоциональная креативность рассматривается как способность, обусловливающая эффективность выполнения деятельности (артистической, педагогической, управленческой); 2) личностный, в котором эмоциональная креативность понимается как личностное свойство. Мы также различаем эмоциональную креативность как способность (инструментальную ЭК) и как свойство личности (рефлексивную ЭК) (Андреева И., 2020).

Изучение эмоциональной креативности и ее взаимосвязей с личностными свойствами является перспективным направлением современной психологии. Это обусловлено личностными преимуществами, которые дает индивиду

развитие эмоциональной креативности. Среди них – внутренняя мотивация и академическая вовлеченность (Oriol X. [at al.], 2016), уверенность в себе (Деревянко С., Андреева И., Примак Ю., 2020), стрессоустойчивость (Деревянко С., 2017), психологическое и субъективное социальное благополучие (Frolova S., Novoselova K., 2015; Андреева И., 2020), эффективная социально-психологическая адаптация (Деревянко С., 2017), психологическая безопасность (Деревянко С., Панченко Т., 2020).

Результаты сопоставления индивидов с высоким и низким уровнем эмоциональной креативности по показателям эмоционального интеллекта и интеллектуальных свойств личности без учета пола представлены в монографии (Андреева И., 2020). Определено, что у индивидов с высоким уровнем как рефлексивной, так и инструментальной эмоциональной креативности по сравнению с респондентами с низкими их показателями преобладают: стратегический ЭИ ($p<0,001$); способности к пониманию чужих эмоций (МП) ($p<0,001$; $p<0,01$), межличностный эмоциональный интеллект (МЭИ) ($p<0,001$; $p<0,05$), а также фактор Q_1 (радикализм) ($p<0,001$; $p<0,05$). Иными словами, *индивиды с высоким уровнем эмоциональной креативности (как инструментальной, так и рефлексивной)* обладают высокоразвитыми способностями к пониманию эмоций и управлению ими без обязательного хорошего восприятия эмоций или полного переживания, выраженными способностями к пониманию чужих эмоций и управлению ими, а также гибким мышлением. Они умеют обобщать и анализировать, склонны к экспериментированию, самостоятельны в решении проблем, в постановке задач, в ответе за конечный результат, спокойно относятся к ошибкам и неудачам.

Обнаружено также, что у индивидов с высоким уровнем инструментальной эмоциональной креативности в отличие от респондентов с низким ее уровнем преобладают показатели факторов В (интеллектуальность) и М (мечтательность) ($p<0,05$). Это означает, что лица с высоким уровнем инструментальной ЭК наряду с приведенными выше характеристиками отличаются более высоким уровнем

интеллектуального развития и большей скоростью обучения. Их характеризует напряженность внутренней жизни, богатое воображение, самобытное мировоззрение, собственная неповторимая манера поведения. Складывается впечатление, что в данном случае высокий интеллект сочетается с творческой одаренностью.

У респондентов с высоким уровнем рефлексивной эмоциональной креативности в отличие от испытуемых с низким ее уровнем, наряду с представленными выше, более выражены показатели управления чужими и собственными эмоциями (МУ и ВУ) ($p<0,001$ и $p<0,01$), контроля экспрессии (ВЭ) ($p<0,01$), понимания эмоций (ПЭ) и управления эмоциями (УЭ) ($p<0,001$).

В монографическом исследовании (Андреева И., 2020) не определены половые различия в показателях эмоционального интеллекта и интеллектуальных свойств личности у респондентов с различным уровнем эмоциональной креативности В связи с этим **цель исследования** – выявить различия в выраженности показателей эмоционального интеллекта и интеллектуальных свойств личности по Р. Кеттеллу у специалистов с высоким и низким уровнем инструментальной и рефлексивной эмоциональной креативности с учетом пола респондентов.

Выборка исследования: специалисты психологических, педагогических и технических специальностей в возрасте 25–60 лет со стажем работы от 3 лет (N=378): 258 женщин и 120 мужчин. Из данной выборки с целью сравнения выделены две контрастные группы: индивиды с высоким и низким уровнем (N_1=41 И N_2=105) инструментальной (N_1=41 И N_2=105) / рефлексивной (N_1=38 И N_2=93) эмоциональной креативности.

Для сбора информации применялись эмпирические методы: тестов, опроса. Для диагностики эмоционального интеллекта субъекта деятельности применялись: 1) объективный задачный тест, измеряющий ЭИ как способность – тест MSCEIT V 2.0 J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso (2002) в адаптации И. Андреевой (Андреева И., 2011); использовались две шкалы опросника: «стратегический эмоциональный интеллект» – способности к пониманию эмоций и управлению ими без

обязательного хорошего восприятия эмоций или полного их переживания и «опытный эмоциональный интеллект» – способности к распознаванию, выражению и использованию эмоциональной информации без обязательного ее понимания (Mayer J., Salovey P., Caruso D., 2002); 2) опросник, основанный на самоотчете – тест ЭмИн Д. Люсина (Люсин Д., 2006). Эта методика избрана на основе сходной с тестом MSCEIT V2.0 теоретической основы: будучи самооценочной методикой, тест ЭмИн базируется на модели способностей.

Для диагностики инструментальной эмоциональной креативности использовался объективный задачный тест Д. Ушакова – О. Ивановой (Валуева Е., Ушаков Д., 2010), для измерения рефлексивной ЭК – основанный на самоотчете опросник эмоциональной креативности J. Averill (ECI) в адаптации И. Андреевой (Андреева И., 2012).

С целью анализа интеллектуальных свойств личности применялся 16-факторный личностный опросник Р. Кеттелла (форма С), который включает следующие интеллектуальные факторы: B – интеллектуальность; M – мечтательность; N – дипломатичность; Q_1 – радикализм.

Для определения достоверности различий между выделенными контрастными группами использовался U-критерий Манна – Уитни.

Результаты исследования. У мужчин (25–60 лет) с высоким уровнем инструментальной эмоциональной креативности менее выражены показатели фактора N (дипломатичность) по сравнению с индивидами с низким уровнем указанной переменной (M_1=4,50, M_2=6,28, $p<0,05$). Иными словами, респонденты с высоким уровнем инструментальной эмоциональной креативности более просты, естественны, прямолинейны, однако им недостает гибкости в поведении и чувствительности к нюансам общения и изменениям ситуации.

У женщин (25-60 лет) с высоким уровнем рефлексивной эмоциональной креативности по сравнению с респондентками с низким уровнем указанной переменной обнаружены более высокие показатели понимания чужих эмоций (МП) (M_1=26, 35 M_2=21,70, $p<0,001$), управления чужими эмоциями (МУ)

(M_1=21,08, M_2=17,92, p=0,001), МЭИ (M_1=47,44, M_2=39,63, p<0,001), понимания эмоций (ПЭ) (M_1=46,48, M_2=40,78, p<0,01) и управления эмоциями (УЭ) (M_1=44,30, M_2=40,63, p<0,05), а также фактора Q_{1-} радикализм (M_1=7,91, M_2=5,67, p<0,001). Таким образом, женщины с высоким уровнем рефлексивной эмоциональной креативности характеризуются более развитыми способностями к пониманию чужих эмоций и управлению ими, а также к пониманию эмоций в целом и управлению ими. Кроме этого, они обладают более гибким мышлением, склонностью к экспериментированию, самостоятельностью в решении проблем, в постановке задач, в ответе за конечный результат; в групповой динамике они побуждают пойти по новому пути, активны в обсуждении групповых проблем.

В отношении остальных показателей ЭИ и интеллектуальных свойств достоверных различий между мужчинами (женщинами) с высокими и низкими показателями инструментальной и рефлексивной эмоциональной креативности достоверных различий не обнаружено (p>0,05). Незначительное количество достоверных различий между мужчинами с высоким и низким уровнем эмоциональной креативности может объясняться небольшим объемом выборки испытуемых с высоким уровнем эмоциональной креативности.

Выводы. Таким образом, результаты исследования на выборке женщин в целом соответствуют заключению J. Averill и C. Thomas-Knowles (1991) о том, что эмоционально креативные личности глубоко включены в исследование значения собственного эмоционального опыта, склонны к содержательному анализу чувств и поведения других, склонны обдумывать возможные последствия своего поведения, что позволяет им глубже понимать собственные и чужие эмоции и эффективнее управлять ими. Наряду с этим женщины с высоким уровнем рефлексивной эмоциональной креативности характеризуются более выраженной гибкостью мышления, а мужчины с высоким уровнем инструментальной эмоциональной креативности более естественны и прямолинейны, однако менее дипломатичны.

DOI: 10.5281/zenodo.5833037

Андриевская С. В., Бурлакова М. А.

САМООРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТЬ У СТУДЕНТОВ

В современном мире самоорганизация является важным регулятором всей деятельности человека. Самоорганизация деятельности особенно важна для студентов, поскольку в период обучения они вынуждены справляться со всё возрастающей учебной нагрузкой. Кроме того, фактором, который сильно влияет на планирование времени современного человека, является вовлечённость в интернет-среду, а, в ряде случаев, сформированная интернет-зависимость. Для современной учащейся молодёжи вопрос самоорганизации и соотношение планирования своего времени с интернет-досугом очень актуален, поэтому наше исследование посвящено связи самоорганизации и интернет-зависимости у студентов.

Самоорганизация личности изучалась такими авторами, как М. Константиниди (Константиниди М., Тен Р., 2014), Н. Копеина (Копеина Н., 1983), С. Богомаз (Богомаз С., 2011) Е. Мандрикова (Мандрикова Е., 2010); при этом единое определение самоорганизации отсутствует по причине множества различных подходов к рассмотрению этого феномена. Самоорганизацию рассматривают то как тип организаторской деятельности, направленной на себя и осуществляемой наедине с собой (Богомаз С., 2011); то как осознанную работу человека над собой в целях совершенствования интеллектуальных, эмоциональных и морально-волевых черт характера в деятельности, направленной на разрешение общественно и личностно значимых задач (Нос Е., 2009). Е. Мандрикова рассматривает самоорганизацию деятельности как структурирование личного времени, тактическое планирование и стратегическое целеполагание (Мандрикова Е., 2010). В нашем исследовании использовался именно такой подход.

Структура самоорганизации деятельности студентов представляет собой взаимосвязь таких элементов, как цели,

задачи, функции и средства этого процесса. В тесном взаимодействии этих компонентов происходит функционирование системы самоорганизации деятельности.

Для значительного количества студентов интернет является важной частью повседневной жизни. Это обусловлено рядом причин, среди которых выделяют следующие: учебная деятельность, поиск информации, высокая познавательная мотивация, развлечение, недостаток времени, социальная активность, общение и т.д. Студенческая молодежь имеет специфические социальные и психологические черты, наличие которых определяется как возрастными особенностям молодых людей, так и тем, что их социально-экономическое и общественно-политическое положение, духовный мир находятся в состоянии становления, формирования, поэтому они подвержены зависимостям.

К. Янг выделяет 4 симптома зависимости от Интернета: 1) навязчивая потребность проверить электронную почту; 2) постоянное ожидание последующего выхода в Интернет-пространство; 3) жалобы окружающих людей на то, что человек проводит в киберпространстве слишком много времени; 4) жалобы окружающих людей на то, что человек тратит излишнее количество денег на Интернет-ресурсы (Янг К., 2013).

Была выдвинута гипотеза о наличии взаимосвязи между самоорганизацией деятельности и интернет-зависимостью студентов.

Методы исследования: теоретический анализ литературы, опросный метод (психологическое тестирование), статистические методы обработки данных (коэффициент ранговой корреляции Спирмена). Методики исследования: «Опросник самоорганизации деятельности» Мандриковой Е. (Мандрикова Е., 2010); «Шкала интернет-зависимости» С. Чена (S.-H. Cnen; в адаптации В. Малыгина, К. Феклисова).

Выборка состояла из 50 студентов 1-4 курсов Полоцкого государственного университета. По «Шкале интернет-зависимости» у 7 студентов выявлен высокий уровень самоорганизации деятельности, у 30 – средний уровень, у 13 – низкий уровень самоорганизации деятельности. Средние показатели по шкалам «Опросника самоорганизации

деятельности» у студентов распределилось следующим образом: «Планомерность» (17,32), «Целеустремленность» (31,96), «Настойчивость» (20,98), «Фиксация» (19,48), «Самоорганизация» (7,64) и «Ориентация на настоящее» (8,52).

У 44% испытуемых выявлен минимальный риск к возникновению интернет-зависимого поведения, у 50% выявлена склонность к возникновению интернет-зависимого поведения, 6% показали выраженную интернет-зависимость.

Выявлена взаимосвязь между показателями шкалы «Настойчивость» «Опросника самоорганизации деятельности» Е. Мандриковой и «Общим показателем интернет-зависимости» «Шкалы интернет-зависимости» ($r = -0,31$, $p=0,02$). Шкала «Настойчивость» измеряет склонность субъекта к приложению волевых усилий для завершения начатого дела и упорядочения активности. Следовательно, у испытуемых с низким показателем настойчивости, повышается склонность к интернет-зависимому поведению. К примеру, студенты, которые меньше проявляют настойчивость в решении учебных (и любых других жизненных) задач, более интернет-зависимы, чем тем, которые более настойчивы. И наоборот, чем менее интернет-зависимы студенты, тем больше они проявляют настойчивость. Гипотеза нашего исследования подтвердилась частично.

Полученные нами данные хорошо соотносятся с данными исследователя интернет-зависимости Н. Хомерики на другой выборке (Хомерики Н., 2015). Исследователь делает вывод, что при увеличении степени интернет-зависимости происходит снижение показателя силы воли и настойчивости, и для студентов с высоким уровнем интернет-зависимости характерен низкий уровень силы воли и настойчивости.

Снижение способности к самоорганизации деятельности у интернет-зависимых студентов сопряжено с неумением сдерживать свои чувства, проявляется в необдуманных действиях, в неумении владеть собой и заставлять себя выполнять задуманное действие и свидетельствует о нарушении способности преодолевать трудности на пути к цели в реальной жизни. Это способствует прогрессированию зависимости от Интернета за счет возможности переноса цели из реальной жизни в виртуальную.

DOI: 10.5281/zenodo.5833073

Бабатіна С. І.

АНАЛІЗУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ ОСІБ У ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

Самодетермінація особистості як усвідомлена репрезентація себе у соціумі буде розглянута нами через дослідження таких особистісних конструктів як самореалізація та самоактуалізація. Самореалізація – це багатогранний різноаспектний різновекторний феномен, що виражає докорінну потребу людини у максимальному саморозкритті свого потенціалу, який є стрижнем особистості, що відображає її «життєстійкість», настанови на активність. Нині у психології є значна кількість різноманітних теорій самореалізації, рушійною силою якої є потреба у самовдосконаленні (як процесі загальної самоактуалізації та прагненні до досягнення стану «акме» в усіх векторах особистісного та професійного розвитку). Ця потреба, як вроджена властивість, детермінує самореалізацію людини впродовж усього життя, спонукає до осмисленого і повноцінного особистісного і професійного здійснення.

До дослідження було залучено осіб віком від 31 до 42 років (жіночої статті). Психодіагностичним інструментарієм виступили: методика «Сенсожиттєві орієнтації» (СЖО); методика «Діагностика самоактуалізації особистості» (опитувальник САМОАЛ).

Після проведення дослідження за допомогою методики «Діагностика самоактуалізації особистості» було виявило, що більшість жінок мають середні результати за наступними шкалами: «Підтримка», «Ціннісні орієнтації», «Гнучкість поведінки», «Сензитивність», «Самоприйняття», «Синергія», «Прийняття агресії», «Контактність», «Пізнавальні потреби», «Креативність». Дані результати є показниками психічної та статистичної норми досліджуваних жінок у віці ранньої дорослості. Низькі оцінки досліджувані жінки показали за шкалою «Орієнтація у часі», що свідчить про нездатність швидко і адекватно реагувати на мінливу ситуацію;

«Спонтанність», що свідчить про невміння жінок спонтанно висловлювати свої почуття, вони побоюються відкрито виражати їх; «Самоповага», що говорить про наявність у жінок низького рівня поваги до себе; «Погляд на природу», що свідчить про відсутність розуміння людської природи.

Варто зазначити, що 39,5% досліджуваних жінок мають дійсно високий рівень самоактуалізації, що свідчить про реальну самоактуалізацію їх. Ще у 39,5% досліджуваних жінок рівень самоактуалізації знаходиться на середньому рівні, тобто в рамках психологічної та статистичної норми. 21% досліджуваних жінок мають низький рівень самоактуалізації особистості, внаслідок чого може бути високий ризик депресії, апатії, неврозів, психосоматичних захворювань, залежностей. Також ми не виявили жодної досліджуваної жінки з вираженою псевдоактуалізацією, прагненням виглядати в найбільш сприятливому світлі.

Аналізуючи отримані результати за методикою «СЖО», було виявлено, що за шкалою «Цілі в житті» більшість досліджуваних жінок мають середній рівень (58% досліджуваних). Тобто для більшості жінок властивий ситуативний прояв наявності чи відсутності в житті цілей майбутнього. 37% досліджуваних жінок за даною шкалою мають високі показники. Отримані результати свідчать про високу цілеспрямованість досліджуваних жінок. У них є цілі на майбутнє, котрі надають життю усвідомленості, спрямованості і часової перспективи. Крім цього, варто зазначити, що лише 5% досліджуваних жінок мають низький рівень за шкалою «Цілі в житті», що свідчить про відсутність у них цілей на власне майбутнє, про схильність жити лише одним днем – сьогоднішнім або вчорашнім.

За шкалою «Процес життя» нами було виявлено, що 23% досліджуваних жінок мають високий рівень. Тобто, ми можемо стверджувати, що їхнє життя емоційно насичене, сповнене інтересу. Вони сприймають сам процес життя як цікавий, насичений і наповнений сенсом. 54% опитаних у віці ранньої дорослості мають середній рівень за даною шкалою, що свідчить про те, що більшість жінок схильні ситуативно сприймати власне життя як емоційно насичений, цікавий

процес; інколи вони схильні переживати незадоволеність власним життям. Також варто зазначити, що ще 23% досліджуваних мають низький рівень за даним показником. Такі результати свідчать про те, що їм властиво проявляти ознаки незадоволеності власним життям у сьогоденні, про те, що вони можуть надавати повноцінного сенсу спогадам про минуле, мати націленість на майбутнє.

За шкалою «Задоволеність самореалізацією» нами було встановлено, що більшість досліджуваних жінок (70%) мають середній рівень. Тобто для них характерні ситуативний прояв задоволеністю власної самореалізації, схильність оцінювати свою продуктивність на достатньому рівні. 14% досліджуваних жінок у період дорослості за даною шкалою мають високий рівень. Отже, вони схильні на високому рівні оцінювати пройдений відрізок власного життя, відчуття високої продуктивності й осмислення її прожитої частини. Однак 16 % жінок незадоволені прожитою частиною свого життя, вважають, що їм не вдалося самореалізуватися (за шкалою «Задоволеність самореалізацією» мають низькі показники).

Отже, більшість жінок у період ранньої дорослості за більшістю показників самоактуалізації мають середні значення та низький рівень за такими показниками, як: «Орієнтація у часі», «Спонтанність», «Самоповага», «Погляд на природу». Жінкам в цей період властиво ситуативно спиратися на себе, керуватися своїми власними цілями та переконаннями, проявляти гнучкість поведінки, проявляти схильність до орієнтації на цінності, що властиві особистості, яка само актуалізується. Вони ситуаційно вміють достатньо глибоко і тонко відчувати себе, свої власні переживання та потреби, здатні висловлювати свої почуття, ситуативно здатні приймати свою агресивність як природну властивість, не завжди намагаються її приховати, придушити в собі. Їм складно швидко реагувати на мінливу ситуацію, виражати емоції та почуття в не продуманих заздалегідь діях, складно цінувати себе, сприймати себе всупереч своїй слабкості; вони схильні недовіряти людям, не вірити в могутність людських можливостей. Для більшості досліджуваних цього віку властивий однаковий розподіл за високим та середнім рівнем самоактуалізації.

Більшість досліджуваних у віці ранньої дорослості мають середній рівень за шкалами «Задоволеність самореалізацією», «Цілі в житті», «Процес життя», «Локус контролю – життя» та високий рівень загального рівня усвідомленості життя. Однак за шкалою «Локус контролю – Я» більш властиво поєднання середнього та високого рівнів. Тобто для жінок раннього дорослого віку більш характерний ситуативний прояв наявності чи відсутності в житті цілей майбутнього, задоволеності самореалізацією, схильність оцінювати свою продуктивність на достатньому рівні, переконаність у тому, що вони самі можуть контролювати власне життя та приймати самостійно рішення. Однак інколи їм приходять думки про те, що вони не в силах самостійно контролювати власне життя, що від них нічого не залежить. Також вони ситуативно сприймають власне життя як емоційно насичений, цікавий процес; інколи вони схильні переживати незадоволеність власним життям. Їм властива відповідність уявлень про себе як про сильну особистість, що має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей, завдань і уявлень про його сенс. Крім цього, більшості жінкам у віці ранньої дорослості властиве розуміння сенсу свого життя, чітке розуміння того, чого вони хочуть досягти, усвідомлення специфічності свого життя, сприймання своє життя цікавим та насиченим. А для цього потрібно усвідомлювати три речі – «що подобається саме тобі», «що добре виходить у роботі», «користь з того, що робиш», які запускають динамічну цілісність. Особистість, відповідаючи на ці питання, розуміє причину і наслідок усіх подій і ситуацій власного життя, а отже, самодетермінація є сенсом і причиною усвідомлюваного життєздійснення.

DOI: 10.5281/zenodo.5833085

Баранова Д. О., Остапчук С. В.

ОСОБЕННОСТИ МОДЕЛЕЙ РОДИТЕЛЬСТВА БЕЛОРУСОВ

Социально-психологический подход к анализу семьи подразумевает рассмотрение двух специфических функций – репродуктивной и воспитательной. Следует отметить, что вопрос об современных подходах к родительству является малоизученным. В 1968 году была опубликована статья А. Росси «Переход к родительству», в которой автор отмечал недостаточность исследований родительства, подчеркивал социальное осуждение отказа от деторождения, неготовность к появлению ребенка и отсутствие ясных признаков успешного родительства (Rossi A.,1968). Получается, что почти полвека назад обсуждались вопросы о противоречиях в отношении к родительству: индивид остается невзрослым, пока не станет родителем, с одной стороны; с другой стороны, он лишен однозначных указаний, как стать хорошим родителем.

Современные данные говорят нам о том, что стремление быть родителями уступает стремлению молодых людей к активной социальной жизни, карьерному росту. Анализируя данные психологических исследований, можно сделать вывод о неготовности молодых людей к материнству и отцовству, снижении привлекательности родительской деятельности, существенной неполноте и искаженности представлений о ней.

Изменения в воспитании детей, в первую очередь, обуславливаются трансформацией отношения к браку. В настоящее время молодые люди стремятся адаптировать альтернативные формы семейных отношений. Традиционные браки представляются молодым людям обязывающими, поэтому наиболее предпочитаемыми для них являются другие формы, например, отношения без регистрации брака (Шнейдер Л., Соломатина Е., 2012).

Для традиционной семьи характерны следующие признаки: строгое распределение гендерных ролей и функций; патриархальное устройство семьи, реже матриархальное;

женщины занимаются исключительно бытовыми обязанностями, поощряется рождаемость, характерно отрицательное отношение к ограничению деторождения. Признаками альтернативной семьи выступают: стирание четких границ между гендерными ролями и функциями; нуклеарный тип семьи, который состоит из одной пары родителей и их детей; равноправное распоряжение семейными обязанностями; женщины работают вне дома; снижение рождаемости (Сергиенко И.,2013).

Цель нашего исследования – выявить различия в отношении к родительству, определяющие уровень предрасположенности респондентов к определенной модели (степень традиционализма или альтернатива) между мужчинами и женщинами разных возрастов (от 17 до 40 лет). Мы предположили, что мужчины и женщины в возрасте от 17 до 30 лет имеют предрасположенность к альтернативной модели семьи.

Для диагностики предрасположенности к определенной модели семьи использовалась анкета «Отношение к родительству» (M. Wotley). В анкете выделяются две шкалы: шкала материнства и шкала отцовства. В исследовании приняли участие 62 мужчин и 59 женщин. Для обработки данных был использован t-критерий Стьюдента для независимых выборок.

На первом этапе исследования мы проанализировали различия в отношении к родительству, определяющие уровень предрасположенности респондентов к определенной модели (степень традиционализма или альтернатива), по показателю возраста. Мы выяснили, что существуют значимые различия по шкале материнства, так как уровень статистической значимости меньше 0,05 (p=0,00). Было выявлено, что средние значения респондентов 30-40 лет выше, чем средние значения респондентов 17-30 лет. Из этого следует, что респонденты 30-40 лет предрасположены к традиционному взгляду на женщин в роли матери, а респонденты 17-30 лет ориентированы на альтернативный взгляд на женщин в роли матери, например, равные обязанности в воспитании детей. Нами было отмечено, что значимые различия по шкале отцовства отсутствовали (p= 0,36), т.е. респонденты 17-30 лет и 30-40 лет имеют

приблизительно одинаковое представление об обязанностях отца.

На втором этапе исследования мы рассматривали различия в отношении к родительству, определяющие уровень предрасположенности респондентов к определенной модели (степень традиционализма или альтернатива), по показателю пола. Проанализировав данные, мы определили, что существуют значимые различия по шкале материнства, так как уровень статистической значимости $p<0,05$ ($p=0,03$). Среднее значение респондентов-мужчин (86,71) выше, чем среднее значение респондентов-женщин (78,15), т.е. мужчины более предрасположены к традиционному взгляду на женщин в роли матери. Это можно объяснить тем, что, вероятно, мужчинам выгодна позиция минимального участия в домашних обязанностях, а также в воспитании детей.

Нами были выявлены значимые различия по шкале отцовства ($p=0,00$). Средние значения респондентов-мужчин (35,10) выше, чем средние значения респондентов-женщин (24,98), т.е. мужчины более предрасположены к традиционному взгляду на роль отца в семье.

В ходе нашего исследования были выявлены значимые различия по шкале материнства по показателю возраста, а также значимые различия по шкале материнства и отцовства между мужчинами и женщинами. Значимые различия в шкале отцовства по показателю возраста не выявлены.

Выдвинутая гипотеза о том, что между мужчинами и женщинами в ранней взрослости имеются различия в отношении к родительству, определяющие уровень предрасположенности респондентов к определенной модели (степень традиционализма или альтернатива) частично подтвердилась. Выяснилось, что мужчины и женщины в возрасте 17-30 лет имеют предрасположенность к альтернативной модели семьи, а мужчины и женщины в возрасте 30-40 лет имеют предрасположенность к традиционной модели семьи.

Тот факт, что респонденты 30-40 лет предрасположены к традиционному взгляду на женщин в роли матери, а респонденты в возрасте 17-30 – к альтернативному, доказывает,

что в ходе исторического развития традиционное отношение общества к браку и репродуктивным установкам изменяется. Сегодня более молодое поколение стремится к равноправию в распоряжении семейными средствами, воспитании детей и решении других семейных вопросов.

Полученные результаты свидетельствуют о необходимости осуществления просветительской работы с молодыми людьми относительно брачных отношений, воспитании детей. Систематическое обсуждение этой темы, начиная со школы в старших классах, позволили бы развивать психологическую грамотность и психологическую культуру. В современном мире молодые люди активно интересуются психологией, часто встречают недостоверную информацию; а подобные мероприятия помогли бы повысить критичность к тому, что пишется и говорится о браке и родительстве в разного рода социальных сетях и других площадках интернета.

DOI: 10.5281/zenodo.5833093

Безродня Т. І., Бесараб В. І.,
Карабут Л. М., Уліцький І. В.

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СУГЕСТИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

Педагогічна творчість – це здатність
допомогти учневі пізнати свій внутрішній світ
В. Сухомлинський

На сьогоднішній день творчі пошуки вітчизняних та зарубіжних вчених, педагогів-новаторів спрямовані на різні напрями педагогічних технологій: дидактичний, філософський, кібернетичний. Характерні вони і для сугестопедагогіки, яка започатковує новий психотерапевтичний напрям у педагогіці. Основоположником сугестивної технології навчання став болгарський учений, лікар-психотерапевт Г. Лозанов, який у

1966 році створив науково-дослідний інститут сугестопедії та очолив дослідження різного роду сугестивних технологій. За кордоном, окрім Болгарії, сугестивні технології навчання застосовують у США, Франції, Канаді, Угорщині. Трапляються поодинокі випадки використання згаданих напрямів і в Україні (Одеса, Львів, Полтава, Рівне).

Сугестивна технологія – це навчання на основі емоційного навіювання в стані неспання, що спричиняє надзапам'ятовування. Вона передбачає комплексне використання всіх вербальних і невербальних зовнішніх і внутрішніх засобів сугестії. Реалізація цієї концепції передбачає створення особливих психолого-педагогічних умов навчання людини (Іванченко С., 2017). Так, учитель за цією технологією повинен мати: високий авторитет (широка поінформованість, видатні особистісні якості, наявність здатності до переконання); уміння встановлювати природну обстановку довіри, коли учень фактично довіряє себе викладачеві; здатність дотримуватися вимог двоплановості подання матеріалу: кожне слово, що несе самостійне смислове навантаження, супроводжується відповідною інтонацією, жестом, мімікою. Від учня як рівноправного учасника навчального спілкування очікується: наявність довіри до вчителя під час виконання навчальних завдань; постійне позитивне налаштування на діяльність, що на практиці підтримується естетичними і комфортними умовами навчання; самонавіювання про величезні можливості власного інтелекту; усвідомлення швидкого просування у вивченні дисципліни; «занурення» в навчальну дисципліну, концентроване вивчення матеріалу, щодня тільки один навчальний предмет по 4-6 годин упродовж 2-3 місяців (Пономарьова Г., 2013).

Мета нашої роботи – дослідити, як учителі природничо-математичних дисциплін впроваджують сугестивні методи в свою роботу.

Ми, працюючи над підготовкою до уроку, пригадуємо всі можливі варіанти навіювань, які можуть бути необхідні при вивченні теми. Прямі педагогічні навіювання використовуємо на будь-яких уроках для того, щоб підвищити самооцінку здобувачів освіти 5-11 класів. Наприклад: «*Ви – успішні! Ви*

можете виконати це завдання!». Ці навіювання будуємо так, щоб здобувачі освіти могли усвідомити, що вони легко досягнуть поставленої мети та очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності. Використовуємо в роботі прямі негативні навіювання у випадках, коли здобувачі освіти не реагують на те, що від них очікується. Наприклад: «*Не думайте зараз про вивчену теорему, формулу! Не пригадуйте, що вивчали на минулому уроці!*» На етапі актуалізації опорних знань і умінь учнів впроваджуємо прямі навіювання, які опираються на опис спогадів, почуттів, думок: «*Подумайте хвилинку про відпочинок влітку на морі, пригадайте ніжний подих вітру, ласкаву посмішку сонечка*». Використовуємо у своїй роботі прямі загальні навіювання, які опираються на особистий суб'єктивний досвід здобувачів освіти: «*Діти, чи запам'ятали ви ту мить, коли ви пишалися собою? Чи можете ви згадати той момент, коли ви пишалися своїми добрими справами?*» Непрямі педагогічні навіювання впроваджуємо тоді, коли вивчаємо матеріал в схованому, замаскованому вигляді. У своїй роботі застосовуємо складене навіювання. Наприклад: «*Чим уважніше ви мене будете слухати, тим краще ви зможете запам'ятати почутий навчальний матеріал*». Користуючись таким видом навіювання як «послідовність прийняття», досягаємо добрих результатів освітньої діяльності здобувачів освіти. Використовуємо відомий прийом «правило чотирьох», наприклад: «*Ми знаходимось у кабінеті фізики. Ви чуєте мій голос, відчуваєте парту, за якою сидите, дивитесь на класну дошку і бачите, яка тема уроку записана на ній, ваші очі хочуть заплющитись і відпочити*». Таку «пресуппозицію» впроваджуємо тоді, коли під гіпотезою розуміємо подію, явище, що обов'язково повинно відбутися. Наприклад: «*Коли будете виконувати експериментальне завдання з хімії, фізики або біології, то обов'язково запишіть результати досліджень у робочий зошит*». У кожній навчальній дисципліні є опорні факти, теореми, формули, дати, які не можна заперечувати, тоді використовуємо метод «трюїзму», наприклад: «*Кожен здобувач освіти є унікальна особистість, і тому кожен із вас працюватиме на уроці у комфортному, зручному для вас темпі*». Впроваджуємо у своїй роботі негативні парадоксальні

навіювання, подвійну зв'язку, або вибір без вибору, наприклад: «*Контрольну роботу з математики можна виконати в зошитах для контрольних робіт або на аркушах А4*». Часто використовуємо навіювання, які пов'язані з часом, наприклад: «*Завдання можете виконувати в зручний для вас час, бо правильне розв'язання може прийти до вас зразу, а може – через деякий час*». Найчастіше на уроках використовуємо «відкриті навіювання», наприклад, «*Для того, щоб навчитися розв'язувати задачі з фізики або хімії, вам треба обов'язково записати коротку умову задачі, формулу, перевірити одиниці вимірювання величини, яку потрібно знайти, обчислити значення величини за формулою, записати відповідь*». Часто використовуємо контекстуальне навіювання (аналогове позначення), наприклад: «*Діти, а зараз я попрошу вас уважно мене слухати*».

Отже, впровадження елементів сугестивної технології на уроках природничо-математичних дисциплін дає можливість розкрити резервні можливості пам'яті, інтелектуальної активності здобувача освіти, формує готовність школяра до успішного опанування навчального матеріалу, підвищує працездатність, знижує втому та рівень захворювань, стабілізує емоційний стан дітей, розкриває їхні творчі здібності, підвищує інтенсивність освітнього процесу.

DOI: 10.5281/zenodo.5833108

Білоус Р. М., Дробот І. В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

Відродження та створення власної державності вимагає усвідомленої політичної позиції з боку кожного суб'єкта політичних відносин, основою здійснення яких виступає політична активність. Створення якісного освітнього середовища для формування політичної активності особистості сприятиме підвищенню рівня політичної культури, подоланню байдужості молоді до політики та забезпеченню реальних

можливостей її участі у політичному житті суспільства. Проте, у молодіжному середовищі триває переоцінка суспільно-культурних цінностей попередніх поколінь за відсутньої наступності та послідовності передачі соціокультурного та політичного досвіду, що призводить до ціннісно-нормативної кризи та ідеологічного вакууму. Вивчення політичної активності є необхідною умовою розбудови громадянського суспільства, а сьогоднішні студенти – це майбутнє країни, що актуалізує заявлену тему дослідження. Тож метою даної роботи є з'ясування психологічних особливостей політичної активності студентів.

Політична активність є однією з форм суспільної активності, діяльності соціальних суб'єктів, мета якої – впливати на політичні рішення та втілювати власні інтереси, що передбачає залученість особистості до соціально-політичного життя суспільства. М. Вебер виділяє три можливі рівні активності: професійний, активність у політиці «за сумісництвом» та «з нагоди» (Вебер М., 1990). Д. Ольшанський за основу класифікації приймає «мобільні» (активні) та «іммобільні» (латентні) форми політичної активності. Активними вважаються шість форм: 1) позитивні та негативні реакції на імпульси-подразники від політичної системи, її інститутів і представників, не пов'язані з необхідністю високої особистої активності людини; 2) участь у діях щодо делегування особистих повноважень, виконання ситуативних, одноразових доручень; 3) особиста участь у діяльності політичних організацій; 4) відносно постійні конкретні політичні функції у межах інститутів політичної системи; 5) безпосередня політична дія – участь у мітингах, політичних сутичках тощо; 6) активна діяльність у політичних рухах, спрямованих проти існуючої політичної системи з метою її заміни чи перебудови (Ольшанський Д., 2001). Б. Мар'єнко пропонує розглядати політичну активність у вигляді континууму, на одному з полюсів якого – політична пасивність (абсентеїзм виборців, політична іммобільність), а на протилежному – політична гіперактивність та екстремізм. С. Грабовська поділяє критерії політичної активності на об'єктивні (поведінкові) та суб'єктивні (ментальні).

К. Джанда, Дж. Беррі та Дж. Голдман виділили два блоки активності: активність, що демонструє підтримку влади та політичної системи; активність для впливу громадян на владу та зміни певних сторін суспільного життя. М. Мирош пропонує у політичній активності виділити наступні змістові складові: світоглядну, інформаційно-пізнавальну та комунікаційну, електоральну, професійну, протестуючу (Мирош М., 2014). Компонентами політичної активності є: пізнавально-мотиваційний, емоційно-вольовий, поведінковий. Пізнавально-мотиваційний компонент включає: світогляд і ціннісні орієнтації; систему знань і понять; мотивацію політичної активності. До емоційно-вольового компонента належать: самоконтроль і патріотизм; суспільно-політичні інтереси; ставлення до політичних подій. Для поведінкового компонента характерні сформованість умінь, навичок; наявність планів, політичні спроби, а саме: бездіяльність, пасивність чи активність.

Молодь в умовах суспільно-політичних перетворень у країні відіграє дуже важливу роль. Від рівня її політичної активності залежить розвиток українського суспільства, зміст і характер майбутнього. Досліджуючи політичну активність, варто звернути увагу саме на студентство як на особливу соціальну групу, що формується з різних соціальних верств суспільства та характеризується особливими умовами життя, праці, побуту, суспільною поведінкою, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої роботи у виробництві, науці та культурі є головним заняттям. Саме в студентському віці формуються та зміцнюються позитивні особистісні риси: самостійність, наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність, почуття обов'язку, уміння регулювати свої почуття, бажання, схильності. У студентів наявні індивідуальні й соціально-психологічні передумови, зорієнтовані на конкретне ставлення до політичних реалій, подій, важливих саме для формування політичної активності.

В емпіричному дослідженні, проведеному в Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського, брали участь 34 студенти. Було використано: опитувальник діагностики типу поведінкової активності (за

Л. Вассерманом та Н. Гуменюком); анкету дослідження політичної ідентичності; методику «Хто я?» (за М. Куном та Т. Мак-Партлендом).

Результати дослідження дозволили встановити, що самоідентифікація молоді залежить від віку та поведінкової активності: важливе значення соціальної сфери для першого курсу (33%) з віком змінюється на діяльнісну (30%). Досліджувані пишаються своїм громадянством (67%) та цікавляться політикою, проте займатися політикою бажає лише 36,4% респондентів. При цьому студенти вважають, що молодому політику найбільше необхідні: гарна освіта та професіоналізм (30%); моральні якості (20%); конкретна політична програма (14%); добрі зв'язки в органах влади (14%); фінансова підтримка (14%). Політик повинен мати такі риси, як: професіоналізм (20%), досвід (16,1%), чесність (14,7%), інтелект (9,8%) та патріотизм (14,9%). Діапазон довіри досліджуваних широкий: це родичі та друзі (51,6%), церква, релігійні інститути (8,3%) та громадські організації. Не довіряє молодь політичним партіям (10,4%), уряду (14,6%), Верховній Раді (18,4%). Для них важливими демократичними цінностями є свобода слова (15,8%), право на охорону здоров'я, медична допомога, судовий захист прав і свобод громадянина (13,2%), особиста недоторканність (15,8%), право розпоряджатися своєю власністю.

Отримані результати засвідчують, що студенти пишаються своїм громадянством, цікавляться політикою, у т. ч. професійно; усвідомлюють особистісні риси, необхідні для професійної діяльності, та демократичні цінності суспільства. Перспективами подальших теоретичних і практичних розробок є дослідження психологічних механізмів політичної активності особистості, особливостей політичної активності різновікових, регіональних, професійних груп.

DOI: 10.5281/zenodo.5833130

Блинова О. Є., Каленчук В. О.

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТУ

Значущість корпоративної культури полягає у тому, що вона дозволяє відбирати найбільш ефективні для досягнення мети корпоративні міжособистісні відносини, які відповідають моделі поведінки персоналу. Культивуючи такі цінності, як компетентність, творчість, готовність до конкуренції, до роботи у команді, колективізм, гордість за свій університет, корпоративна культура підвищує згуртованість співробітників, узгодженість їх поведінки, які найбільшою мірою відповідають цілям організації. Коли люди мають спільні цінності та норми поведінки, немає необхідності вказувати, як вони мають вчинити у кожній конкретній ситуації: організація може бути «впевненою», що її члени приймуть правильне рішення, керуючись своїми культурними нормами і цінностями.

Для досягнення високого рівня корпоративної культури необхідно вирішити завдання: проєктування процесу на основі компетентнісного підходу, який дозволяє зробити освіту орієнтованою на особистість студента, його схильності, здібності, інтереси, професійний розвиток; пошук нових підходів до організації спільної діяльності членів професійної спільноти із забезпечення конкурентоздатності організації, зміцнення духу згуртованості, єдності, гармонізації індивідуальних інтересів та інтересів групи; прилучення студентів до норм і цінностей корпоративної культури, їх адаптація до умов та традицій університету; укріплення духу університетської корпорації (організація і проведення свят, створення ритуалів, культивування символіки, участь у спільних справах викладачів і студентів (Беляев, 2007).

Для оцінки сформованості корпоративної культури необхідною є система показників, серед яких: кодекс корпоративної поведінки; стратегія формування корпоративної культури; готовність персоналу до інноваційної діяльності, ініціативність, творча цілеспрямованість на досягнення успіху;

система управлінської підтримки, гнучкість форм стимулювання; гордість за свій університет, готовність до саморозвитку, до підвищення кваліфікації; діяльнісний критерій при розподілі робочого часу (основна увага приділяється дії, а не звітам, нарадам).

Підвищений інтерес дослідників до феномену корпоративної культури університету призвів до пошуку та застосуванню різних методик діагностування / вивчення її реального стану. Аналіз наукових робіт свідчить, що переважно дослідники застосовують методи, які апробовано при діагностуванні корпоративної / організаційної культури різних організацій. Серед таких методик слід відзначити: інструмент оцінки організаційної культури OCAI (Камерон, Куинн), тест на виявлення типу культур Ч. Хенді, опитувальник «Шкали організаційних парадигм» Л. Константина. Кожна з цих методик базується на певній моделі корпоративної культури. У низці досліджень (Каленчук, 2020; Завацька, 2014; Карамушка, 2014; Похолков, 2011) застосовано модель організаційної культури «Рамкова конструкція конкуруючих цінностей», яку запропонували К. Камерон, Р. Куїнн. В основі моделі покладено змістовні характеристики (виміри), які відображають цінності культури організації; найважливіші характеристики, стиль лідерства, управління співробітниками, об'єднуюча сутність організації, критерії успіху. У відповідності до вимірів виокремлюються чотири типи організаційної культури: ієрархічна (бюрократична), кланова (культура сім'ї), адхократична та ринкова (Камерон, Куинн, 2001).

Використовуючи цю методику, Ю. Похолков дійшов висновку, що культура більшості університетів відображає ієрархічні цінності, а провідною тенденцією в її змінах є посилення культури сім'ї. Науковець запропонував модель, яка містить у собі такі компоненти: система управління, стиль лідерства, система цілепокладання, об'єднуючі сили (цілісність), критерії ефективності, система мотивації, процеси прийняття рішень та розв'язання конфліктів (Похолков, 2011).

Вивчаючи можливість існування єдиної універсальної моделі корпоративної культури університету, інші дослідники доходять висновку про те, що в університетах, які мають

тривалу історію існування, формується культура, яку можна назвати кланово-бюрократичною. У молодих університетах домінує модель, для якої характерними ознаками є показники ринкового, бюрократичного та адхократичного типів корпоративної культури (Гнезділова, 2013).

Слід відзначити, що для деяких дослідників основою вивчення стану корпоративної культури університету слугує концепція організаційних парадигм Л. Константина, у відповідності до якої існують чотири базові організаційні парадигми / моделі («закрита», «випадкова», «відкрита» та «синхронна»), які характеризуються сукупністю властивостей в управлінні, лідерстві, прийнятті рішень, організації взаємодії і комунікації, психологічних особливостей людей. Наприклад, М. Сокуренко проведено дослідження за цією методикою, яке показало, що, на думку викладачів та студентів, організаційній культурі університету відповідає бюрократична модель. Бажаний образ організаційної культури респонденти представляють у вигляді демократичної, спільної моделі (Сокуренко, 2010).

Таким чином, відповідно до запропонованих моделей, для університетів характерним є ієрархічний тип корпоративної культури з тяжінням до кланового типу. Проте, важливим є створення моделі, яка б відображала основні компоненти корпоративної культури викладачів. Це надає можливість сформувати теоретичну і практичну складові, які сприяють формуванню корпоративної культури майбутніх викладачів вищої школи. К. Гнєзділова розглядає корпоративну культуру викладача як цілісне інтегративне утворення, критеріями якого є ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-творчий, рефлексивний. Компонентами корпоративної культури викладача закладу вищої освіти є корпоративна ідентичність, основним показником якого є лояльність до університету; організаційна (корпоративна) поведінка та корпоративні відносини (характер відносин відповідає корпоративній структурі та корпоративній етиці) (Гнездилова, 2013).

Для формування університетської культури важливо розуміти, якими є складові іміджу закладу вищої освіти. Можна виділити такі показники: стаж і досвід роботи у сфері освіти,

популярність в академічній спільноті і громадськості; репутація і професіоналізм керівництва; перспективи професійного розвитку університету; затребуваність випускників на ринку праці, рівень їх заробітної плати та кар'єрного просування; ставлення співробітників університету до здобувачів; рівень професіоналізму викладачів, їх вимогливість; думка студентів про організацію освітнього процесу, рівень викладання; територіальне розташування, зовнішнє і внутрішнє оформлення університету; професіоналізм роботи із засобами масової інформації у просуванні своїх послуг; відкритість та інтегрованість закладу вищої освіти у зовнішнє середовище (місто, регіон, країна, система освіти) (Прохоров, 2014; Карамушка, 2014; Демин, 2017).

Незважаючи на існування різних моделей корпоративної культури організації та методик її діагностування, можна побудувати модель корпоративної культури університету. Основні параметри моделі (цінності університету і цінності викладачів; інтеграція діяльності; система комунікації; конфлікти і способи їх розв'язання; мотивація викладачів; прийняття рішень, вияв у діяльності особистої ініціативи) дозволяють оцінити можливості, які надає корпоративна культура університету своїм викладачам.

DOI: 10.5281/zenodo.5833137

Богданович Г. О.

НЕДОВІРА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: СПІВВІДНОШЕННЯ ДОВІРИ ТА НЕДОВІРИ

У науковій літературі недовіру трактують як психологічний стан (очікування, настанову), що виникає в умовах невизначеності щодо мотивації партнера по взаємодії та характеризується упевненістю (негативними очікуваннями), що наміри та мотиви партнера по взаємодії є небезпечними для власних інтересів суб'єкта. Об'єктами недовіри можуть виступати окремі люди, групи людей, організації, спільноти, суспільство в цілому.

Довгий час у дослідженнях психологів феномен недовіри фактично не виступав самостійним предметом дослідження. Традиційно недовіра розглядалась як протилежність або відсутність довіри. Важливим положенням сучасних досліджень є твердження про те, що довіра не завжди приносить благо, а недовіра – зло. Надлишок довіри може заподіяти значної шкоди, а оптимальний рівень недовіри – принести певну користь (Lewicki R., 1998., Купрейченко А., 2008).

Е. Еріксон розглядав довіру/недовіру як базову настанову особистості, що формує подальше ставлення людини до себе та обумовлює усталені засоби взаємодії людини з оточенням (Ериксон Е., 2008). S. Marsh та M. Dibben пропонують розглядати недовіру як реакцію людини на нестачу інформації та розрізняють три різні тлумачення недовіри. Недовіра (distrust) визначається упевненістю, що довірена особа буде активно діяти проти інтересів того, хто їй довіряє. Mistrust – недоречна довіра – описується ситуацією, коли довірена особа не змогла виправдати очікувань індивіда і довіра була втрачена (але не обов'язково зраджена, тому що довірена особа могла не мати поганих намірів). Між явною довірою і недовірою існує проміжок, коли виникає ситуативна довіра (untrust), але впевненості для подальшої співпраці не вистачає (Marsh S., Dibben M., 2005).

E. Ullmann-Margalit описує проміжну (нейтральну) зону між явними випадками довіри або недовіри, які не є взаємозаперечними феноменами. Якщо у людини відсутня довіра, це не свідчить про наявність недовіри, та навпаки, якщо немає недовіри до іншого, це не означає автоматичну наявність довіри. У ситуаціях, коли відсутні тісні персональні зв'язки між особами, немає місця для довіри іншому, і водночас немає причин для недовіри. Недовіра виникає у випадку, коли з'являється реальна упевненість у тому, що інший намагається діяти у власних інтересах або бажає завдати шкоди інтересам індивіда. Можна виділити м'яку недовіру (soft distrust) – це звичайна недовіра, яка не завдає шкоди, а напроти, захищає від неї; та жорстку недовіру (hard distrust) – виникає у разі зрадництва та руйнації довіри (Ullmann-Margalit E., 2004).

А. Купрейченко розглядає недовіру як психологічне відношення (обґрунтоване, перевірене оцінкою людей та об'єктів навколишнього середовища як таких, що не заслуговують на довіру), що включає усвідомлення ризиків, які виникають при відкритості суб'єкта й партнера по взаємодії. Довіра та недовіра виступають відносно автономними психологічними феноменами, що мають і подібні, і різні характеристики: ознаки, умови виникнення, критерії та функції в регуляції життєдіяльності суб'єкта (Купрейченко А. 2008).

У проблематиці співвідношення феноменів довіри та недовіри визначаються наступні тенденції:

1. Довіра та недовіра як біполярний конструкт – довіра та недовіра знаходяться на протилежних кінцях єдиного континууму з тенденцією до взаємного переходу від одного стану в інший. При цьому довіра сприймається як безумовне благо, недовіра – зло, феномени розглядаються як протилежні, взаємозаперечні та, тим самим, взаємопов'язані.

2. Довіра та недовіра як самостійні конструкти без соціального схвалення / несхвалення. За принципом збалансованості і послідовності міжособової поведінки людина обирає найбільш зручний спосіб (довіряти чи не довіряти) в залежності від контексту взаємодії з іншим.

3. Сучасний етап – довіра та недовіра як відносно незалежні один від одного конструкти.

R. Lewicki з колегами пропонують власний погляд на взаємозв'язок феноменів: довіра та недовіра являють собою два відносно незалежних один від одного конструкти, які можуть співіснувати одночасно в межах багатогранних міжособових стосунків. Недовіра – це впевнені негативні очікування, схильність приписувати іншому зловмисні наміри та прагнення захищати себе від поведінки іншої людини. Висока недовіра виникає, коли людина може з упевненістю передбачити, що інший буде діяти ненадійним чином або для власної користі (Lewicki R., 1998).

А. Купрейченко для емпіричної перевірки незалежності феноменів довіри та недовіри здійснила дослідження, спрямоване на виявлення критеріїв довіри та недовіри іншим людям (під критеріями розуміються особистісні характеристики,

на підставі яких суб'єкт визначає можливість довіряти або не довіряти іншій людині). Була виявлена чітка асиметрія критеріїв з явною перевагою довіри (критеріїв довіри більше). Найбільш значущі критерії довіри: сила, активність, оптимізм, моральність, надійність, розум, кмітливість, незалежність, чемність, організованість та ін. Найбільш значущими критеріями недовіри визначені ненадійність, аморальність, агресивність, належність до ворожої соціальної групи, конфліктність, конкурентність, скритність. Підкреслюється, що на наявність довіри або недовіри безпосередньо впливають не особистісні характеристики, а найімовірніше, самовідношення особистості до цих характеристик (Купрейченко А., Табхарова С., 2007).

На наш погляд, довіра та недовіра – це взаємопов'язані, але певною мірою незалежні один від одного феномени. Погляд на недовіру як відсутність довіри є досить спрощеним і не розкриває дійсної суті цього феномена. По-перше, у кожної людини одночасно присутні довіра та недовіра у поширеному значенні цього слова. Так, ми можемо довіряти своїм рідним, друзям, але не довіряти певним людям з нашого оточення, представникам певних професій або не довіряти уряду чи всьому суспільству взагалі. По-друге, суб'єкт може одночасно проявляти довіру і недовіру стосовно тієї ж самої людини, наприклад, не розповідати деякі приватні факти свого життя або інформацію професійного характеру, але при цьому бути досить відвертим у взаємодії.

Довіра та недовіра формуються одночасно та незалежно один від одного, починаючи з раннього дитинства, тобто не існує людини, у якої є тільки довіра або навпаки виключно недовіра. У сфері міжособових взаємин один із цих феноменів може превалювати, але не бути альтернативним. Довіра дозволяє людині встановлювати близькі контакти, завдяки чому відбувається певна міра взаємного проникнення та близькості. Недовіра виступає у ролі захисту психологічного простору від несприятливого зовнішнього впливу. Схожість цих феноменів проявляється у тому, що вони являються своєрідними індикаторами відношення до світу в цілому, завдяки чому індивід будує свої стосунки з оточенням. Довіра є соціально-

психологічним феноменом, включеним у процеси міжособової взаємодії, спілкування та спільної діяльності, виступає механізмом соціальної взаємодії та солідарності. Недовіра має характеристики як протилежні довірі (ускладнює міжособистісні взаємини, співпрацю, інтеграцію) так і незалежні від довіри. Недовіра більш подібна до самозбереження особистісного простору та визначає характер міжособових стосунків таким чином, що людина може контролювати ступінь та близькість соціальних контактів, уникати можливості тиску та маніпулювання з боку інших людей, розвивати асертивність без уникання стосунків із соціальним оточенням. Однак, високий ступінь прояву недовіри до людей може супроводжуватися труднощами соціально-психологічного характеру.

Відповідно до аналізу психологічної літератури, можна підсумувати, що недовірі поступово приділяється увага як відносно самостійному та незалежному від довіри феномену. Недовіру заведено тлумачити як негативні очікування, наявність сумнівів щодо надійності партнера по взаємодії та правдивості отриманої інформації. Недовіра виникає в умовах невизначеності, вразливості, відсутності можливості контролювати ситуацію та містить усвідомлення ризиків від наслідків взаємодії.

DOI: 10.5281/zenodo.5833153

Васютинський В. О.

МАРІУПОЛЬЦІ І ЛЬВІВ'ЯНИ ПРО ВІЙНУ НА ДОНБАСІ: ЗА П'ЯТЬ РОКІВ – МЕНШЕ СПІВЧУТТЯ, БІЛЬШЕ БАЙДУЖОСТИ І НЕ ТРЕБА ВИБАЧЕНЬ

Мета дослідження полягає у визначенні змін, що протягом п'яти років відбулися в уявленнях мешканців Сходу і Заходу України про зміст і перспективи ціннісного порозуміння між ними, на основі порівняння результатів двох емпіричних досліджень.

У 2016 і 2021 рр. було опитано по 50 мешканців міст Маріуполя Донецької обл. та Львова за аналогічними вибірками. За статевою структурою мав місце невеликий перекіс у бік перевищення частки жінок (58,5%) порівняно із загальною структурою населення великих міст України. За віком респонденти розподілилися таким чином: від 18 до 29 років – 20,5%, від 30 до 49 – 36%, 50 років і старші – 43,5%.

Як основний метод було застосовано напівстандартизоване інтерв'ю. Респондентам, зокрема, ставили два запитання. У першому їм пропонували в довільній формі скласти радіозвернення до мешканців окупованої частини Донбасу. Друге запитання полягало у визначенні того, хто, у кого і за що, на думку респондентів, матиме просити вибачення після закінчення війни на Донбасі.

Отримані відповіді проаналізовано за допомогою контент-аналізу. В опитуванні 2016 р. у зверненнях до мешканців Донбасу виділено 20 змістових одиниць, у питанні про вибачення – 16. Таку саму модель покладено в основу оцінювання даних 2021 р., принципово відмінних семантичних показників не зафіксовано.

Загалом у 2016 р. було отримано 366 змістових відповідей, у 2021 р. – 265. Зменшення кількості відповідей відбулося за обома запитаннями: про мешканців окупованої території Донбасу – зі 183 до 126, про вибачення – зі 183 до 139. Така різниця є істотним свідченням зниження інтересу громадян до війни на Донбасі та послаблення їхнього емоційного залучення до цієї проблеми.

Узагальнені дані по містах, усупереч очікуванням, показали брак надто істотних відмінностей в оцінці подій на Донбасі маріупольцями і львів'янами. Статистично значущу різницю зафіксовано лише за однією ознакою зі звернення до мешканців окупованих територій (заклик схаменутися, припинити війну містився у відповідях 24 зі ста маріупольців та дев'ятьох львів'ян; тут і далі за критерієм Манна – Вітні $p=0,004$) та за однією ознакою в питанні про вибачення (шестеро львів'ян пропонували всім просити вибачення в Бога, тоді як серед маріупольців таких не було зовсім, $p=0,013$).

Окремий інтерес у контексті дослідження становить зміна настроїв за п'ятирічний період. За низкою найчастотніших звернень до мешканців окупованого Донбасу відмінності між показниками обох років виявилися незначущими: побажання триматися (загалом їх висловили 35 респондентів – 17 у 2016 р. і 18 у 2021 р.), заклики схаменутися, припинити війну (33 – 20 і 13), заклики бути українськими патріотами (29 – 13 і 16), відмова говорити з ними (29 – 11 і 17). Водночас зафіксовано зниження частоти висловів співчуття (17 у 2016 р. і 5 у 2021 р., p=0,007) і тверджень «немає сенсу з ними говорити» (11 і 2, p=0,01), а також зникло визнання права мешканців ОРДЛО на їхній власний вибір (8 і 0, p = 0,004).

За результатами кластерного аналізу (за методом найближчого сусіда) даних 2016 р. виділилися п'ять кластерів, 2021 р. – сім, що може бути свідченням певного ускладнення структури ставлень респондентів до мешканців окупованих територій. Незмінним залишився кластер із закликом бути українськими патріотами. Знизилася вагомість кластерів із висловами співчуття, з одного боку, та осуду («самі винні») – із другого. Натомість увиразнилися кластери з відмовою від звернення до мешканців ОРДЛО, із доволі формальним побажанням триматися або порадою діяти, шукати вихід. Можна відтак говорити про послаблення емоційного змісту оцінок, збайдужіння ставлень та посилення раціонального (почасти захисного) тлумачення складних подій.

Із приводу прохання про пробачення частіше і без істотних змін між роками згадували про російську владу, Путіна, росіян, які мають просити вибачення в українців за воєнну агресію (загалом 52, із них 25 у 2016 р. і 27 у 2021 р.), Донбас та його мешканців – в України й українців (37 – 17 і 20), взаємні вибачення (25 – 16 і 9). Значущі відмінності мали місце в посиленні думки, що ніхто не повинен просити вибачення, що це марне й непотрібне (із 15 до 31, p = 0,007), зменшенні кількости тих, хто жадає вибачень української влади за війну перед народом, людьми, сім'ями загиблих воїнів (із 27 до 4, p=0,000) або вибачень від якихось абстрактних винуватців, «тих, хто призвів до війни» (із 9 до 2, p=0,03).

Зміст наведених відповідей у 2016 р. об'єднався в шести кластерах, у 2021 р. – у чотирьох. Отже, у просторі вибачень спостерігаємо певне спрощення структури. На провідних позиціях збереглися такі кластери, як вимога до російської влади, Путіна та росіян просити вибачення в українців, заклик до мешканців Донбасу вибачитися перед Україною й українцями, очікування на взаємні вибачення. Відійшов на другий план кластер вибачень української влади за війну перед народом. Натомість істотно подужчав кластер, у якому йдеться про марність і непотрібність вибачень.

Узагальнення описаних показників дає підстави для висновків про те, що за п'ятирічний період в оцінках громадянами війни на Донбасі відбулися досить відчутні зміни. Насамперед це проявляється в послабленні афективних складових оцінок і ставлень, посиленню байдужости до змісту і перебігу подій, наростанні емоційного відсторонення. Психологічно важливою стороною таких змін є зниження потреби вибачень, відхід від ірраціонального пошуку бодай яких-небудь винуватців. Компенсацією таких змін до певної міри виявляються тенденції посилення раціонально-захисного змісту міркувань, які, імовірно, допомагають займати більш виважену, об'єктивну позицію.

DOI: 10.5281/zenodo.5835905

Волович О. О. [1]

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ МАСОК НА СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ

Феномен соціально-психологічних масок є надзвичайно актуальним у контексті соціальної взаємодії. Особливо цікавим є розгляд використання масок у підлітковій віковій групі та їхній вплив на соціальну адаптацію індивіда. Соціально-психологічні маски слугують способом захисту або можливістю реалізувати поведінку, яку б хотіла провадити людина в

[1] *Науковий керівник: канд. психол. наук Крупник І. Р.*

реальному житті, проте через зовнішні фактори не має на те можливості. Особливо актуальним це стає у підлітковому віці, оскільки саме ця вікова категорія більш схильна до наявності проблем із соціумом, що призводить до використання соціально-психологічних масок (Бурбо Л., 2003).

Метою нашого дослідження було з'ясування впливу соціально-психологічних масок на соціальну адаптацію індивіда у Інтернет-мережі. Дослідження мало природний характер, адже проводилося у звичайних для опитуваних умовах діяльності, в даному випадку в додатку Discord. Discord – пропріетарний безкоштовний месенджер, призначений для використання різними спільнотами за інтересами, гарно підходить для знаходження потрібної групи людей, у нашому випадку – підлітків.

Дослідження проводилося так, щоб людина розв'язувала свої завдання спокійно, у звичному для неї темпі, з притаманними характерологічними особливостями і ставленням до навчальних, трудових, спортивних та інших доручень. Опитування проводилося у формі анкетування, за структурою питання анкети мали напівзакритий прямий характер, тобто надавали змогу отримати інформацію безпосередньо від респондента.

Питання є авторськими, саме анкетування проводилося в 2020-2021 році в епідеміологічній ситуації з Covid-19, коли підлітки були частково ізольовані від спілкування off-line, що призвело до нестачі соціальної взаємодії та до збільшення активності підлітків у соціальних мережах з метою найти співрозмовників за інтересами. Способом для того, щоб зацікавити співрозмовника, послугували соціально-психологічні маски, щоб прикрити недоліки «Я-реального» (Роджерс К., 1961). Ми використали запитання, націлені саме на виявлення різного ставлення до людей у соціальній мережі та реальному житті та на виявлення причини критики на адресу респондента:

1. Ваш вік?
2. Яка ваша позиція в соціумі?
3. Що найбільше в вас критикує оточення?
4. Як ви починаєте бесіду з незнайомою людиною, з ким хотіли б потоваришувати?

5. Як ви ведете себе по відношенню до людей в Discord?
6. Ви також ведете себе в Discord як і в житті, якщо ні, то як?
7. Яке ваше ставлення до людей в реальному житті?

До вибірки увійшли 220 осіб віком 13-17 років, 170 осіб віком 18-24 років, 70 осіб – від 25-34 років та 40 осіб – 35 та більше років.

Провівши анкетування та встановивши наявність соціально-психологічних масок, можна стверджувати, що з віком відсоток носіїв цих масок внаслідок певних психологічних проблем значно зменшується, а відсоток тих, що мають егоїстичні цілі, збільшується. У результаті дослідження були отримані такі результати: 10% респондентів не підліткового віку відповіли, що намагаються контролювати напрям розмови, 14% респондентів не підліткового віку відповіли, що мають маніакальну пристрасть контролювати всі соціальні процеси, 10% респондентів не підліткового віку відповіли, що намагаються маніпулювати думкою співрозмовників, хоча і не в таких великих відсотках. Кількість носіїв масок у віковій групі 13-17 років становить 55%, у групі 18-24 роки – 25%, у групі 25-34 роки –15%, у групі 35+ років – 5%. Це пов'язано з тим, що з віком проблеми підліткового періоду поступово розв’язуються, хоч і залишають слід на все життя.

Вплив соціальної маски може бути як негативним, так і позитивним. З точки зору носія – завжди позитивний, оскільки він «одягнув» її через певні причини, і ціль буде виправдовувати засоби досягнення її. Соціум впливає на людину, а носій у свою чергу за нездатності прийняти фактор або вплинути, формує маску, що в свою чергу змінює саму особистість носія.

Гарними прикладами цього можуть слугувати такі відповіді респондентів: “*Я використовувала маску доброї людини для отримання високого становища в окремому сегменті соціальної мережі Discrod для того, щоб піднестися серед свого оточення, щоб мати більший вплив*», «*у той час як отримавши керівну роль, своїми діями я завдавала шкоди структурі іншим сегментам нашого серверу*», «*так як є більше часу на роздуми, при відповідях я стараюся прорахувати можливі варіанти відповідей співбесідника і підготуватися до*

них», «у реальному житті часу менше», «*приділяю більше уваги створенню культу своєї особистості*», «*у Discord я більш відкрита, товариська. В житті я інтроверт, але швидко знаходжу спільну мову з незнайомими людьми*».

Таким чином, маска може сприйматися суб'єктом як потенційно корисна для можливості більш ефективної взаємодії у мережі. Проте, якщо розглядати це в іншій (соціальній) площині, то маска являє собою більш егоїстичний прояв особистості.

DOI: 10.5281/zenodo.5839925

Галян І. М.

ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Категорія психологічного благополуччя особистості тісно пов'язана з уявленнями про гармонійне та повноцінне буття людини. В основу концепту психологічного благополуччя покладено тезу про постійну потребу та здатність людини до розвитку, самореалізації та самоактуалізації. Саме ступінь їх реалізації формуватиме почуття психологічної цілісності та задоволеності. Таким чином, ми торкаємося емоційної сфери людини, яка зазвичай є проявом людської суб'єктивності.

Психологічне благополуччя людини сповнене емоційних переживань. Людина переживає те, що з нею відбувається, ставиться у певний спосіб до того, що її оточує. Умови, які визначають діяльність суб'єкта, стають внутрішньо, психологічно дієвими лише тоді, коли їм вдається поринути у сферу його емоційних ставлень. Роль емоцій у людській діяльності зумовлена функціями, які вони виконують у процесі взаємодії людини з довкіллям. Такою є функція забезпечення емоційної стійкості особистості.

Емоційна стійкість – системна якість індивіда. Вона набувається, формується та проявляється в умовах напруженої діяльності. Як системна категорія, емоційна стійкість особистості стає елементом ширшої структури, *контексту*. У

межах нашого дослідження таким контекстом є ціннісно-смислова діяльність особистості (Галян І., 2017) або, наприклад, діяльність із професійного самовизначення. У ціннісно-смисловій діяльності емоційна стійкість забезпечує адекватне сприйняття емоціогенних факторів та емоційну незалежність від них, допомагає залишатися на позиції власних ціннісних переконань та керуватися ними, формувати смисловий конструкт, що надалі забезпечує динаміку ціннісно-смислового становлення особистості. У процесі професійного самовизначення особистості емоційна стійкість також забезпечує адекватне сприйняття емоціогенних факторів (явищ) та емоційну незалежність від них, попереджає емоційні навантаження, сприяє виявленню готовності до емоційно-конструктивного, функціонального, послідовного освоєння зовнішніх умов та вимог професійного самовизначення, забезпечуючи психологічне благополуччя особистості.

Досліджуючи роль емоційної стійкості у професійному самовизначенні ми виокремили декілька чинників, що, на нашу думку, у той чи інший спосіб пов'язані між собою, а отже, заслуговують уваги. Йдеться про адаптованість особистості, самоактуалізацію, здатність до саморегуляції тощо.

Ми припустили, що показником професійного самовизначення є конгруентність професійного типу особистості професійному середовищу. Кожна людина живе у «своєму світі», який має хоча б частково бути подібним до світу оточуючих, а відтак і культури людства загалом. Залучення до загальнолюдської культури і визначає одне із завдань професійного самовизначення (Клімов Є., 1996). Фактично йдеться про адаптацію особистості, в якій віддзеркалено два суперечливі процеси: збереження та розвиток. Тут особистість використовує набуті на попередніх етапах розвитку та соціалізації навички і механізми поведінки або відкриває нові способи вирішення завдань, нові програми та плани внутрішньопсихічних процесів. Ми поділяємо думку Л. Мітіної, М. Гінзбурга, Н. Рубцової про адаптацію як один із аспектів професійного самовизначення. Отримані нами емпіричні результати засвідчують позитивну динаміку психологічної

адаптації студентів під час їхньої професіоналізації, особливо з середини до завершення навчання.

Професійне самовизначення теперішньої молоді відбувається на тлі зміни ієрархії цінностей, а отже, і дестабілізації особистісних орієнтирів самовизначення. Сучасне соціальне середовище не пропонує апробованих, перевірених на ефективність критеріїв та алгоритмів професійного самовизначення, тим самим блокуючи визначеність, впевненість особистості у своєму майбутньому. Водночас на тлі тотальної невизначеності соціум забезпечує досить чітку сепарацію людської популяції за критерієм успішності. А це загострює проблему професійного самовизначення, стимулюючи затребуваність та активізацію суб'єктності, гнучкості, саморегуляції особистості. У досліджуваних нами здобувачів вищої освіти спостерігається хоч і незначна, проте позитивна тенденція досягнення збалансованого та гармонійного розкриття різних аспектів своєї особистості, під час та психологічної адаптації в умовах закладу вищої освіти. А це – показник їхньої особистісної стійкості загалом і емоційної, зокрема.

Одним із компонентів психологічної адаптованості в умовах закладу вищої освіти є рівень самоактуалізації. Він стосується індивідуальних особливостей характеру, темпераменту, Я-концепції, настановлень та спрямованості, які особистість прагне актуалізувати. Реалізувати це прагнення можна завдяки належній емоційній стійкості, що увиразнює прояв психічних станів. Попри гармонізацію емоційного аспекту в структурі професійного самовизначення, варто відзначити емоційну напруженість умов навчання. А це актуалізує необхідність формування емоційної стійкості у студентів.

Процес професійного самовизначення особистості передбачає оптимізацію основних функцій і психічного стану, регуляцію власної поведінки та взаємодії з довкіллям. Реалізувати означене можна завдяки активізації регуляторного компоненту. Він забезпечить використання внутрішніх ресурсів з регулювання власних станів, переживань, взяття відповідальності за вчинки, прийняття рішень, актуалізацію своєї індивідуальності.

Отже, для формування і досягнення професійних цілей в мінливих умовах сьогодення, збереження емоційної рівноваги молода людина повинна володіти ресурсним потенціалом, одним із яких є емоційна стійкість. Під час здобуття вищої освіти сензитивним періодом становлення емоційної стійкості в процесах професійного самовизначення є друга половина навчання. Це період найтіснішої взаємодії здобувача освіти з реальним професійним середовищем. Процес розвитку емоційної стійкості повинен передбачати діагностичну процедуру, формування мотиваційної готовності до самозміни, різні форми і засоби реалізації цього процесу.

DOI: 10.5281/zenodo.5839927

Гассаб О. В.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

Організаційна культура, як і культура в її загальному значенні, є складним суспільним феноменом, який відіграє значну роль у життєдіяльності людини. Праця, побут, дозвілля, спосіб життя, політичні та релігійні переконання, рівень толерантності і т.п., як окремої особистості, так і суспільства загалом, менталітет тісно пов'язані з рівнем розвитку культури (Мазаракі А., 2007).

Організаційна культура відноситься до глибинної структури організації (Денісон Д., 1996), яка ґрунтується на цінностях, нормах та установках, властивих членам організації. Тобто організаційна культура має справу з абстракціями. Згадані вище цінності, норми та установки можуть бути не визначеними, тобто вони не обговорюються в організації, але існують негласно. При цьому всі члени організації дотримуються їх у взаємодії між собою, в першу чергу, по-друге, при взаємодії із партнерами та клієнтами. Можемо зробити висновок, що організаційна культура впливає на поведінку людей в організації, а інколи призводить до того, що цінності та установки, які співробітник приймає в організації,

переносяться (інтеріоризуються) в його внутрішнє життя. Наприклад, компанія має корпоративну традицію відвідувати та допомагати дитячим будинкам чи притулкам із бездомними тваринами, і людина починає цим займатися не тільки у рамках корпоративного життя, а і приватного, долучаючи до цієї ініціативи й власне оточення.

Організаційна культура в сучасній літературі має велику кількість визначень. На нашу думку, визначення поняття організаційної культури, які максимально відповідають актуальним особливостям корпоративних взаємовідносин, такі:

- це унікальна система норм, цінностей, переконань та способів поведінки, яка характеризує те, як люди та групи людей об'єднуються для того, щоб щось зробити (Елдрідж Д., Кромбі А., 1974);

- це система неофіційних правил, що пояснює особливості поведінки співробітників (Діл П., Кеннеді Д., 1982);

- це широко підтримувані переконання, установки та цінності, які існують у будь-якій організації; говорячи простіше, це спосіб, яким ми взаємодіємо (Фенхам А., Гюнтер Б., 1993);

- це сформована впродовж всієї історії організації сукупність прийомів та правил адаптації організації до зовнішнього середовища і формування внутрішніх відносин між групами працівників (Смирнов Б., 2007).

Більш сучасні визначення поняття організаційної культури передбачають, що:

- організаційна культура включає організаційні принципи, бачення, норми, системи, символи, припущення, вірування, звички і мову (Нідл К., 2004);

- це спосіб розуміння особливостей внутрішніх взаємовідносин у компанії (Діл П., Кеннеді Д.С., 2004);

- це спосіб ідентифікації працівника зі своєю організацією (Шродт П., 2002).

Будь яка організація складається з груп – колективів, команд, а кожен окремий колектив – із двох і більше осіб (працівників). Номінально, не зважаючи на посаду, і керівник, і рядовий співробітник, в ідеалі, мають нести та декларувати однакові (аналогічні) корпоративні цінності. При цьому функція працівників організації буде абсолютно різною, залежно від

посади та кола обов'язків. Варто зазначити, що у малих організаціях дуже часто структурну частину завдань і обов'язків покладено на одного працівника, наприклад, єдиний бухгалтер, або спеціаліст відділу кадрів із функцією підбору персоналу, маркетолог. Такі штатні одиниці утворюють колектив зі своїм безпосереднім керівником, дуже часто це є безпосередній керівник компанії – директор.

Виокремлюють 4 основні шляхи формування організаційної культури:

1. Культуру формують лідери даної організації, особливо ті, хто робив це у минулому. Згідно із Е. Шейном, працівники звіряють свої вчинки із вчинками та думками уявних лідерів – як вони себе поводять та чого вони очікують. Вони звертають увагу на те, що важливо для таких лідерів, і розглядають їх як рольові моделі.
2. Культура формується навколо важливих подій, з яких виносяться уроки про бажану та небажану поведінку (Шейн Е., 2015).
3. Як припустили А. Фенхам та Б. Гюнтер, культура створюється на основі потреби підтримувати ефективні робочі стосунки серед членів організації, і це формує цінності та очікування.
4. На культуру впливає зовнішнє оточення організації (яке може бути відносно динамічним і сталим).

Культура пізнається протягом певного періоду часу. Е. Шейн припускає, що існують два шляхи сприйняття культури. В першу чергу, це шокова модель, згідно з якою члени організації вчаться долати певні загрози, мобілізуючи механізми захисту. По-друге, модель позитивного закріплення – процеси, які, як здається, спрацьовують, запам'ятовуються та вкорінюються. Навчання відбувається, коли люди адаптуються до зовнішнього тиску, справляються з ним і в міру того, як вони виробляють успішні підходи та механізми для вирішення складних завдань і управління процесами в організації. Там, де культура вироблялась протягом тривалого часу і міцно закріпилась, її складно, навіть неможливо, швидко змінити, якщо не відбудеться якоїсь травмуючої, форс-мажорної події (Армстронг М., 2010).

Можемо зробити висновок, що організаційна культура є глибинним феноменом структури організації, який виникає в результаті діяльності організації, вертикальних і горизонтальних взаємовідносин працівників організації та є відображенням цінностей і принципів, існуючих у певній організації. Особливість корпоративної культури полягає і в тому, що корпоративні цінності переносяться членами організації у своє приватне життя.

DOI: 10.5281/zenodo.5839933

Герасіна С. В.

САМОМЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЧИННИК УСПІШНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ В ОНЛАЙН-УМОВАХ

Сучасна соціально-економічна ситуація є несприятливою, кризовою та стресогенною для повноцінного виконання професійно-трудових обов'язків. Суспільна напруга відображається станом соціальної фрустрації у масовій свідомості людей, що спричиняє ковідний психоз, іпохондрію, крах надій, невдоволення життям, зниження віри у завтрашній день, страх лишитися без роботи і засобів для існування. Саме в таких умовах кожному фахівцю доводиться виконувати свій професійний обов'язок, реалізовувати посадові обов'язки та забезпечувати своє життя.

Ринок праці нестабільний: зниження економічної активності, якості трудового потенціалу та мотивації до продуктивної праці; трудова міграція, реорганізація, скорочення тощо. До того ж, переживаємо ще й психологічний тиск примусової вакцинації із супутніми йому методами деструктивного впливу – залякування, шантаж та маніпуляції.

Одним із факторів ускладнення умов праці є вимушена діяльність в онлайн-форматі (дистанційно, віртуально, віддалено, ізольовано тощо). Нові вимоги такої діяльності вимагають нагальної активації адаптаційних механізмів психіки суб'єкта, цифрової грамотності, технічних можливостей та

особистісної пристосувальницької здатності. Такі випробування, перш за все, постали перед фахівцями соціономічної сфери: педагогами, психологами, менеджерами, юристами, фрілансерами, бізнес-консультантами тощо. Оскільки, окрім компетентності й досвіду, вимагають від спеціалістів соціальної мобільності, діловитості та високої самоорганізації.

Оволодіння технікою самоменеджменту передбачає застосування новітніх підходів до організації індивідуальної праці в онлайн-умовах. Висока організованість суб'єкта визначається набуттям досвіду управління собою в часі, вміннями раціонально використовувати власні психічні ресурси, здатністю віртуально взаємодіяти і приймати рішення, бути соціально мобільним, що є запорукою професіоналізму і фахової майстерності навіть за межами «робочого кабінету».

Активізація творчого потенціалу, неможливість задовольнити її в рамках традиційного менеджменту, популяризує тему самоменеджменту, яка значно розширює перспективи особистісно-професійного зростання та фахової самореалізації людини. Самоменеджмент – це мистецтво управління собою, регуляція різновидів власних дій, тайм-менеджменту, чіткість пріоритетів та здатність до делегування, – до чого прагне кожна ділова людина, нарощуючи власну честолюбність, змістовність та благополуччя життя.

Проблема самоменеджменту як чинника успішної діяльності фахівця в онлайн-умовах потребує теоретичного обґрунтування та емпіричного вивчення. З метою розв'язання завдань прикладного змісту рекомендується застосовувати емпіричні методи на вивчення: індивідуального стилю діяльності суб'єкта (самооцінка якості виконання фахових завдань, пріоритетність справ, самоаналіз співвідношення затраченого часу і зусиль (тест «Самоменеджмент: наскільки добре Ви справляєтеся зі своєю справою»; Зайверт Л., 2005); актуального рівня навиків, умінь та досвіду самоорганізації (експрес-опитувальник «Чи організована Ви людина?»; Шейнов В., 2006); часових проміжків втрати часу та здатності раціонально використовувати часовий ресурс (методика «Аналіз поглиначів часу»; Азарова О., 2007); особливостей прояву персонального менеджменту, ступеня стійкості і керованості

власним Я-образом – «Я-суб'єкт»: впевненість і рішучість у справах, діловитість, умотивованість, честолюбність (тест «Уміння управляти власним Я-образом»; Рєзнік С., 2008).

Самоменеджмент розглядаємо як чинник успішного поєднання професійної діяльності й смисложиттєвих сфер людини. Це система послідовного і цілеспрямованого застосування випробуваних методів роботи у нетривіальній повсякденній онлайн-практиці, з метою раціонального і змістовного використання особистого ресурсу (психічного, інтелектуального, фізичного, часового, емоційного). Самоменеджмент визначає максимальну реалізацію власних можливостей, свідоме керування плином свого життя та подолання зовнішніх обставин. Процес самоменеджменту ґрунтується на таких функціональних фазах: постановка цілі; планування; прийняття рішень; організація і реалізація; контроль і самоконтроль; інформація і комунікації; рефлексія, відчуття задоволеності та визначення подальших перспектив.

Синтезуючи наукові дослідження, визначимо переваги оволодіння мистецтвом самоменеджменту: краща організація діяльності, виконання роботи з мінімальними часовими затратами, особиста мобільність, поміркованість у діях, задоволеність роботою, продуктивна мотивація, зростання фахової майстерності, багатофункціональність, делегування, зниження завантаженості, самоактуалізація та професійна самодостатність.

Теоретико-емпіричне дослідження спирається на положення популярних наукових підходів: концепції Л. Зайверта, де самоменеджмент розглядається як раціональна стратегія профсамореалізації, заощадження найдефіцитнішого ресурсу – власного часу; концепції М. Вудкока і Д. Френсіса, що побудована на ідеї обмежень – бар'єри ділової комунікації, що перешкоджають діловій кар'єрі; концепції Б. і Х. Швальбе, яка зорієнтована на стилі ділового життя людини; парадигма В. Карпічева самоменеджмент розглядає як спосіб організації життєдіяльності з чітким регламентуванням її пріоритетів та смисложиттєвих задач; підхід О. Хроленко заснований на ментальних ідеях культури і традицій ділового життя.

Емпіричне дослідження проводилося серед фахівців соціономічних сфер професійної діяльності, досвід роботи яких не перевищує 7 років. Вибірку складало 28 осіб, які в силу реальних соціально-економічних обставин змушені працювати в онлайн-режимі.

Емпіричне вивчення дало змогу виявити рівень самоменеджменту і самоорганізованості фахівців, визначити основні «поглиначі часу» та здатність управляти власним «Я-образом». У ході дослідження були виявлені такі характеристики: самоменеджмент на рівні нижче середнього, владність зовнішніх обставин; слабкість волі й мотивації при виконанні відкладених завдань; генералізована неорганізованість при спокійних обставинах роботи. Основними «поглиначами часу» виявилися: прокрастинація, бажання «скинути з себе», поспіх, емоційне відволікання, слабка ділова контактність, неефективна поліфункціональність. Розглянутий «Я-образ» молодого фахівця вирізняється почуттям залежності від соціального оточення (керівника, членів родини, колег тощо), дифузністю професійних перспектив, слабко вираженою конкурентоздатністю.

Навики слабкого самоменеджменту вказують на доволі типові проблеми людей молодого віку. Перехід від юнацького віку до ранньої дорослості супроводжується певними кризовими тенденціями особистісного зростання та професійного становлення в умовах динамічного життя; набуттям повноцінної автономності, емансипації та самодостатності. Інфантильна пост-вузівська інертність іноді простежується і в ранній дорослості суб'єкта (неадекватна амбітність, неконгруентність, розбалансованість, безвідповідальність). Колосальна допомога молодим фахівцям здійснюється, при наявності поруч архетипно мудрої людини (авторитета, коуча, наставника, духівника). Останні здатні підсилити роль у побудові власного життєвого шляху, розв'язанні повсякденних проблем і ситуацій, які пов'язані з нестачею часу, слабким самоменеджментом і виснаженням особистих ресурсів в умовах діджиталізації онлайн-діяльності.

З метою активізації потенційних можливостей самоменеджменту фахівців, таких як саморегуляція,

самодисципліна, асертивність, цілісність «Я-образу», самооцінка та цілепокладання, було розроблено соціально-психологічний тренінг. Його програма сприяє розвитку самоуправління, самоконтролю, врегулюванню тайм-менеджменту, перегляду й удосконаленню слабких сторін «Я-концепції» особистості фахівця. Психолого-педагогічні рекомендації націлені на розвиток навиків самоорганізації, вміння раціонально використовувати час, здатності визначати пріоритети, бути ефективним у професійному середовищі. Запропоновані прийоми полягають у підвищенні рівня когнітивної компетентності та фахової кваліфікації професіонала. Індивідуальна чи група робота зумовлює розв'язання таких завдань: розуміння самоменеджменту як особистісної стратегії досягнення успіху; формування відчуття плинності й незворотності часу, усвідомлення безцінності часового ресурсу; актуалізація власної компетентності до самоорганізації; рефлексія конструктивних і деструктивних патернів поведінки, що засвоєні в дитинстві та стимулюють чи гальмують самоменеджмент.

Рекомендації базуються на дієвих методах удосконалення самоменеджменту: метод «Альпи» навчає контролювати власну діяльність способом проходження вагомих стадій (планування, часове резервування, рішення, контроль тощо); метод Парето робочі функції розглядає крізь призму їхньої доцільності й ефективності; метод «АБВ» вчить визначати пріоритетність та послідовність виконання справ; метод Ейзенхауера активізує здатність моделювати ієрархію пріоритетів за критеріями «терміновість» і «важливість» справ. Також важливо дотримуватися способів захисту від супутніх негативних впливів та рефлексивного аналізу власних поглиначів часу.

Отже, стратегія самоменеджменту є потужним інструментом у професійній діяльності в умовах онлайн-роботи. Оскільки пропонує ефективні підходи до розвитку Я-концепції, доцільні техніки удосконалення власного тайм-менеджменту і раціоналізації справ. Процесом впровадження самоменеджменту необхідно управляти, діагностуючи самомотивацію, самоорганізацію, самоконтроль особистості та організаційні умови такого впровадження.

Оволодіння сучасними фахівцями навиками самоменеджменту є передумовою їхнього успіху, досягнення позитивного результату в діяльності, здійснення значущих цілей, що відповідає суспільним вимогам; є формою самореалізації, забезпечує саморозвиток та передбачає оцінку з боку суспільства у формі схвалення, успішної результативності, емоційної забарвленості та екзистенційної значущості.

DOI: 10.5281/zenodo.5839943

Гірченко О. Л.

ВИКОРИСТАННЯ ЕФЕКТИВНИХ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ НА ШЛЯХУ ДО ЕМОЦІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Питання емоційного благополуччя в період коронавірусної пандемії отримує найбільшої актуальності та особистісної цінності для кожної людини. Адже карантинні обмеження викликають стресову реакцію, яка обтяжується незрозумілим часовим проміжком та наслідками від захворювання. Водночас перебування в стресовому стані, змушує нас користуватись звичними стратегіями реагування на обставини, які можуть бути зовсім не успішними, і загострювати й без того складні життєві обставини.

Метою нашого дослідження є аналіз успішних копінг-стратегій, що сприяють емоційному благополуччю особистості.

Як відомо, копінг – психологічна стратегія та спосіб подолання людиною стресової ситуації. Це поняття об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які використовуються, щоб впоратися із запитами буденного життя. Вивчення даного напряму досить нове, але феномен «coping» потужно розглядала ціла низка дослідників, зокрема І. Джемс (1958), М. Арнольд (1960), Л. Мюрфі (1962), Дж. Роттер (1966), Р. Лазарус (1966).

Г. Селье виділив 3 стадії перебігу психологічного стресу: шок, мобілізація, адаптація; але, окрім реакції тілесної, ми реагуємо своєрідними копінг-стратегіями, тобто поведінкою, думками, емоціями, що супроводжує всі ці стадії. Помічено, що

ситуація стресу, глибоко «пройшовши по нашій психіці», лишає травмований слід (немов поріз на руці), і викликає зміну нашого стану Я на стан НЕ-Я («я був в стресі, я травмований, я не розумів що роблю»). Як наслідок, людина неусвідомлено «вмикає» поведінку, котра в цю мить здається найбільш зрозумілою чи звичною. Р. Лазарус дійшов висновку, що гнучкість в проявах копінгу може сприяти успішному перебігу стресової реакції та, навпаки, загострювати її.

Наразі виокремлюють наступні копінг-стратегії: протидія, дистанціювання, уникнення, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, планове вирішення проблеми, позитивна переоцінка. Водночас їх поділяють на ефективні та неефективні (через зниження почуття вразливості до стресу). Зокрема, до неефективних відносять агресивні дії (адже вони можуть викликати ще більшу агресію) або уникнення (адже у цьому випадку проблема фактично не вирішується, що може призводити до погіршення ситуації). До копінгів ефективного формату відносять ті, в яких відповідальність за спосіб реагування людини, покладено на неї саму. Серед ефективних копінг-стратегій виділяють: самоконтроль (як здатність гнучко реагувати на те, що відбувається, не піддаючись загальноприйнятій паніці), прийняття відповідальності (здатність не шукати винних в інших – керівництві, партнері, державі, президенті, а знаходити шляхи вирішення проблеми, спираючись на себе, свої ресурси), пошук соціальної підтримки (як можливість поділитись своїм болем/страхами, отримати підтримку/пораду від оточуючих). Досить ефективною є стратегія планового вирішення проблеми (яка дозволяє калібрувати проблему, відокремити головні та другорядні питання, дистанціюватися від неї) і стратегія позитивної переоцінки. Представники позитивної психотерапії (Н. Пезешкіан), вбачають у позитивній переоцінці одну з головних методик проведення консультативного інтерв'ю. Успішні копінг-стратегії дозволяють уникнути важкого перебігу стресової реакції, швидко відновлювати ресурсні можливості організму, сприяючи, тим самим, формуванню та підтриманню благополуччя особистості.

Вивчення питання емоційного чи психологічного благополуччя набуло популярності в минулому столітті в дослідженнях А. Уотерман, К. Ріфф, Б. Сінгера, М. Селігмана. Психологічне благополуччя розглядається як один з критеріїв гармонійного та повноцінного існування особистості (Дж. Бюджеталь, А. Маслоу, Р. Мей, К. Ріфф, К. Роджерс, П. Фесенко, Р. Шаміонов, Т. Шевеленкова, О. Ширяева та інші). Теоретичне розуміння психологічного благополуччя передбачає наявність двох течій. Перша – гедоністичний підхід – з точки зору задоволеності чи незадоволеності суб'єкта (Д. Канеман, Н. Бредберн). Представники цього підходжу зосереджувалися на пошуках «шляхів до щастя», способів його досягнення. Друга течія – евдемоністичний підхід, прибічники якого розглядали прагнення до психологічного благополуччя через бажання досягати успіху, власного розвитку та самореалізації (К. Ріфф, Б. Сінгера). Розуміння психологічного благополуччя у спектрі психічного здоров'я з'явилось у працях Н. Бредберна, Е. Дінера. Ми розглядаємо проблему емоційного благополуччя крізь призму задоволеності внутрішніх потреб, їхнього усвідомлення, що реалізується через використання ефективних поведінкових, емоційних та когнітивних стратегій (у т.ч. копінгових). Як зазначає К. Ріфф, психологічне, емоційне благополуччя проявляється в змістовній сутності соціального благополуччя, що є додатковим позитивним аспектом існування особистості.

Життя у період пандемії змушує дослідників вивчати способи сприйняття даного явища, аналізувати негативні прояви та шукати позитивні моменти. Вчені відмічають, що одним з проявів емоційного неблагополуччя є бажання уникати будь-яких контактів, втрата почуття гумору та підвищений рівень тривоги, яку респондентам складно диференціювати. На нашу думку, саме неефективні копінг-стратегії і призводять то появи таких відчуттів. Уникнення контактів, прагнення їх розірвати, небажання їх підтримувати, призводять до усамітнення, яке проявляється через почуття самотності і непотрібності. Відсутність спілкування провокує збідніння емоційного фону і, як наслідок, переважання негативних станів, появу тривожних думок тощо.

Отже, підсумовуючі вищесказане, можна зазначити, що реакція на стресові обставини може бути пом'якшена завдяки використанню ряду когнітивних, емоційних та поведінкових прийомів – копінг-стратегій. Використання останніх може впливати на рівень емоційного благополуччя особистості, її окремих компонентів. Серед успішних (ефективних) копінг-стратегій слід дотримуватись тих, які сприяють легкому перебігу стресової події та швидкому відновленню організму (самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, планове вирішення проблеми, позитивна переоцінка). Відповідно, можна дійти висновку про те, що научіння особистості ефективним копінг-стратегіям сприятиме підвищенню емоційного благополуччя та гармонізації життя людини.

DOI: 10.5281/zenodo.5839947

Дерев'янко С. П., Маррацца А.

ЕМОЦІЙНІ СИНДРОМИ ТА ЇХ СИМПТОМИ ЯК ПРОЯВ ПСИХОЛОГІЧНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ

На сьогодні проблема емоційних синдромів як патернів різноманітних емоційних реакцій є особливо актуальною, оскільки пов'язана з психічним здоров'ям людини. У час прискореного розвитку інформаційних технологій, перевантаження інформацією сучасній людині складно усвідомити свої негативні емоційні переживання та коректувати їх, а це є основною передумовою для виникнення різноманітних емоційних проблем. Вважаємо, що розгляд таких проблематичних, поширених серед людей будь-якого віку, емоційних синдромів, як «синдром Білого Кролика» та «синдром бридкого каченяти», буде сприяти визначенню ефективних засобів боротьби з поширенням їх у сучасному суспільстві.

Мета нашого дослідження: визначити сутність та основні симптоми емоційних синдромів – «синдрому Білого Кролика», «синдрому бридкого каченяти» та запропонувати засоби їх

усунення.

У сучасній психології емоційні синдроми розглядаються з точки зору двох основних позицій: як вияв емоційної креативності (Averill J., 1999; Averill J., 1999; Андреева И., 2011) або як наслідок «невротичності» (Захарчук К., 2017; Зубкова О., 2010; Корсакова Н., Ковязина М., 2015). У межах першої позиції емоційні синдроми презентуються як організовані патерни емоційних реакцій, що ґрунтуються на традиціях та нормах культурного середовища, проте переломлюються через індивідуальність певної особи. Такі емоційні синдроми сприяють розвитку емоційної креативності – здатності людини до нових неординарних емоційних переживань. З точки зору другої позиції, поняття «емоційні синдроми» використовується здебільшого умовно – частіше як загальна метафорична назва комплексу симптомів, які відображають емоційні переживання, шкідливі для повсякденної життєдіяльності людини.

На сьогодні вже відомими є «синдром каченяти» (патологічна емоційна прив'язаність до старих речей), «синдром Ліми» (симпатія до кривдника), «синдром Аделі» (патологічна невзаємна закоханість), «синдром Отелло» (патологічні ревнощі до партнера), «синдром Доріана Грея» (незадоволеність власною зовнішністю), «синдром самозванця» (сумніви щодо своїх здібностей та реальності професійних досягнень), «синдром Білого Кролика» (тривога щодо організації власного часу), «синдром Пітер Пена» (патологічна ностальгія за дитинством), «синдром бридкого каченяти» (нелюбов до себе) та ін.

Одним з найбільш поширених на сьогодні є *«синдром Білого Кролика».* Назва синдрому походить від імені літературного героя казки Л. Керролла «Аліса у Країні Чудес». За сюжетом казки, Білий Кролик завжди кудись поспішав та метушився і при цьому дуже хвилювався з цього приводу. Сутність «синдрому Білого Кролика» полягає у гострій нестачі часу, прагненні сучасної людини все встигнути у встановлений термін. У деяких джерелах означений синдром розглядається як ургентна залежність (Горовая А., 2017). Синдром є особливо розповсюдженим серед фахівців різних галузей професійної діяльності. Основними симптомами зазначеного синдрому є:

- багатозадачність як прагнення робити багато справ одночасно (інколи це може виявлятися як прояв нездатності концентруватися на єдиному важливому завданні);

- добровільна відмова від особистого часу (весь час строго заповнений роботою);

- ненормований робочий тиждень (робота займає значно більше часу, ніж це вимагається за графіком роботи);

- нездатність відчувати позитивні емоції «тут і тепер», втрата здатності радіти життю;

- нездатність отримувати насолоду від бездіяльності;

- втрата здатності фантазувати, мріяти;

- послаблення творчих здібностей – втрата здатності милуватися природою, розслаблятися від музики і т. д. (Лоуелл Д., Луттер М., 2007).

Основні передумови виникнення «синдрому Білого Кролика»: це кар'єрна орієнтація сучасної людини (коли кар'єра займає суттєве місце в системі цінностей певної особи); прагнення сучасної людини до ділового стилю життя (Горовая А., 2017).

Самостійна самопоміч стосовно усунення даного синдрому є ефективною тільки на ранніх етапах його виникнення. Основні засоби протистояння розвитку цього синдрому: творча діяльність – оскільки неможливо реалізувати творчість «швиденько»; розвиток рефлексивних здібностей та набуття навичок фізичної релаксації.

Учені зазначають, що у процесі терапії «синдрому Білого Кролика» завжди наявний так званий «перехідний період», який може тривати від декількох днів до декількох тижнів, і в складних випадках необхідним є призначення значних фізичних навантажень у формі спортивних ігор, гімнастики, спортивної ходи, які допоможуть усунути симптоми ургентності.

Також допомогти у плануванні власної діяльності та усуненні основних симптомів «синдрому Білого Кролика» може використання матриці Д. Ейзенхауера. Її ідея полягає в тому, щоб швидко та ефективно розподілити справи за ступенем важливості та терміновості. При цьому Д. Ейзенхауер виокремив чотири групи таких справ: перша група – це важливе і термінове (сюди відносяться найбільш важливі справи, які

потребують термінового виконання); друга група – важливі, але не термінові справи (це важливі справи, з виконанням яких можна дещо почекати); третя група – термінові, але не досить важливі справи (сюди відносяться не дуже важливі справи, проте їх необхідно швиденько виконати); четверта група – не термінові і неважливі справи (це ті питання, які можна загалом не вирішувати, якщо немає особливого бажання щодо їх виконання). Саме у процесі використання матриці Д. Ейзенхауера можна навчитися правильно планувати свою роботу, підвищити особисту продуктивність та результативність (Ширванова Ф., Шиляева И., 2018).

Також одним із поширених на сьогодні емоційних синдромів є «синдром бридкого каченяти» (або «синдром відторгнення»). Сутність цього синдрому полягає у патологічній сором'язливості певної особи через глибоку віру у свою нездатність сподобатися іншим людям. Основними симптомами цього синдрому є:

- занижена самооцінка та невіра у власні сили;
- нерозвиненість комунікативних навичок;
- сенситивність, образливість;
- страх неприйняття іншими;
- закритість від інших.

Передумовами виникнення «синдрому бридкого каченяти» сучасні вчені вважають емоційну депривацію або амбівалентне ставлення матері до дитини у ранньому дитинстві, або ж загалом відсутність матері у дитини (Курпатов А., 2004).

Основним засобом усунення цього синдрому є прагнення людини, яка усвідомила власну схильність до патологічної сором'язливості, зрозуміти причини власної незадоволеності, що пов'язана з нашими недосяжними ідеалами та нездійсненими мріями. Ми завжди думаємо, що для щастя необхідно щось отримати, виконати або виправити, проте це не допомагає; у нас виникають нові бажання, які також супроводжуються почуттям незадоволеності внаслідок нездійснення їх (Курпатов А., 2004). Тому у даному випадку ефективною може бути переоцінка власних поглядів щодо себе (необхідно акцентувати свої позитивні риси, м'якше ставитися до своїх невдач) та власних бажань (цінувати наявне замість мрій про недосяжне).

Аналіз зазначених «емоційних синдромів» показав, що вони є проблематичними для життя людини та свідчать про психологічне неблагополуччя. Емоційні синдроми – «родом з дитинства», ще з дитячого віку людина може не усвідомлювати власних емоційних проблем стосовно взаємодії з батьками, своїми однолітками, іншими людьми. Внаслідок цього на рівні підсвідомості у людини формуються певні комплекси, на підґрунті яких надалі розвиваються емоційні синдроми.

Майже для кожного емоційного синдрому ведучою є певна спотворена емоція або емоційний стан, які зумовлюють спрямованість розвитку певного синдрому. Зокрема, «синдром Білого Кролика» пов'язаний з патологічною тривогою щодо розподілу часу, «синдром бридкого каченяти» – з патологічною незадоволеністю собою та життям у цілому.

Емоційні синдроми не виникають раптово, вони формуються протягом тривалого періоду на підґрунті несприятливих обставин життя та взаємодії з оточенням. Для кожного синдрому характерним є певний комплекс симптомів, за якими його можна діагностувати. Після визначення наявності конкретного емоційного синдрому у певної людини можливою стає самодопомога стосовно усунення його проявів, але це може бути дієвим тільки на ранніх етапах виявлення синдрому, інакше необхідною стає поміч фахівця-психотерапевта.

Перспективи подальших досліджень зазначеної проблематики вбачаємо в емпіричному вивченні охарактеризованих у даній роботі емоційних синдромів залежно від статі та віку.

DOI: 10.5281/zenodo.5839981

Доменюк И. В.

ПРОБЛЕМА РОЛЕВЫХ КОНФЛИКТОВ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Проблема ролевых конфликтов современной семьи не является новой для психологической науки, ведь конфликты были, есть и всегда останутся составляющей частью нашей

повседневной жизни (в т.ч. семейной) жизни. Однако изменение ценностных парадигм современного общества требует от нас по-новому взглянуть на процессы, что происходят в семье. Поэтому обратимся к рассмотрению современных научных исследований, направленных на освещение особенностей проявления и основных причин возникновения ролевых конфликтов современной семьи.

Так, по мнению Н. Ляшенко, наиболее частыми сферами возникновения конфликтов в современных семьях являются: профессиональная самореализация, принятие семейных решений и материальное обеспечение семьи (Ляшенко Н., 2007). Мы можем объяснить это тем, что женщины все больше стремятся к уравниванию своих функций с мужскими. Рост самостоятельности, ориентация на независимость приводят к тому, что женщины рассчитывают в большей степени на себя, ориентируются на реализацию не только в рамках ролей мамы/жены, а и как профессионала/личности.

Анализируя факторы формирования ролевого поведения, Н. Карпова резюмирует, что представление «*о семейных ролях брачных партнеров формируется на основе знаний, которые были усвоены на примере родительской семьи, и они, как правило, не соответствуют реальным возможностям партнера. В связи с этим в будущей семье будут возникать конфликты, связанные с различием представлений о ролевом разделении партнеров…*» (Карпова Н, 2017). Подвергая глубокому содержательному анализу ролевую структуру в молодежной семье, Ю. Евграфова отмечает, что несогласованность семейных ролей в супружеской паре может повлечь негативное влияние и ухудшить межличностные отношения между мужем и женой, усложнить адаптацию к совместной жизни. Автор выделяет несколько факторов, которые могут вызвать несогласованность ролевых ожиданий (Евграфова Ю., 2019):

1) когнитивный – расхождение установок и представлений супругов о распределении ролей между мужем и женой, а также ответственности за них и осознание этой несогласованности, готовности к изменениям;

2) аффективный – эмоциональное реагирование на ролевые конфликты;

3) конативный или поведенческий фактор – дисбаланс ролей в семье на уровне поведения супругов, стремление применять жесткую позицию в поведении и неконструктивные, негибкие стратегии поведения.

При этом, как отмечает Ю. Евграфова, «*готовность к изменению установок, ожиданий, представлений или незначительное проявление эмоциональных реакций и низкий уровень ролевых конфликтов, а также гибкая, пластическая позиция супругов в вопросах несогласованности семейных ролей позволяют им прийти к выработке единой позиции в вопросах распределения семейных ролей и скорее адаптироваться как в ролевом, так и в межличностном плане*» (Евграфова Ю., 2019).

Важен также характер протекания ролевых конфликтов современной семьи. В частности, как отмечает Л. Помиткина с соавторами, упреки, оскорбления, ссоры, эмоциональность – это лишь некоторые специфические формы проявлений семейных конфликтов (Помиткина Л., 2010). При этом к средствам разрешения ролевых конфликтов относятся, например, примирение, взаимные уступки, развод и т.д.

Относительно рекомендаций, связанных с избеганием и/или разрешением ролевых конфликтов в современной семье, А. Лидерс выделяет следующие требования к супружеской паре: 1) отсутствие противоречий в совокупности ролей, создающих целостную систему (как в отношении ролей одного из партнеров, так и семьи в целом); 2) роли, принимаемые в семье, должны соответствовать возможностям личности; нужно свести к минимуму или полностью исключить «ролевую перегрузку» (Лидерс А., 2004).

М. Ткалич и А. Касьян провели подробный анализ концептуальных взглядов на генезис и особенности протекания ролевого конфликта как личностного феномена и определили, что целесообразно выделять два направления, способствующих преодолению конфликтных ситуаций (Ткалич М., Касьян А., 2017):

1. Анализ механизмов устранения внутренних противоречий, а именно «работа» с защитными механизмами и

когнитивным диссонансом. Это направление заключается в изучении конфликтов в рамках психоанализа, когнитивной психологии, с целью поиска когнитивных установок в ситуации семейного ролевого конфликта для анализа и разработки четкого алгоритма его преодоления, а также поиска неосознаваемых механизмов и причин возникновения конфликтов.

2. Поиск вариантов снижения ролевой напряженности. Сущность этого направления – социально-психологическое исследование особенностей ролевого конфликта, выявление причин его возникновения и факторов, которые в той или иной степени влияют на степень его выраженности и индивидуальные различия.

Таким образом, семейное ролевое поведение детерминируется разными факторами – стилем общения, ценностями, традициями, нормами определенной семьи. Несовпадение ролевых ожиданий между партнерами может вызывать появление ролевых конфликтов, оказывающих также и негативное влияние на внутрисемейные отношения в паре.

DOI: 10.5281/zenodo.5839984

Дроздов О. Ю.

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МЕШКАНЦІВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ТА КРАЇН

Питання благополуччя особистості давно стали одними з пріоритетних у світовій та вітчизняній психологічній науці. Одним із напрямків досліджень цієї проблематики є вивчення уявлень про благополуччя серед представників певних соціальних, зокрема територіальних, спільнот. Відомо, що у масовій свідомості феномен благополуччя часто пов’язується з певними часово-просторовими характеристиками. Це, зокрема, знаходить своє відображення у термінах типу «благополучні/щасливі часи/епохи, регіони/країни» тощо. При цьому як продукт масової свідомості такі уявлення часто мають

викривлений, стереотипний або міфологізований характер.

Метою нашого дослідження (проведеного у вересні 2021 року) стало вивчення специфіки соціальних уявлень сучасної вітчизняної молоді про благополуччя мешканців різних населених пунктів і країн. Нами було використано метод онлайн-опитування (Google Forms). Всього у дослідженні взяли участь 259 студентів, які представляли основні регіони України, зокрема: «Північ» (Чернігівська та Сумська області, n=54), «Центр» (м. Київ та Київська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська, Полтавська, Житомирська області, n=39), «Захід» (Львівська, Волинська, Рівненська, Закарпатська області, n=53), «Південь» (Херсонська й Одеська області, n=62) та «Схід» (Дніпропетровська, Луганська, Харківська та Запорізька області, n=51). У структурі загальної вибірки переважали жінки (86%), що загалом є типовим для більшості сучасних вітчизняних онлайн-опитувань. Вік респондентів – від 16 до 30 років (середній показник – 19 років). Обробка відповідей здійснювалася шляхом контент-аналізу. Смислові групи відповідей із найвищою частотою тлумачилися нами як соціальні уявлення.

Отже, на питання **«Мешканці яких міст або регіонів УКРАЇНИ, на Вашу думку, є НАЙБІЛЬШ БЛАГОПОЛУЧНИМИ?»** більшість опитаних назвала м. Київ (27% усіх відповідей; 30% – разом зі згадками про Київську область), що є цілком очікуваним результатом (адже ще з радянських часів столиці уявлялися такими собі осередками благополуччя, можливостей, заможності тощо). На другому місці виявився Львів (16,5%; 18,8% – разом із Львівською областю). Тут зазначимо, що якщо до цих відповідей додати усі інші, де згадувався західноукраїнський регіон та його окремі міста, то Західна Україна набирає 29% – майже так само, як і столиця. Третє та четверте місця зайняли відповідно мегаполіси Сходу та Півдня України – Харків (12%; 12,3% – разом із областю) та «матінка-Одеса» (11%; 12% – з областю). Зазначимо, що місто Чернігів тут згадали всього 2,7% опитаних.

Цікаво порівняти ці результати з даними досліджень задоволеності мешканців міст України своїми населеними пунктами (такі рейтингові дослідження вже кілька років поспіль

проводяться у нашій державі журналістами й соціологами). Зокрема, за даними Сьомого муніципального опитування (проведеного у квітні-травні 2021 р. соціологічною групою Rating Group Ukraine), лідерами виявилися Вінниця, Луцьк та Івано-Франківськ, тоді як столиця опинилася у другій половині рейтингового списку (Рейтинги міст України, 2021). Ці дані яскраво ілюструють відмінності між двома типами знання – з власного життєвого досвіду та стереотипізовані соціальні уявлення з «чуток» (рос. мовою «*по-наслышке*»).

На питання «**Мешканці яких міст або регіонів УКРАЇНИ, на Вашу думку, є НАЙМЕНШ БЛАГОПОЛУЧНИМИ?»** отримано цілком очікувані результати – антилідерами були Донецьк (11% усіх відповідей; 16% – разом із областю) та Луганськ (9,9%; 14,6% – з областю). Якщо до них додати усі згадки про Східну Україну та Донбас, то цей показник зростає аж до 36,6%. Як бачимо, континуум «Західна – Східна Україна» у масовій свідомості сучасної молоді стає територіальною репрезентацією конструкту «благополучні – неблагополучні регіони». Якщо згадки про тимчасово окуповані території Донбасу є цілком очікуваними (адже там бойові дії з усіма їхніми наслідками), то занадто малий рівень згадування окупованого Криму (2,6%) є цікавим фактом. Можливо, значна частина опитаних de facto вже перестає сприймати Крим як частину України. Чернігів тут згадували 2,6% респондентів.

Тепер розглянемо відповіді, які відображають соціальні уявлення молоді на макротериторіальному рівні. На питання «**Мешканці/громадяни яких міст/країн СВІТУ, на Вашу думку, є НАЙБІЛЬШ БЛАГОПОЛУЧНИМИ?»** ми отримали відповіді з дуже великим розкидом даних. Зокрема, жодна країна світу не змогла набрати хоча б 20%. Так, США згадувалися всього у 15,4% усіх відповідей, Швейцарія – 11%, а Німеччина – 9,9%. На рівні незначної тенденції також називалися Велика Британія (5,8%), Норвегія (5,7%), Канада (5,7%). Навіть усі скандинавські країни разом мали 14,3% відповідей. Хоча певна тенденція все ж таки була нами помічена – згадки про різні європейські країни складали абсолютну більшість (63%), що можна вважати наслідком багаторічного

євроінтеграційного напрямку офіційного політичного дискурсу.

Цікаво порівняти ці знання «з чуток» з результатами експертних оцінок. З одного боку, пригадаємо рейтинг країн за одним із основних економічних показників – рівень прибутку (ВВП) на душу населення. Так, за даними МВФ та Всесвітнього банку (Wikipedia), світовими лідерами у 2019 та 2020 рр. були Люксембург, Сінгапур та Ірландія (хоча Швейцарія та США входили до першої десятки, а Німеччина посідала 16-е місце). З іншого боку, не лише «у грошах щастя», а тому можна звернутися до рейтингів, що відображають суб'єктивне благополуччя мешканців. Так, за показником міжнародного «Індексу щастя» 2020 р. (World Happiness Report, 2020) світовими лідерами були Фінляндія, Данія та Швейцарія. Згадані нашими респондентами США та Німеччина зайняли відповідно, 18 та 17 місця. Отже, певна відповідність уявлень української молоді існуючим реаліям має місце, хоча і не в повному обсязі. Наявні відповіді студентів відображають багаторічні геополітичні та геоекономічні стереотипи.

На питання «**Мешканці/громадяни яких міст/країн СВІТУ, на Вашу думку, є НАЙМЕНШ БЛАГОПОЛУЧНИМИ?»** ми також отримали досить дисперсні результати. Найбільш згадуваною країною виявилася Індія (13% усіх відповідей). На рівні невеликої тенденції також називалися Афганістан (7,4%), Росія (7,4%) та Північна Корея (5%). Загалом, обсяг згадування різних азіатських країн дорівнював 46%. Африка згадувалася на рівні 19% (без згадування про окремі країни) та 29% (разом зі згадками про конкретні держави). Україну у цьому контексті згадало всього 3,6% респондентів.

На питання «**Мешканці яких країн світу, на Вашу думку, мають ТАКИЙ САМИЙ рівень благополуччя, як і мешканці України?»** найчастіше давалися відповіді: Білорусь (26%), Росія (25%) та Польща (10%). На рівні невеликої тенденції згадувалася Молдова (6,8%). Отже, називаючи вищезгадані країни, значна кількість наших респондентів користувалася стереотипною евристикою «чим ближчі, тим більш схожі». Хоча звернення до міжнародних економічних і соціологічних рейтингів засвідчує хибність цього. Зокрема,

порівняння України з вищезгаданою трійцею за рівнем ВВП на душу населення (рейтинги МВФ та ВБ, 2020) та міжнародним «індексом щастя» (2020) виявляє суттєві відмінності (при чому, не на користь нашої держави).

Усі відповіді на питання «**Чому, на Вашу думку, мешканці одних країн (регіонів) є більш благополучними, ніж мешканці інших?»** було розподілено на 5 смислових груп, з яких перші 3 були основними. Найбільш згадуваними були відповіді, що належали до груп: «Економіка» (29,6% усіх відповідей; приклади – *«економічна ситуація», «зарплати», «кількість робочих місць», «інфраструктура», «різний рівень технологій», «розвинена промисловість», «стабільність економіки», «високий ВВП», «фінансова забезпеченість», «різний рівень життя»* тощо) та «Політика» (28,8%; *«залежить від влади», «різне ставлення держави до людей», «різні президенти», «рівень корупції», «форми правління», «правильний розподіл та використання ресурсів», «закони», «відповідальність влади», «війни», «політичні конфлікти»* тощо). Трохи меншу частоту (24,9%) мали відповіді за типом «Культура», наприклад: *«менталітет», «виховання», «світогляд громадян», «освіта», «цінності», «толерантність», «рівень культури», «традиції», «бажання/готовність працювати», «різна свідомість людей», «образ життя», «релігія», «бажання* [людей] *розвиватися»* тощо. Відносно малочисельну групу утворили відповіді типу «Природні чинники» (5,6%) – *«Ресурси», «Екологія», «Кількість людей», «Географічне розташування країни», «Сприятливий клімат»* тощо. До останньої смислової групи («Інше», 11%) були віднесені різнотипні відповіді (згадки про абстрактні «*розвиток», «ситуацію в країні», «можливості для розвитку», «історію»* тощо). Як бачимо, більшість відповідей стосуються саме об'єктивних («зовнішніх», екстернальних) чинників благополуччя. У порівнянні з цим кількість відповідей суб'єктивного («внутрішнього», інтернального) типу була набагато меншою. Це свідчить про те, що більшість наших респондентів мало усвідомлюють (або взагалі не усвідомлюють) роль пересічних громадян у досягненні благополуччя, вважаючи останнє наслідком добре працюючої економіки та «правильних»

дій влади.

Загалом, отримані нами результати яскраво ілюструють існування у масовій свідомості вітчизняної молоді феноменів, описаних американським географом І-Фу Туаном (Tuan, 1974) – «топофілія» та «топофобія». Перший термін позначає позитивне емоційне ставлення індивіда до певного географічного об'єкта. Топофілія передбачає широкий спектр позитивних емоцій, своєрідний емоційний зв'язок особистості з певним суб'єктивно значущим місцем (простором). Антиподом топофілії є топофобія – суб'єктивне «відторгнення» певного простору через страх або вороже ставлення до нього. Результати одного з наших попередніх досліджень (Дроздов О., 2018), де ми вивчали топофільні та топофобні уявлення студентів, дуже нагадують вищеописані дані, хоча у запропонованій раніше інструкції до респондентів не було згадок про «благополуччя» (ми просили лише назвати міста/регіони/країни, котрі викликають позитивні або негативні емоції). Можливо, конструкт «благополучний – неблагополучний» є складовою більш загального конструкту «безпечний – небезпечний», який виступає одним із механізмів сприймання та оцінки навколишнього світу.

DOI: 10.5281/zenodo.5843243

Дроздова М. А.

УЯВЛЕННЯ ПРО БЛАГОПОЛУЧНЕ МІСТО У МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

Процеси урбанізації у світі та в Україні загострюють питання благополуччя мешканців різних міст. У вітчизняних ЗМІ щорічно з'являється інформація про рейтинги міст України з точки зору комфортності проживання у них. Зокрема, за даними видання «Фокус» (focus.ua), лідерами рейтингу 2020 року стали Хмельницький, Київ та Львів (Чернігів посів 7-е місце). Але ці рейтинги часто будуються на основі оцінок експертів і враховують переважно об'єктивні соціально-економічні показники. Натомість, важливо знати, яким саме благополучне місто уявляється на рівні буденної (масової)

свідомості, зокрема з точки зору молоді. Пам'ятаємо, що існуючі соціальні уявлення про різні аспекти благополуччя (комфорт, безпека тощо) того чи іншого міста можуть ставати частиною його іміджу/бренду (як тут не згадати стереотипи про «романтичний Париж»).

Метою авторського емпіричного онлайн-дослідження стало з'ясування наявних у масовій свідомості сучасної студентської молоді соціальних уявлень про благополучне місто. Вибірку склали 226 студентів Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, з яких 85% – жінок і 15% – чоловіків. Переважання представниць жіночої статі у вибірці зумовлене фаховою спрямованістю респондентів (більшість із них – студенти спеціальностей «Психологія», «Соціальна робота» та «Філологія»). У дослідженні (червень 2021 р.) використовувався асоціативний тест. Студенти мали написати одну або декілька асоціацій, що першими спадають на думку, до поняття «*благополучне місто*». Обробка відповідей здійснювалася методом контент-аналізу. Виділені смислові групи відповідей (із частотою не менше 10%) інтерпретувалися нами як соціальні уявлення опитаних.

Усього було отримано 394 асоціації, розподілені нами за п'ятьма основними смисловими категоріями. Першу ***(«Чисте, красиве місто»***; 22,8%) утворили відповіді: «*чисте місто*», «*чистота*», «*охайне*», «*не засмічене*», «*прибране*», «*чистота на дорогах, у парках, скверах», «гарне місто», «красиве», «естетика», «яскраве», «зелене», «озеленене», «місто з зеленими парками»* тощо. Отже, частина молоді прагне жити у доглянутому, прибраному місті. Вважаємо це позитивним моментом, адже є надія, що молодь загалом намагатиметься не забруднювати навколишнє середовище, слідкуватиме за його чистотою і прищеплюватиме любов до охайності своїм майбутнім дітям. До другої категорії ***(«Безпека та комфорт»***; 18,8%) увійшли асоціації: *«безпечне», «безпека», «низький рівень злочинності (криміналу)», «без злодіїв», «мирне», «з налагодженою системою охорони мешканців», «відсутність наркоманів, безхатьків та алкозалежних», «малий рівень аварій», «взагалі немає корупції», «спокійне», «затишок», «місце спокою та комфорту», «комфортне»* і т.ін. Як бачимо,

ряд опитаних переймається актуальними для нашого життя соціальними проблемами – високим рівнем злочинності, різними видами адиктивної поведінки і, мабуть, бажає їх усунути (розв'язати), тим самим посприявши безпечному й комфортному проживанню у благополучному місті.

Третя категорія (***«Розвинуте місто»***; 18,5%) представлена асоціаціями на зразок: «*розвинене», «місто, яке розвивається (розквітає, процвітає)», «яке постійно покращується», «з гарними дорогами», «з гарною (розвиненою) інфраструктурою», «безліч локацій», «оснащене лікарнями, дитсадками, культурними установами, громадськими центрами», «високий рівень медицини, освіти», «з масою розваг для туристів», «є університети, які випускають гарних спеціалістів», «наявність парків, закладів харчування, театрів»* тощо. Наявність відповідей такого типу видається логічним, адже молодь хоче жити у облаштованому місті, з усім необхідним для людей, де можна цікаво і весело провести дозвілля.

До четвертої смислової категорії (***«Робота й матеріальний добробут»***; 11,9%) ми віднесли асоціації: *«робочі місця», «нормальні (високі) зарплати, пенсії», «хороші ціни», «адекватна комуналка», «багате», «забезпечене», «місто з високим економічним розвитком», «місто, що має середній і вище середнього рівень життя», «місто, де люди можуть прогодувати власну родину», «місто, яке має мінімальну кількість безробітних громадян», «мало безхатніх»* і т.ін. Мабуть, ці асоціації продиктовані складним матеріальним становищем вітчизняних громадян, інфляцією, безробіттям, що стали ще актуальнішими в ситуації нинішньої COVID-пандемії.

Нарешті, п'ята смислова категорія («***Особливі мешканці міста***»; 10,4%) містить ті чи інші характеристики населення. Серед них нами були виділені асоціації, що описують передусім емоційний стан людей («*щасливі люди», «радісні люди», «мешканці задоволені, як влаштоване місто»* тощо) та їхні особистісні особливості, більшою мірою комунікативні та морально-етичні риси *(«ввічливість», «інтелігентні мешканці», «толерантні люди», «культурні люди», «повага до оточення», «люди поважають місто та людей у ньому», «один одному*

готові допомогти», «відповідальні мешканці», «місто, мешканці якого повністю дотримуються правил і вказівок закону та моралі», «розуміння між усіма мешканцями міста, взаємодія та кооперація» і т.ін.). Цікаво, що суб'єктивний чинник, на думку досліджуваних, відіграє меншу роль у забезпеченні благополуччя міста, аніж об'єктивні. Також майже не зустрічалися відповіді, пов'язані з відповідальністю влади та власне громадян за благоустрій міста. Мабуть, молодь керується соціальними стереотипами «Влада лише краде, обдурює, прагне нажитися» і «Моя хата з краю». Такі результати, на наш погляд, є негативними, адже, доки ми будемо керуватися екстернальними очікуваннями (нехай хтось за нас зробить місто благополучним), навряд чи спроможемося навести лад у власному місті.

Викликає стурбованість і той факт, що у переважної більшості опитаних рідне місто не ідентифікується з благополучним. Траплялися лише поодинокі відповіді такого роду (3,6%; *«Чернігів», «моє місто», «рідне місто», «те, в якому я живу»*). Напевно, молодь бачить навколо себе ще багато нерозв'язаних нагальних проблем, що не дозволяють вважати свій населений пункт благополучним.

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що у масовій свідомості сучасних студентів благополучне місто постає чистим та красивим, розвиненим, безпечним і комфортним для проживання, матеріально облаштованим, а його мешканці мають певний набір особистісних характеристик, серед яких переважають комунікативні та морально-етичні риси. При цьому в уявленні опитаних рівень благополуччя міста передусім пов'язується з об'єктивними, а не з суб'єктивними чинниками.

DOI: 10.5281/zenodo.5843307

Духневич В. М.

ПРИНЦИПИ РОЗРОБЛЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Освітнє середовище, як простір реалізації потреб та мотивів, становлення та розвитку особистості і т. ін., залежить від різних суб'єктів, що своїми діями, вчинками чи поведінкою створюють та забезпечують належні умови взаємодії, а також відповідні умови навчання та праці. Такі дії та вчинки можуть як сприяти психологічному благополуччю членів окремих навчальних закладів, так і перешкоджати йому, провокуючи поширення різних негативних психологічних явищ. Наприклад, негативні наслідки (у тому числі і психологічні) можуть мати місце у випадку, коли на території закладу освіти розпилюються невідомі речовини, або коли на території ЗЗСО приносять та використовують зброю, як це було 6 вересня 2021 року у Полтаві, коли колишня учениця поранила двох осіб. Гострі або латентні конфлікти між учнями чи учнями та вчителями або ж із залученням батьків – все, що супроводжується застосуванням фізичної або психологічної сили (булінг / цькування) – так само є негативними проявами, що характеризують освітнє середовище, зокрема в контексті його безпеки.

Безпечне освітнє середовище Т. Цюман та Н. Бойчук визначають через наявність у ньому безпечних умов навчання та праці, комфортної міжособистісної взаємодії, яка сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів, батьків; відсутність будь-яких проявів насильства та достатньо ресурсів для їхнього запобігання, а також дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника навчально-виховного процесу (Цюман Т., Бойчук Н., 2018).

Природно, що різні заклади розробляють свою систему заходів та програм дій для упередження проявів можливих неконструктивізмів у взаємодії учасників освітнього процесу. Десь така робота має більш системний характер, а в окремих випадках залишається гострим питанням, що потребує

вирішення. Ми пропонуємо здійснювати відповідну розробку безпекових проектів та програм з опорою на всіх учасників освітнього процесу та формувати спеціальні робочі групи. До них мають увійти: 1) представники адміністрації навчального закладу, 2) педагоги та психологи закладу, 3) учні старших класів (за можливості) або студенти ЗВО та 4) батьки, якщо мова йде про ЗЗСО. Чому ми рекомендуємо включати учнів в такого роду розробки? У випадку дотримання ряду принципів, що викладені нижче, це дозволить розглянути проблему психологічної безпеки та захищеності саме з позиції тих, кого освітнє середовище має розвивати.

І найпершим завданням, що передує початку будь-якої роботи, має стати узгодження принципів, які повинні бути покладені в основу розроблення безпечного освітнього середовища. Ми пропонуємо наступні:

1. Принцип партнерства. Цей принцип передбачає, що всі суб'єкти освітнього процесу є рівноправними (це не відміняє вимогливості вчителя), а взаємини та стосунки вибудовуються на основі прозорості й довіри. При цьому кожна сторона демонструє зацікавленість у дотриманні не лише своїх, але й інтересів іншої сторони. Формула цього: «інтереси іншої сторони такі ж самі важливі, як і мої». Це передбачає також готовність спільно вирішувати різні проблемні питання, а за потреби – йти на компроміси.

2. Принцип взаємного розвитку. Це передбачає можливість взаємного навчання та взаємного розвитку всіх суб'єктів навчального процесу. У процесі спільних обговорень чи розробок ідеї та пропозиції, що можуть бути запропоновані учнем, мають таку саму вагу, як і ідеї директора. В основі рішень, що будуть прийматися, має бути взаємодія, а не вплив.

3. Принцип психологічного захисту особистості кожного суб'єкта освітнього процесу, що визначає неприйнятність психологічного насильства у взаємодії. Незахищений має отримати ресурс, психологічну підтримку та захист прав на безпечну взаємодію.

4. Принцип цінності особистості. Даний принцип означає, що людське життя, людська честь та гідність є ключовими цінностями, що мають бути покладені в основу моделювання

безпечного освітнього середовища. Всі можливі загрози, ризики та небезпеки мають бути максимально враховані.

5. Принцип унікальності визначає, що розробка проектів та програм безпечного освітнього середовища та їхня реалізація мають здійснюватися індивідуально, у відповідності до потреб навчального конкретного закладу та запитів суб'єктів освітнього процесу, що забезпечується цим навчальним закладом. Це передбачає аудит та врахування конкретних загроз, ризиків і небезпек, що можуть мати місце в цьому окремому закладі освіти.

6. Принцип комплексності оцінки загроз, ризиків та небезпек, що стверджує необхідність їх оцінки в нерозривній єдності. Зовнішні ризики чи загрози (наприклад, ризик повіні), не можуть розглядатися без оцінки внутрішніх ризиків (наприклад, ризик булінгу чи тролінгу окремих людей).

7. Принцип міні-макса, що визначає необхідність розробки тих проектів чи програм, які будуть давати максимальний ефект при мінімальних витратах (людських, фінансових, організаційних тощо).

8. Принцип взаємної відповідальності установлює, що розроблення безпечного освітнього середовища – це спільна відповідальність всіх суб'єктів навчального процесу. Створення окремих безпекових програм чи заходів, оновлення їх тощо має здійснюватися на постійній основі і не бути обов'язком лише однієї сторони. Профілактика булінгу в сім'ї така ж важлива, як і в школі.

Це не означає, що ці принципи є вичерпними чи достатніми. За потреби, принципи можуть бути доповнені чи видозмінені особами, що будуть приймати участь у відповідних розробках. Смисл принципів – задати «рамку», в якій буде відбуватися розроблення проектів, програм чи регламентів безпечного освітнього середовища конкретного закладу. Запровадження принципів створює саму можливість та задає умови діяльності робочої групи. Це те, що визначає характер майбутнього «знайомства» та якість залученості учасників до розробки проекту.

DOI: 10.5281/zenodo.5843311

Жукова Т. Л., Воеводина С. А.

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ В РАЗЛИЧНЫХ ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ У СПЕЦИАЛИСТОВ С РАЗЛИЧНЫМ СТАЖЕМ РАБОТЫ

Происходящие в современном мире изменения требуют от человека выбора такого жизненного пути, который соответствовал бы как внутреннему миру, так и самореализации личности в будущем, в том числе и профессиональной. В связи с этим актуализируется проблема изучения временной проблематики в контексте анализа развития личности во времени, обозначенная как «временная перспектива жизненного пути». Исследование представлений о временных перспективах приобретает особую важность при обращении к ситуации восприятия будущего, предвидения предстоящих событий, выдвижения целей и выбора путей их достижения.

Под временной перспективой, в широком смысле, понимается совокупность представлений личности о психологическом прошлом и психологическом будущем, существующим в данный момент времени. В более узком смысле данное понятие рассматривается как реализация конкретной задачи (цели), актуальность которой в данный момент времени выступает для личности как значимая.

Изучая временную перспективу, Ф. Зимбардо обращает внимание на то, что все ее составляющие (социальная, когнитивная, мотивационная и эмоциональная) действуют в единстве. При этом временная перспектива может приобретать динамичный характер под влиянием объективных факторов, но при этом она может и сохранять стабильность в тех случаях, когда личность формирует приоритеты на определенный временной период. Для изучения временной перспективы Ф. Зимбардо совместно с А. Гонзалесом (Zimbardo P., Gonzalez A., 1997) выделили пять основных временных ориентаций: негативное прошлое, гедонистическое настоящее, будущее, позитивное прошлое, фаталистическое настоящее. По мнению ученых они характеризуют отношения личности и ее поведение

в разные временные периоды жизни. Выбор человеком той или иной временной ориентации оказывает существенное влияние на интерпретацию событий настоящего, а также на принятие личностью решений относительно собственного будущего. Ф. Зимбардо с коллегами выделяют также такую характеристику временной ориентации как сбалансированность – способность гибкого перехода от прошлого к настоящему и будущему в зависимости от требований конкретной ситуации и значения того или иного события для человека.

В нашем исследовании мы использовали опросник временной перспективы Ф. Зимбардо (1997), позволяющий изучать временную ориентацию личности в различных жизненных обстоятельствах. Выборка была представлена двумя группами респондентов – это специалисты со стажем работы 5-10 и 10-15 лет.

Изучение временной перспективы у респондентов со стажем работы 5-10 лет по шкале «негативное отношение к прошлому», показало, что в целом они оценивают свое прошлое конструктивно: 40% испытуемых считают, что негатив, содержащийся в прошлом, ничтожен; такое же количество испытуемых полагают, что негативный опыт был полезен. И только 20% респондентов оценивают события прошлого, как резко негативные или отрицательные.

Гедонистическое отношение к настоящему выявлено у 66,7% испытуемых. Они считают, что настоящее дает им возможность максимальной реализации своих возможностей. 30% респондентов получают удовольствие от настоящего времени, не забывая, при этом свое позитивное прошлое или будущее. И только 3,3% респондентов не испытывают гедонистическое отношение к настоящему.

Видят свои будущие перспективы 70% испытуемых. Жизненные планы этих сотрудников носят прогностически долговременный характер, при этом для данной группы респондентов характерно пренебрежительное отношение к целям и задачам настоящего. У 30% испытуемых выявлен средний уровень направленности в будущее.

Позитивное отношение к прошлому выявлено у 33,3% на высоком уровне, у 36,7% респондентов – средний уровень

позитивного отношения и для 30% характерны низкие показатели позитивного отношения к прошлому.

Сбалансированное отношение к жизни, а также отсутствие полагания на удачу показали 86,6% сотрудников по шкале «фаталистическое настоящее». Для 6,7% респондентов характерен низкий уровень данного признака, что свидетельствует об их активной жизненной позиции и внутреннем локусе контроля. В то же время, 6,7% испытуемых считают, что именно судьба и удача определяют их жизнь «здесь и сейчас», их профессиональную успешность.

Аналогичным образом были изучены показатели по данной методике в группе сотрудников со стажем работы 10-15 лет. У 60% сотрудников с этим стажем работы был выявлен низкий уровень негативного отношения к прошлому. Половина испытуемых (50%) показала «гедонистическое отношение к настоящему», соответствующее среднему уровню, в то время как у сотрудников со стажем работы 5-10 лет этот процент составлял 30%. Увеличилось количество респондентов, продемонстрировавших низкий или высокий уровень проявления данного признака. Значения распределились практически поровну: 23,3% и 26,7% соответственно.

У сотрудников со стажем работы 10-15 лет по шкале «фаталистическое настоящее» высокий уровень проявления признака не был выявлен ни у кого из испытуемых, что свидетельствует о реалистическом отношении к настоящему и постепенным формированием феномена мудрости. Низкий уровень проявления изучаемого признака выявлен у 60% испытуемых. Это больше, чем аналогичное количество сотрудников со стажем работы 5-10 лет. Это дает возможность предположить, что респонденты данной группы свое настоящее анализируют с учетом прошлого опыта, и отношение к нему становится менее критичным, нежели у сотрудников со стажем работы 5-10 лет. Средний уровень проявления изучаемого признака имеют 40% испытуемых, что характеризует их, как реалистичных людей, относящихся к настоящему, как к периоду «здесь и сейчас».

Для 20% испытуемых характерен высокий уровень проявления изучаемого признака по шкале «будущее». Это

сотрудники, которые склонны анализировать последствия своих действий, они постоянно формулируют для себя долговременные цели и продумывают этапы их достижения и, соответственно, всегда укладываются в сроки выполнения профессиональных задач. Большая же часть испытуемых (50%) предпочитают анализировать только часть своих действий, так как они ориентированы больше на настоящее время, чем на будущее. 30% испытуемых не испытывают потребности в прогнозе своих действий, предпочитают действовать спонтанно в соответствии со сложившейся ситуацией «здесь и сейчас». Данная тенденция говорит о переориентации личности с будущего времени на переоценку прошлого, что подтверждается данными по шкале «позитивное отношение к прошлому».

Для определения достоверности выявленных различий нами был проведен сравнительный анализ по U-критерию Манна-Уитни. Полученные данные позволяют сделать вывод о наличии значимых различий между средними значениями в группах испытуемых со стажем работы 5-10 лет и 10-15 лет по шкалам «гедонистическое настоящее» (U эмп 399), «будущее» (U эмп 366), «позитивное прошлое» (U эмп 359), «фаталистическое настоящее» (U эмп 411), «компетентность во времени» (U эмп 415).

Таким образом, можно говорить о следующих тенденциях, характерных для вышеописанных групп. У сотрудников со стажем работы 5-10 лет зарегистрированы более высокие показатели по шкалам «цели» и «будущее», что говорит об их временной направленности в будущее. Восприятие настоящего как чего-то предопределенного фиксируется у меньшего количества сотрудников со стажем работы 10-15 лет, нежели среди сотрудников со стажем работы 5-10 лет. У сотрудников со стажем работы 10-15 лет более высокие показатели были получены по шкалам, соответствующим временной ориентации в настоящее и, частично, в прошлое, что выражается в старте периода более глубокой переоценки прожитой жизни. Сотрудники со стажем работы 10-15 лет более направлены на переоценку прошлого по сравнению с сотрудниками со стажем работы 5-10 лет.

Анализ полученных данных выявил необходимость

формирования позитивного образа будущего для сотрудников со стажем работы 10-15 лет. Средний возраст респондентов данной группы был 35-40 лет – это продуктивный и трудоспособный возраст, в котором люди уже имеют достаточный опыт работы. Поэтому формирование у них представлений о том, что профессиональное становление осуществляется в течение всей жизни, будет ориентировать личность не на рефлексию прошлого, а на оценку профессионального настоящего и будущего.

DOI: 10.5281/zenodo.5843313

Казібекова В. Ф.

МОТИВ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ В НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ

Навчальна діяльність займає практично всі роки становлення особистості, починаючи з дитячого садка і закінчуючи навчанням у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Отримання освіти є обов'язковою вимогою до будь-якої особистості, тому не випадково проблема чинників успішного навчання і мотивації навчальних досягнень – одна з центральних у сучасній психології.

Дана проблема завжди була в полі уваги науковців, тому їй присвячено багато досліджень (Божович Л., 1972;, Мороз Р., 2002; Матюхіна М., 1984; Мільман В., 1987; Бастун Н., 2000; Леонтьєв О., 2004; Макаревич О., 2006; Маслоу А., 2006; Овсянецька Л., 2007; Anderman E. & Patrick, H., 2012). Але майже всі ці доробки несуть на собі відбиток тих недоліків, котрі існують у психології щодо мотивації та мотиву. Під мотивом навчальної діяльності розуміють усі фактори, що обумовлюють прояви навчальної активності: потреби, цілі, установки, почуття відповідальності, інтереси й т. ін. Їх перелік лише окреслює галузь обговорення питання, але не розкриває структуру мотиву навчання та причинно-наслідкові залежності між його компонентами.

Успішність формування нових властивостей особистості в роки навчання певною мірою детермінована успішністю в навчанні. Навчання – достатньо складна діяльність, і на її ефективність, результативність впливають різні чинники. Ми вирішили розглянути роль мотиву досягнення успіху в успішності навчання.

Відповідно до уявлень американських психологів D. McClelland (1961), D. Atkinson (1974), мотив досягнення складається з двох протилежних тенденцій – прагнення до успіху і уникання невдач. Мотивація досягнення успіху є однозначно позитивною. При такій мотивації дії людини спрямовані на досягнення конструктивних результатів. Особистісну активність визначає потреба у досягненні успіху. Мотивація уникання невдач належить до негативної сфери. При такій мотивації людина намагається, перш за все, уникнути невдачі, покарання. Визначальним стає очікування негативних наслідків.

За С. Занюком, мотивація досягнення – прагнення людини досягти значних результатів, успіхів у діяльності (Занюк С., 2002). Мотивація досягнення складається із мотиву досягнення, очікування успіху та суб'єктивної цінності діяльності. За Х. Хекхаузеном, мотив досягнення – прагнення підвищувати свої здібності та вміння, підтримувати їх на якомога високому рівні в тих видах діяльності, по відношенню до яких досягнення є обов'язковими (Хекхаузен Х., 1986).

Предмет нашого дослідження – фактори та умови, що впливають на формування мотиву досягнення успіху в навчанні у студентів. Ми провели емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення взаємозв'язку мотиву досягнення успіху із самооцінкою та рівнем тривожності студентів. У дослідженні взяли участь 25 студентів-«істориків» 1 курсу факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету (15 дівчат та 10 хлопців; вік респондентів – 17-19 років). У дослідженні було використано такі методики: Методика вимірювання мотивації досягнень Р. Немова «Запам'ятай та відтвори малюнок»; методика С. Будассі «Самооцінка особистості»; «Шкала тривожності» Дж. Тейлор.

За методикою «Запам'ятай та відтвори малюнок» у досліджуваній вибірці отримані такі показники мотивації досягнення: у 16 осіб (64%) переважає мотив досягнення успіху; у 6 осіб (24%) – мотив уникання невдач; у 3 осіб (12%) – мотив досягнення успіху та мотив уникання невдач виражені однаковою мірою.

Результати дослідження самооцінки студентів розподілилися наступним чином: 7 осіб (28%) виявили адекватну самооцінку; 12 осіб (48%) – завищену; 6 студентів (24%) – занижену самооцінку.

Дані, отримані за шкалою тривожності Дж. Тейлор, такі: за рівнем тривожності 20 осіб (80%) мають показники в межах норми; 4 особи (16%) показали завищений показник; 1 студент (4%) – високий.

Мотив уникання невдач може бути притаманний як добре встигаючим, так і невстигаючим студентам, але у подальшому у невстигаючих осіб він може набути значної сили, тому що мотив досягнення успіху у них майже відсутній. За результатами досліджень (Л. Божович, І. Варталова, Н. Бастун та інші) практично чверть невстигаючих учнів негативно ставляться до навчання через те, що у них переважає мотив уникання невдач.

Слід зауважити, що найсильніше мотивація досягнення успіху виражена у студентів з високою успішністю в навчанні – бажання добре виконати завдання, що поєднується з прагненням отримати високі відмітки або схвалення викладачів. Мотивація досягнень та престижу притаманна особам з підвищеною самооцінкою і лідерськими якостями.

Таким чином, результати емпіричного дослідження свідчать про те, що прагненню до успіхів у навчальній діяльності сприяє розвинутий мотив досягнення, і навпаки, студенти з переважанням мотиву уникання невдач успішність у навчанні ставлять значно нижче.

Отже, ми дійшли таких висновків:

1. Мотив досягнення успіху – відносно стійка риса особистості і виявляється в прагненні до успіху, бажанні досягти високих результатів у тих видах діяльності, по відношенню до яких досягнення вважаються обов'язковими.

Мотив досягнення складається з двох протилежних тенденцій – прагнення до успіху та уникання невдач.

2. На формування мотиву досягнення впливають різні фактори: соціальні умови, навчання та виховання, спадковість та вродженість. До умов формування мотиву досягнення успіху належать: 1) адекватна чи підвищена самооцінка; 2) високий, але реальний рівень домагань; 3) нормальний (середній чи низький) рівень тривожності особистості; 4) наполегливість як риса особистості, високий рівень вольової регуляції діяльності; 5) перспективне цілепокладання. На формування мотиву досягнення значною мірою впливають авторитетні для особистості люди – батьки, викладачі й ін.

3. Простежується певна тенденція взаємозв'язку між мотивом досягнення успіху та рівнем тривожності і самооцінки студентів. По-перше, чим вища самооцінка, тим виразніший мотив досягнення успіху, і навпаки, чим нижча самооцінка, тим виразніший мотив уникання невдач; по-друге, чим вищий рівень загальної тривожності, тим виразніше фрустрація мотиву досягнення успіху; по-третє, самооцінка та рівень тривожності особи зумовлює її домагання, що виявляється в мотивації досягнення успіху чи уникання невдач.

Адекватна та з тенденцією до високої самооцінка супроводжується високим рівнем домагань і виявляється в переважанні мотиву досягнення успіху; занижена самооцінка супроводжується низьким рівнем домагань і виявляється в переважанні мотиву уникання невдач. Отже, на формування мотиву навчальних досягнень у студентів впливає самооцінка та рівень тривожності особистості.

DOI: 10.5281/zenodo.5843319

Коллі-Шамне А. В., Татаренко А. О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Проблема становлення саморегуляції поведінки та діяльності постійно актуалізується вченими різних галузей психологічної науки. Вивчення цієї проблеми знайшло відображення у вихідних положеннях загальної психології, де аспект регуляції поведінки представлено як структурний компонент особистості та її діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Г. Костюк, С. Рубінштейн). У віковій і педагогічній психології увага дослідників була сконцентрована навколо таких питань, як ціннісна саморегуляція (І. Кон, В. Семенов, В. Ядов), мотиваційна (О. Ксенофонтова, А. Файзуллаєв), емоційна (Я. Рейковський, О. Чебикін), вольова (В. Іванніков, В. Селіванов), моральна (Б. Братусь, П. Якобсон), особистісна саморегуляція (К. Абульханова-Славська, І. Чеснокова).

Значну цінність у дослідженні проблем регуляції й саморегуляції поведінки мають праці зарубіжних вчених (Д. Аткінсон, Д. Роттер, Х. Хекхаузен, Г. Шерінгтон), предметом вивчення яких були мотиваційні установки: життєві цілі, локус контролю, прагнення до успіху, когнітивний дисонанс.

У роботах К. Абульханової, П. Анохіна, В. Моросанової, Б. Зейгарник саморегуляція розглядається як інтегральна характеристика особистості, результат взаємодії регуляторних систем різного рівня, наприклад, психічного і особистісного (К. Абульханова), психічного, операційно-технічного, особистісно-мотиваційного (Б. Зейгарник); довільного, мимовільного (Л. Дика), діяльнісного (суб'єкт-об'єктного) й особистісного (суб'єкт-суб'єктного) (Конопкін О., 1980; Пейсахов М., 1984) тощо.

За аналогією з елементами (механізмами) системи саморегуляції діяльності, виділеними О. Конопкіним (Конопкін

О., 1980), М. Пейсахов (Пейхасов М., 1984), виділяє етапи (механізми) особистісної саморегуляції (самоуправління): *аналіз протиріч життєвої ситуації, прогнозування* (модель-прогноз майбутніх дій і подій), *цілепокладання* (суб'єктивна модель бажаного на основі створення системи стратегічних і тактичних цілей життя), *планування* (модель засобів досягнення мети – розробка стратегічних, тактичних, оперативних планів), *критерій оцінки якості* (оцінка успіхів у реалізації плану), *прийняття рішення* (перехід від плану до дій), *самоконтроль* (інформація про виконання планів у реальному спілкуванні, поведінці, діяльності), *корекція* (зміна реальних дій, поведінки, спілкування, а також, за необхідності, самої системи самоуправління). У сукупності ці послідовні етапи складають повний цикл самоуправління як цілеспрямованих змін, мету яких ставить сама людина, яка самостійно керує своїми формами активності. Ступінь розвитку кожного *з восьми ланцюгів* процесу самоуправління (визначених за методикою М. Пейсахова) виступає в якості емпіричних корелятів рівня сформованості основних механізмів системи особистісної саморегуляції.

Значна частина робіт присвячена вивченню особливостей саморегуляції поведінки зростаючої особистості (Л. Божович, І. Дубровіна, Б. Круглов, Л. Осьмак, Г. Цукерман, Д. Фельдштейн та ін.). Докладніше даний аспект вивчався у старшому дошкільному (В. Котирло) та юнацькому віці (О. Ксенофонтова, Ю. Миславський). Проблемі саморегуляції поведінки у перехідному віці присвячені роботи М. Боришевського, в яких доводиться, що раціональне управління психологічними механізмами саморегуляції поведінки підлітків визначає їх особистісний розвиток.

У той же час, незважаючи на численність досліджень з проблематики регуляції поведінки, психологічні особливості становлення особистісного рівня регуляції поведінки та діяльності в складний період переходу від дитинства до дорослості не були предметом спеціального дослідження.

У нашому дослідженні використовувалися шкала Q_3 (високий самоконтроль–низький самоконтроль) методики Кеттела, шкала «очікування внутрішнього-зовнішнього

контролю» шкали СПА як показник рівня розвитку внутрішнього контролю (самоконтролю), а також шкали методики «Здатність самоуправління» М. Пейсахова. У дослідженні взяли участь 50 п'ятикласників, 49 семикласників, 52 дев'ятикласника і 42 одинадцятикласника (учні ЗСШ № 57, № 111 м. Кривого Рогу).

Дослідження особливостей становлення нових форм і механізмів внутрішньої регуляції поведінки і діяльності в підлітково-юнацькому віці показало, що в середньому підлітковому віці (7 кл.) режим функціонування змінюється, набуває нових якісних характеристик, що наближує його до особливостей функціонування старших підлітків, хоча генетично ще відтворює модель функціонування молодшого підліткового віку (5 кл.). У період старшого підліткового віку (9 кл.) відбувається єдиний за смислом психологічних трансформацій процес зміни характеру функціонування, який відрізняється від його моделей у попередньому і наступних вікових періодах.

За результатами дослідження в період старшого підліткового віку (9 кл.) зафіксоване: різномодальне зниження ефективності функціонування компонентів системи особистісної саморегуляції; "погіршення" поведінкового симптомокомплексу старших підлітків, які в цілому охарактеризовані експертами як такі, що мають найгірші показники особистісно зрілої поведінки (порівняно з іншими віковими групами).

Виявлені тенденції є емпіричним корелятом складного процесу реорганізації структур вікового розвитку, пов'язаного з виникненням низки психологічних новоутворень як якісно нових внутрішніх регуляторів поведінки і діяльності. Таким чином, становлення важливих новоутворень підліткового віку – нових форм самосвідомості (почуття дорослості та ін.), виникнення пізнавального й афективного компонентів ціннісних орієнтацій – відбувається одночасно з суттєвими зрушеннями в системі внутрішньої регуляції поведінки і діяльності.

Можна зробити висновок, що процес «зняття» новоутворень в якісно новому рівні психічної регуляції (особистісної саморегуляції) і пов'язана з цим реорганізація

структур розвитку супроводжуються в старшому підлітковому віці явищами тимчасової і закономірної дестабілізації поведінкового симптомокомплексу, що виявляється у зниженні здатності підлітків демонструвати стабільну відповідальну, самостійну, довільну поведінку.

DOI: 10.5281/zenodo.5843323

Кононов І. Ф.

МАСОВА СВІДОМІСТЬ І МАНІПУЛЯТИВНІ ПРАКТИКИ ВЛАДИ (ВИПАДОК УКРАЇНИ)

Масова свідомість з часів Гюстава Лебона (Le Bon, 1894) і Габріеля Тарда (Tarde, 1892) є одним з пріоритетних напрямків дослідження соціологів і соціальних психологів. У кінці XIX – першій половині XX ст. ці дослідження здійснювалися в широкому контексті особливої картини соціального світу, яка була рефлексом індустріального капіталізму. Урбанізований світ масового виробництва породжував великі прошарки людей, зайнятих стандартною діяльністю. Подібна реальність передбачала формування людей особливого типу, які здатні до тривалої стандартизованої діяльності в межах дисциплінарних інститутів (Фуко, 2020). Вони мусили мати спільну освіту і професійну підготовку для відповідних професійних груп. У цілому ж у суспільствах тодішнього періоду формувались великі маси людей, які займали однакове положення в масовому виробництві і масовому споживанні. Їх духовні потреби задовольняла масова культура. У філософів виник образ масової людини – з усередненою свідомістю, з посереднім рівнем інтелекту. Почалася тривала дискусія про «повстання мас», яке спрощує суспільство, спрощує культуру, спрощує особистість і веде до вождізму та виникнення різних політичних режимів тоталітарного типу (Ortega y Gasset, 1929).

Без сумніву, ця картина соціального світу є надто однозначною, а тому спрощеною. В дійсності в соціальних процесах тогочасних індустріальних суспільств співіснували суперечливі тенденції атомізації і корпоративізації, масовізації й

індивідуалізації. Але саме ця картина стала передумовою розвитку соціологічної і соціально-психологічної теорії масової свідомості та її форм.

У масовій свідомості особливої уваги дослідників удостоїлося таке динамічне утворення як суспільна опінія. Під останньою стали розуміти оціночну реакцію масової свідомості на певні резонансні події, процеси чи проблеми. Уолтер Ліппман звернув увагу на те, що оцінки виникають не просто в результаті зіткнення масової свідомості з соціальною дійсністю самою по собі. Він писав: «*Між людиною і середовищем розташовується якесь псевдосередовище. Поведінка людини є реакцією саме на це псевдосередовище*» (Липпман, 2004). В основному це штучне середовище формується зусиллями ЗМІ. Вони в масовому суспільстві виступають загальною рамкою представлення соціального світу.

Розуміння цієї обставини породило тривалий ентузіазм у правлячих класів суспільств масового типу. У них виникла спокуса стратегічно управляти за допомогою культурного домінування (Грамши, 1959), а оперативні впливи здійснювати за допомогою інформаційних маніпуляцій, спираючись на стереотипи масової свідомості. Подібна тактика вплинула на інтелектуалів, перетворивши їх на експертів ЗМІ. Як іронічно писав Ноам Хомський, «*наші вчені мужі не підкорювалися тиску зовнішньої сили, а віддавалися розтлінню з своєї доброї волі*» (Хомский, 2016).

У наш час, у зв'язку з розповсюдженням мережевої форми організації людських взаємодій, описаний тип управління масами за допомогою впливів на суспільні опінії через ЗМІ опинився в кризовому стані. Технологічною передумовою для цього стали засоби телекомунікації. Персональний комп'ютер і мобільний телефон зробили революцію в повсякденності.

В Україні ці загальносвітові процеси співпали з власною еволюцією системи ЗМІ. Специфіка нашого периферійного капіталізму привела до розділення ЗМІ між клієнтельними групами. При цьому почався стрімкий занепад друкованих ЗМІ, переміщення новинних видань до мережі Інтернет. Для значних мас загальною рамкою інформації стали соціальні мережі (Кононов, 2014). Мас-медіа вже не могли породжувати в

масовій свідомості ті ефекти, на які розраховували їх власники. В західній соціології ці ефекти визначають поняттями agenda-setting, priming, framing (визначення порядку денного, формування в ньому провідних тем і визначення форм сприйняття соціальної інформації) (Крос, Гакет, 2000). Пропаганда стає менш дієвою, все частіше породжуючи протилежні очікуваним результати.

При формуванні аудиторій електронних ЗМІ головну роль вже не відіграють технічні засоби розповсюдження соціальної інформації і графік мовлення. Вони структуруються в залежності від такого підґрунтя як мережеві структури, які складаються в залежності від ідеологічних, естетичних і моральних вподобань їх учасників. У даному випадку залишимо поза обговоренням механізми формування цих вподобань. Але саме в цих мережах не тільки відбувається обмін соціальною інформацією, але й виробляються надзвичайно важливі для подальшого життя усього суспільства рішення. На цьому слід наголосити особливо: важливі для життя всієї країни рішення виробляються в умовах спілкування без відповідальності, за недостатньої інформації, за умови сугестивних впливів анонімної колективності. Так значні маси громадян приймають рішення, голосуючи на президентських чи парламентських виборах. Можна сказати, що нового значення набуває судження Марка Грановеттера про «силу слабких зв'язків» (Грановеттер, 2009).

Виникла доволі парадоксальна ситуація: у близькому світі, де соціальні мережі можуть дати достовірні орієнтири, люди стали невразливими для маніпулятивних впливів влади, а у питаннях життя суспільства як цілого, а також у різних форс-мажорних умовах їх залежність від маніпуляцій зросла. Щоправда, в двох останніх випадках маніпуляції теж не можуть довго підтримувати бажану для влади домінанту масової свідомості.

Звернімося до емпіричної інформації. Про сьогоднішні механізми функціонування масової свідомості найкраще уявлення дають останні президентські вибори в Україні. Перед їх першим туром масового розповсюдження набуло незадоволення курсом країни, який персоніфікувався з

П. Порошенком. Разом з тим, більшість населення боялася вибору, який розколе Україну. Внаслідок цього унікальні шанси набув проєкт «Слуга народу». В. Зеленський, як людина, що не була в політиці, почав сприйматися як «нове обличчя» і як людина, здатна об'єднати країну. Щоправда, переорієнтація масової свідомості на його кандидатуру відбулася лише в другому турі. В першому турі він набрав 30,24% голосів. Більш показовим у першому турі є те, скільки голосів набрав на той час чинний президент П. Порошенко (15,95%). Голосування відбувалося проти нього, а ще не за В. Зеленького. В другому ж турі внаслідок невідворотної поляризації вибору останній набрав 73,22%, а П. Порошенко – 24,75%.

Формально В. Зеленський отримав надзвичайно сильну легітимність. Але дуже скоро його дії і бездіяльність почали цю легітимність підточувати. Вже восени 2019 р. КМІС зафіксував достатньо суттєве падіння рейтингу В. Зеленського. У вересні 2019 р. позитивно до нього ставилися 73% опитаних, нейтрально – 19%, негативно – 7%. Але вже в жовтні того ж року про позитивне ставлення до нового президента заявили 66% опитаних, про нейтральне – 23%, про негативне – 9%. В 2021 р. його рейтинг наблизився до рейтингу попередника на посаді в останні роки його президентства. Серед усіх опитаних КМІС зафіксував у квітні 23,4% тих, хто знов проголосував би за В. Зеленського, в червні – 23%, у вересні – 25,4%. Незначна зміна рейтингу у вересні, скоріше за все, обумовлена тимчасовими обставинами: кампанією боротьби з олігархами, санкційними рішеннями РНБО. Але, за даними групи «Рейтинг», у листопаді 2021 р. показник повернувся до 23,1%.

Зафіксоване соціологічними центрами коливання рейтингу чинного президента заслуговує на аналіз. Справа тут не лише в тому, що політтехнологічні методи підвищення рейтингу дають тимчасовий ефект. Значно серйозніша проблема полягає в тому, що в умовах кризи старих маніпулятивних методів впливу на масову свідомість влада буде змушена вдаватися до все більш екстремальних заходів. В умовах, коли у неї немає методів позитивного впливу на маси через близьке для них середовище, вона змушена буде впливати на них через фактори, які маси контролювати не можуть. Брак інформації про стан суспільства

в цілому, про можливі альтернативи суспільного розвитку, про проблеми соцієтального рівня не дають масам можливості виробити оцінні реакції в мережевих структурах.

Випадок України не є винятковим. Скоріше, досвід нашої країни з певною чистотою викриває світові тенденції. Для управління правлячі класи різних країн ставлять населення в екстремальні умови (воєнні конфлікти, гонка озброєнь, воєнні істерії, створення образів зовнішніх ворогів, активізація епатажних суспільних рухів у внутрішньому житті і т.д.). Форс-мажор стає звичним режимом функціонування політичної влади. Це становить небезпеку для суспільного життя в планетарному масштабі і вимагає нових режимів функціонування масової свідомості і владних технологій.

DOI: 10.5281/zenodo.5843339

Костюк Д. А.

ЕМПАТІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Вивчення феномену емпатії є одним з традиційних напрямків теоретичних та емпіричних психологічних досліджень. З цієї проблеми написано багато наукових праць, але низка питань, з нашого погляду, залишається недостатньо розкритою.

Термін «емпатія» був введений Е. Тітченером, який узагальнив та розвинув у філософській традиції ідеї про симпатію з теоріями співчуття Е. Кліффорда та Т. Ліппса. Емпатія (від грецьк. *Empatheia* – співпереживання) часто визначається як розуміння емоційного стану, проникнення-співчуття в переживання іншої людини. Одні вважають, що емпатія характеризується співпереживанням, що базується на механізмі емоційного зараження. Інші – що в емпатії значну роль відіграє розум, раціональне сприйняття людини або тварини. Треті вважають, що співпереживання переростає в співчуття, що супроводжується прагненням до надання допомоги. Суперечності в розумінні цього явища, його

багатоаспектність не дозволяють дати якесь одне універсальне визначення.

Джерелом емпатії є подвійне протиріччя в емоційному світі людини між власними переживаннями і сприйнятими переживаннями іншої особи. Змістом же процесу емпатії є зустріч двох людей (світів, «душ»). Протиріччя між даними різноспрямованими явищами породжує нагальну потребу у відновленні комфорту почуттів у людини через прояв емпатії.

У цілому емпатія – це соціально-психологічна властивість особистості. Вона являє собою сукупність соціально-психологічних здібностей індивіда, за допомогою яких ця властивість розкриває як об'єкт, так і суб'єкт емпатії. До таких здібностей входять здатність емоційно реагувати на переживання іншого, здатність розпізнавати емоційні стани іншого і подумки переносити себе в думки, почуття і дії іншого, здатність використовувати способи взаємодії, що полегшують страждання іншої людини.

У сучасній психології не заперечується той факт, що емпатія може бути спрямована як на самого себе, так і на іншу людину. Форму емпатії, спрямовану на себе, позначають як співпереживання, почуття дискомфорту або особистісний дистрес. Вона виникає в ситуації, коли сприйнятий стан партнера викликає напругу і фрустрацію власних міжособистісних потреб суб'єкта емпатії, і він опиняється емоційно вразливим. При цьому індивід відчуває подібні з об'єктом емпатії переживання, але вони звернені на себе. Це виражається в їх утриманні: індивід переживає або те, що могло б трапитися з ним у майбутньому, або те, що сталося з ним у минулому. Переживання, спрямовані на себе, сприяють зниженню особистісного дистресу і відновлюють психологічне благополуччя індивіда. Вони несуть охоронну функцію.

Форми прояву емпатії зумовлені ціннісними орієнтаціями, системою відносин та особливостями світогляду особистості. Емпатія характеризується просоціальною мотивацією, ціннісними орієнтаціями, «ядро» яких складається з цінностей власного блага за рахунок блага інших; така особа також буде схильна відчувати особистісний дистрес при сприйманні нещастя іншого. Індивід з просоціальною мотивацією і

пріоритетом цінностей благополуччя іншого, з великою часткою ймовірності та частотою, буде відчувати співчуття, опинившись свідком неприємних переживань іншого.

Розглядаючи властивості особистості, у тому числі й емпатію, крізь призму множинно-ієрархічної структури, можна стверджувати, що цілісність самої системи особистості визначається континуальністю кожної її частини. Тобто риси особистості, які традиційно відносять переважно тільки до одного рівня (динамічні – до темпераментних; змістовні – до характерологічних; імперативні – до культурних), не є дискретними. Це континуальне утворення, і в цілісній особистості можливим є або плавний перехід однієї риси в іншу, або якісне її перетворення. Взаємозв'язок і взаємопроникнення різних рівнів пояснює розвиток, «проростання» окремих психічних рис, у тому числі й емпатії, від нижчих рівнів до вищих. Таким чином, кожна риса / якість особистості пронизує всю її структуру. Це положення має особливе значення, тому що в дослідженні емпатії, по-перше, дозволяє розглядати емпатію як цілісну властивість особистості, що по-різному проявляється на різних її рівнях; по-друге, дослідити показники і формально-динамічні та змістовно-особистісні рівні емпатії.

Емпатія може формуватися при умові загальної позитивної установки людини на інших. Передумовами для виховання емпатії є розвиненість емоційної ідентифікації, якість сприйняття емоційного конфлікту (особистісна рефлексія), стабільність альтруїстичних форм поведінки. Прояв емпатії тісно пов'язаний з певним рівнем розвитку моральної свідомості людини.

Отже, емпатія – це складний, багаторівневий феномен, структура якого представляє сукупність емоційних, когнітивних і поведінкових умінь, навичок, здібностей людини. Взаємодія (гармонійне–дисгармонійне) між емоційними, когнітивними, поведінковими компонентами структури емпатії визначається досвідом спілкування, результатами соціально-психологічних відносин людини зі світом людей. Конкретна особистість демонструє емпатію як у вигляді реакцій на дії іншого, а також як відрефлексування переживань, викликаних різними станами

партнера, чи за допомогою умінь і навичок на створення та підтримку відносин.

DOI: 10.5281/zenodo.5843345

Кочубейник О. М.

КОВІД-ПРОТЕСТИ: ПОШУКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДГРУНТЯ (кейс «Антивакцинаторство»)

З моменту спалаху COVID-19 вчені усього світу напружено працюють над розробкою вакцин, які запобігатимуть поширенню хвороби. Водночас у просторі багатьох країн циркулюють чутки, що пандемія є «змовою Біг Фарми», зацікавленої у продажу вакцин, фальсифікацією, яка працює на користь певних політичних чи «прихованих» кіл тощо. Саме тому наразі посилюється суспільна увага до дослідження складних економічних, політичних, соціальних та психологічних чинників, які впливають на сприйняття громадськістю ефективних, науково строгих та етично обґрунтованих рекомендацій.

Антивакцинаторські настрої виявляються предметом кроскультурних зацікавлень, оскільки, маючи певну специфіку у кожному суспільстві, вони, тим не менше, мають і певні універсалії, на пошук яких і спрямовуються зусилля. Скептичні настрої щодо вакцинування не є новітнім явищем. Фактично вони є супровідною поведінкою з часів перших вакцинацій проти віспи. Але ще й сьогодні у багатьох країнах світу посилюється тенденція батьківської відмови від вакцинації дітей, що призводить до підвищення вразливості суспільства, послаблення «імунного щита». Одним із чинників є присутність у масовому дискурсі (до того ж на офіційних публічних аренах) антивакцинаторської пропаганди. Так, у 1982 р. демонструвався документальний фільм «Рулетка з вакцинами АКДС», в якому стверджувалося, що протикашлюковий компонент комбінованої вакцини проти дифтерії, правця та кашлюку (АКДС) спричиняє серйозні пошкодження мозку, судоми та розумову відсталість.

Звісно, це знизило довіру до вакцинації, особливо у США. У 2015–2016 роках програми вакцинації проти вірусу папіломи людини (ВПЛ) у Данії та Ірландії були зірвані через повідомлення в засобах масової інформації про різні симптоми, які нібито були викликані вакциною. У 2018-2019 рр. відбулися спалахи кору у багатьох країнах (Україні у тому числі). Нині занепокоєння громадськості щодо безпеки вакцин може стати на заваді нормалізації життя у світовому масштабі.

Аналіз літератури засвідчує наявність кількох досить популярних напрямів інтерпретації антивакцінаторських настроїв. По-перше, сумніви щодо вакцинації висвітлюються як продукт незнання, ірраціональності та антинаукових настроїв, у тому числі як прихильність до теорій змови. Розповсюдженість антивакцинаторського дискурсу в Інтернеті змусила деякі платформи соціальних медіа обмежити поширення повідомлень із подібним змістом. Хоча цей підхід, безумовно, є цінним кроком у боротьбі з дезінформацією про вакцинування, його, ймовірно, недостатньо. По-друге, аргументи щодо безпеки вакцин постають як невіддільні від політичних аргументів, спрямованих на державних і приватних суб'єктів. І у разі масової недовіри до офіційних інстанцій (колективного суб'єкта влади) оформлюється досить виразна недовіра до кампаній з вакцинації. Наразі (і не лише в Україні) ми спостерігаємо широкий спектр політичних партій та діячів, які політизують це медичне питання, включаючи вакцинацію до свого порядку денного. Для тієї частини населення, яка критично ставиться до програми антиковідної вакцинації, це стає аргументом на користь підтримки (протесту) того чи того політичного руху. Релевантна риторика вибудовується через апеляції до теорій змови або радикальні заперечення законності втручання держави у свободи та здоров'я громадян. Крос-культурний аналіз доводить, що конспірологічні теорії є рельєфною фігурою дискурсу антивакцінаторів у багатьох країнах і часто поєднується із риторикою радикальних політичних рухів, що дискредитують роль держави (крайні форми лібералізму, антиглобалізації тощо). По-третє, соціальні та психологічні дослідження акцентують увагу на особливостях колективних та індивідуальних реагувань «за» та «проти» вакцинації,

намагаючись ідентифікувати найбільш впливові поведінкові патерни та розробити відповідні корегувальні заходи.

Метою цього пошукового дослідження є виявлення відмінностей між особами із різним ступенем обізнаності щодо особливостей дії антиковідних вакцин. За результатами теоретичного аналізу було висловлене припущення, що міра обізнаності з такими особливостями є не лише когнітивною характеристикою особистості, що віддзеркалює специфіку знаннєвих орієнтацій, але й має глибше психологічне підґрунтя, зокрема, пов'язана з такими властивостями особистості, як її толерантність до невизначеності, ступінь інфантильності та схильність приймати на віру паранормальні явища.

Методи діагностики змінних. Суб'єктна незалежна змінна (обізнаність у особливостях дії антиковідних вакцин) визначалася за допомогою анкети, 24 пункти якої містили питання «прямого знання», тобто відповіді могли бути правильними або помилковими. (Наприклад: «Якщо людина перехворіла на ковід, вакцинація їй непотрібна», «Після вакцинування не можна подорожувати літаком», «Вакцина містить компоненти з організму свині»). На підставі отриманих відповідей з вибіркової сукупності (N=237, вік [18; 65], Me=38) було сформовано субвибірки із низькими (N=61) та високими показниками обізнаності (N=76). Для вимірювання залежних змінних використовувалися Шкала віри в паранормальне Дж. Тобасика в адаптації Д. Григорьєвої (7 субшкал), Шкала толерантності до невизначеності В. Греко (3 субшкали), опитувальник (Рівень інфантилізму) А. Серьогіної (8 субшкал).

Методи математико-статистичної обробки даних: оскільки більшість емпіричних розподілень залежних змінних відхилялася від нормальності, то відмінності ідентифікувалися за допомогою критерію U-Мана-Вітні.

Отримані результати та інтерпретація. Насамперед слід акцентувати увагу на тому, що доволі значна частина вибіркової сукупності демонструє низький та середній (не включено в аналіз) рівень обізнаності щодо дії антиковідних вакцин, що, фактично, означає, відсутність цілеспрямованої системи інформування. Найбільш поширеними помилковими відповідями є: «Якщо людина перехворіла на ковід, вакцинація

їй непотрібна» (37%), «Вакцинація матиме віддалені наслідки, які ще не досліджено, тому вони можуть виявитися небезпечними» (42%), «Якщо людина має хронічне захворювання, то вакцинація для неї є небажаною» (51%). З іншого боку, конспірологічні судження («Під час вакцинування в організм вживлюють рідкий чіп» (2%), «Вакцина від ковіду – це спосіб хімічної стерилізації населення» (3 %)) не є настільки поширеними, щоб вважати їх відповідальними за антивакцинаторські настрої загалом.

У результаті порівняльного аналізу отримано таку низку відмінностей між двома субвибірками: «Традиційна релігійна віра» ($p>0,05$), «Псі-здібності» ($p>0,05$), «Чаклунство» ($p<0,05$), «Забобони» ($p<0,05$), «Спіритизм» ($p>0,05$), «Екстраординарні форми життя» ($p>0,05$), «Пророцтва» ($p>0,05$), «Емоційна невизначеність» ($p<0,05$), «Бажання змін» $p>0,05$), «Когнітивна невизначеність» ($p<0,05$), «Емоційно-вольова сфера» ($p>0,05$), «Трудова мотивація» ($p>0,05$), «Ціннісні орієнтації» ($p>0,05$), «Розваги, гедонізм» ($p>0,05$), «Рефлексія» ($p>0,05$), «Позиція утриманства, залежність, безвідповідальність» ($p<0,05$), «Невпорядкованість, хаотичність поведінки» ($p<0,05$), «Опанувальна поведінка» ($p>0,05$).

Відмінності за шкалами «Чаклунство», «Забобони», «Пророцтва» дають підстави стверджувати, що поширення достовірної інформації у раціональному форматі просвітництва та переконливості може виявитися малоефективним. (Подібні висновки формулюються у дослідженнях, спрямованих на вивчення конспірологічних налаштованостей). Ймовірно, програма корегування подібних налаштувань повинна так само ґрунтуватися на ірраціональних засобах («клин клином»). Відмінності за шкалами «Емоційна невизначеність», «Когнітивна невизначеність», так само як і за шкалами «Позиція утриманства, залежність, безвідповідальність», «Невпорядкованість, хаотичність поведінки», можна розглядати як аргументи на користь вищої директивності впливів. (Наприклад, адресних запрошень – але не в «наказовій» формі – на вакцинацію, у котрих буде вказано місцезнаходження пункту вакцинації та часовий проміжок).

Наразі підкреслимо, що першочерговим завданням є захист здоров'я та життя сукупності громадян, тому, на наш погляд, певні маніпулятивні або директивні заходи впливу на окрему особу можуть бути цілком виправдані.

Отже, протидія антивакцинаторським настроям вбачається як складна система заходів, оскільки її джерелом виявляються доволі різні у психологічному плані чинники. Система охорони здоров'я та релевантні інституції повинні брати участь у дискусіях щодо вакцинації, а комунікаційні стратегії повинні вийти за рамки моделі дефіциту знань. Оскільки існують відмінності глибшого рівня, аніж обізнаність, то лише поширення інформації про доступність, безпеку та ефективність вакцин явно недостатнє. Збільшення обсягів достовірної інформації автоматично не призведе до підвищення довіри до вакцин.

DOI: 10.5281/zenodo.5843351

Крупник Г. А.

ОГЛЯД ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

Сучасні спеціалісти стривожені зростанням негативних тенденцій у становищі сім'ї та внутрішньородинних стосунках, багато в чому зумовлених кризовим становищем українського суспільства. Сім'я є визначною складовою існування людини – це особливий життєвий світ, у якому здійснюється фізичне, виховне, культурне зростання, а також соціальна інтеграція індивідуума. Вагомий внесок у вивчення проблеми розвитку особистості в сім'ї та характеру взаємин між батьками й дітьми було зроблено низкою вітчизняних і зарубіжних науковців (Баумрінд Д., 1955; Блинова О., 2015; Варга Г., 2011; Гарбузов В., 1994; Гречишкіна А., 2010; Крупник І., 2015; Яблонська Т., 2014).

Метою нашого дослідження, яке триває з 2018 по теперішній час (Крупник Г., 2018), є вивчення індивідуальних психологічних особливостей осіб підліткового та юнацького

віку, що проживають разом зі своїми сиблінгами у нуклеарних сім'ях. Нами опрацьовано 265 анкет респондентів, вік яких коливається у межах діапазону від 15 до 20 років, середній вік складає 16,82. Із них 23,4% особи чоловічої статі, а 76,6% жіночої. Дані оброблені за допомогою програми IBM SPSS Statistics 27.0: $\chi 2$=1,374; p=0,05; df=2; φ =0,072; V Крамера = 0,072.

Склад нуклеарної сім'ї: повна – 65,7%, розлучена – 21,8%, повторно створена – 12,5%. $\chi 2$=10,850; p=0,025; df=4; φ =0,202; V Крамера = 0,143.

Середньостатистичні дані щодо дітей у родині за порядком народження:

- первісткові (47,5%) у середньому 16,55 років, наступні діти у цій родині молодші за нього на 6,17 року, 9,29 та 11,3 відповідно;
- другій дитині (41,1%) у середньому 16,90 років, старшій дитині на 7,84 року більше, а наступні діти молодші на 6,63 та 10,3 року відповідно;
- третій дитині (9,1%) у середньому 17,33 років, старшим дітям на 11,42 та 6,8 року більше, а наступні діти молодші на 6,33 та 9,33 року відповідно;
- четвертій дитині (2,3%) у середньому 16,67 років, старшим дітям на 13,66, а також 11,16 та 8,66 року більше, а наступна дитина молодша на 4,67 року відповідно.

Нами було виявлено, що теплі стосунки не склалися з жодним із батьків у першої дитини (3,2%), у останньої дитини за порядком народження у сімейній ієрархії (5,2%). Теплі стосунки склалися з татом у першої дитини (7,2%), у середньої дитини (12,0%), у останньої дитини (11,3%). Теплі стосунки склалися з мамою у першої дитини (71,2%), у середньої дитини (64,0%), у останньої дитини (58,3%). Теплі стосунки склалися з обома батьками у першої дитини (18,4%), у середньої дитини (24,0%), останньої дитини (25,2%). $\chi 2$=5,827; p=0,05; df=6; φ =0,148; V Крамера = 0,105.

На запитання «*Чи змінювалися ваші стосунки із братами/сестрами впродовж життя?*» респонденти відповідали, спираючись на таку шкалу:

- Були і залишаються хороші (65,56%)
- Були і залишаються погані (10,08%)
- Були хороші, стали погані (7,98%)
- Були погані, стали хороші (16,38%)

На запитання анкети «*Причина, чому ваші стосунки з братами/сестрами складаються позитивно*» респонденти надавали такі відповіді:

- Взаєморозуміння (33,69%)
- Ми – одна сім'я (24,37%)
- Турбота один про одного (23,29%)
- Спільні інтереси (10,39%)
- Різниця у віці (7,53%)
- Якщо мені дозволено домінувати (0,73%)

На запитання анкети «*Причина, чому ваші стосунки з братами/сестрами складаються негативно*»:

- Конфлікти, непорозуміння (36,67%)
- Різні погляди та характери (32,66%)
- Різниця у віці (15,33%)
- Якщо намагаються домінувати наді мною (12,67%)
- Стосунки з батьками (2,67%)

Із відповідей досліджуваних видно, що чим більше дітей у батьківській сім'ї, тим більше їх планується і у власній, а от відносно велику різницю між своїми майбутніми дітьми планують середня та остання дитина із нуклеарної сім'ї.

За допомогою кореляційного аналізу (за Пірсоном) ми дійшли таких висновків, що бажання мати велику кількість у майбутньому власних дітей у першої дитини пов'язане з такими чинниками, як: співробітництво з матір'ю (r=0,261; p=0,003); надання автономності з боку батька (r=0,269; p=0,005); прийняття батьком (r=0,266; p=0,006), а також товариськість між первістком і його сиблінгами (r=0,271; p=0,002). Остання дитина висвітлює такі показники, як емоційна близькість з матір'ю (r=0,269; p=0,004); авторитетність матері (r=0,279; p=0,003); наявність позитивних минулих подій під час опису життя родини (r=0,323; p=0,003).

У подальших дослідженнях планується звернути увагу на батьківський стиль виховання, адже вважаємо його вагомим

фактором, що сприяє позитивному сценарію під час розвитку сиблінгових взаємин.

DOI: 10.5281/zenodo.5843353

Крупник І. Р.

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У НЕПОВНИХ РОДИНАХ

Сьогоденні соціально-економічні процеси негативно впливають на можливості реалізації виховної функції сучасної сім'ї. Особливо це стосується звуження сімейного спілкування: постійна зайнятість батьків, надання пріоритету комп'ютеру, обмеження можливостей повноцінного сімейного відпочинку, зміни ієрархії цінностей суспільства та окремих особистостей тощо (Мороз О., 2008). Тим не менш, виховна функція сім'ї є найважливішою, якщо розглядати родину як інститут соціалізації зростаючої особистості. Вважається, що саме функціональна, психологічно благополучна родина здатна повноцінно сприяти формуванню та розвитку особистості. Питання функціональності сім'ї – це питання її складу, структури, характеру стосунків у системах «мати-батько» та «батьки-діти», психологічної атмосфери, згуртованості та сумісності, педагогічного потенціалу батьків (тобто їх ресурсності у вихованні), професійного рівня, матеріальної забезпеченості тощо. У даній роботі ми розглянемо питання залежності стратегії сімейного виховання від складу родини. А саме родин, у яких відсутній один із батьків.

Неповна сім'я (або монобатьківська) – це сім'я, в якій порушені шлюбні стосунки та певні функції (Докторович М., 2010). Неповну родину відносять до дисфункціональних, адже родина не здатна виконувати основні свої функції. Більшість досліджень сучасної психологічно благополучної сім'ї доводять, що вона повинна виконувати дві головні функції: психотерапевтичну та виховну (Шнейдер Л., 2000). Саме виконання цих функцій є найбільш проблемним у неповній родині. Тому що виховання дитини для батьків у цьому випадку

стає пов'язаним із значними фізичним та психологічним (зокрема емоційним) навантаженням. Порушення цілісності родини відноситься до значних стресорів, яке призводить до неблагополуччя її членів. Навіть найменші відхилення в поведінці членів сім'ї ведуть до змін у житті дитини, що відображається на її психіці. Зрозуміло, які серйозні наслідки тягне за собою перебудова структури сім'ї, її устрою, враховуючи, що для дитини будь-якого віку батьки залишаються дуже значущими особами. При обмеженні впливу батьків зменшується потенціал родинної соціалізації та виховний ресурс, порушується процес ідентифікації, виникають труднощі у засвоєнні соціальних ролей. Конфлікти подружжя, які передували розлученню, їх негативне ставлення один до одного важко переживаються дітьми, що в результаті призводить до негативного ставлення до батьківської сім'ї. Навіть через декілька років після розлучення дитина відчуває себе нещасливою.

На нашу думку, використання стратегії сімейного виховання також залежить від ресурсності батьків, їх фізичного та психологічного благополуччя. Родина, втрачаючи цілісність, не може компенсувати виховний вплив відсутнього члена сім'ї. Починає працювати важливий фактор виникнення сімейної депривації – педагогічна неспроможність батьків, що може призвести до девіантної та деліквентної поведінки дітей. Діти втрачають контакт з батьками, зникає безпосередність спілкування, довірливість у стосунках (Трошина Е., 2010).

Оскільки у неповній родині, як правило, виникає перенавантаження дорослого члена родини, в тому числі і рольове, то, скоріш за все, буде обрана стратегія найбільш «енергозберігаюча» у таких обставинах. Так, згідно з даними М. Докторович, у мономатеринських родинах частіше використовують авторитарну стратегію виховання або, навпаки, дефіцитну у контексті виховних ресурсів (строгості); для монобатьківської родини характерна емоційна депривація (Докторович М., 2010).

У нашому дослідженні була використана психодіагностична методика «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова. Мета методики полягає в тому, щоб дослідити

стилі (або стратегії) виховання у дисфункціональних родинах. Методика складається з десяти закритих запитань і виявляє чотири стратегії виховання у родині: авторитетний стиль (або «демократичний», «співпраця»); авторитарний стиль (або «автократичний», «диктат», «домінування», «гіперопіка»); ліберальний (або «поблажливий», «гіпоопіка»); індиферентний стиль («байдужий»). Проблеми виховання не є для батьків першорядними, оскільки інших турбот чимало. Свої проблеми дитині в основному доводиться вирішувати самій.

Вибірку склали 10 родин: у 6 родинах склад родини становлять мати та одна дитина, з них у одній у постійному складі проживає бабуся; три родини складаються з матері і двох дитей, одна неповна родина має у своєму складі батька та дитину. Вік батьків – 30-44 років, дітей – 5-14 років. Причина виникнення неповної родини у всіх випадках – розлучення батьків. Тобто більшість складають мономатеринські родини, а, отже, це саме материнсько-дитячі стосунки.

У мономатеринських родинах виявлено ліберальний (чотири родини) та індиферентний (п'ять родин) стилі виховання. У сім'ї, де дитину самостійно виховує батько, виявлено авторитарний стиль виховання. Слід зазначити, що всі родини з двома сиблінгами використовують ліберальний стиль. Цікаво, що як матері, так і батько, пояснювали свої підходи до виховання приблизно однаково, а саме: потрібно розвивавати в дітях самостійність, а не виховувати «маминих синків», які не пристосовані до дорослого життя. Гіпотеза, стосовно того, що батьки обиратимуть найбільш «енергозберігаючий» стиль підтвердилась, оскільки і ліберальний, і індиферентний стилі, як правило, не обтяжені постійним спілкуванням із дітьми, включеністю у справи дітей, постійною турботою про них. Указані висновки опосередковано підтверджуються і тим, що жодна родина не використовує авторитетний стиль виховання, оскільки він потребує значних ресурсів, зокрема часу на спілкування з дитиною, вміння та бажання прислухатися до неї тощо. Тим не менш, слід вказати на принципову різницю між ліберальним та індиферентним стилем. Ліберальний – більш емоційний по відношенню до дитини. Батьки показують, що високо цінують свою дитину, хоча при цьому майже не

втручаються у її життя. Останнє споріднює ці два стилі. При цьому індиферентний стиль позбавлений емоційного реагування, підтримки, є найбільш деструктивним серед моделей виховання.

Як було зазначено вище, авторитарний стиль виховання у неповній сім'ї, де дитина виховується батьком. На нашу думку, це пов'язано із невпевненістю батька у своєму виховному потенціалі, страхом що не впорається із труднощами, що він «упустить» дитину, і вона не буде гарно поводитися та буде погано вчитись. Тому батько використовує директивну стратегію (жорсткі накази та прискіплива перевірку виконаного).

Отримані результати можуть бути використані у роботі практичних психологів, зокрема при проведенні психопрофілактичної роботи, психологічних консультацій, при розробці психологічних тренінгів для батьків та дітей з метою підвищення ефективності їх спілкування, взаєморозуміння та взаємодії.

DOI: 10.5281/zenodo.5843365

Крылова А. С.

ФИЗИЧЕСКИЕ НАКАЗАНИЯ В ДЕТСТВЕ И АГРЕССИВНОСТЬ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Данные Официального бюллетеня Международного общества по профилактике насилия над детьми и пренебрежения их нуждами (ISPCAN) свидетельствуют: более половины детей (56,4%) испытывают трудности во взаимоотношениях с родными и окружающими, 41,2% детей имеют отклонения в эмоциональном развитии и нарушения поведения, 25% детей не в полной мере получают медицинскую помощь, образование и возможности для личностного развития. В каждом третьем случае (32,5%) потребности ребенка не обеспечены в трех и более областях, относящихся к самым необходимым (Лоханева Д., Скоробогатова Н., 2013). Эти

данные свидетельствуют о широком распространении насилия над детьми дома.

Насилие в семье – действия физического, психологического, сексуального характера члена семьи по отношению к другому члену семьи, нарушающие его права, свободы, законные интересы и причиняющие ему физические и (или) психические страдания (Пазухина С., 2002). По отношению к детям наиболее распространено физическое и психологическое насилие. В данной статье мы рассмотрим взаимодействие физического насилия, пережитого в детстве и агрессивности в период ранней взрослости.

Исторически сложилось так, что многие культуры не только терпимо относились к суровому физическому обращению с детьми, но и поощряли его. Физические наказания применялись достаточно часто и широко: и для поддержания дисциплины, и как средство повышения усердия в учебе, и для профилактики. Традиционно дети считались собственностью родителей, и родители имели право обращаться с ними так, как посчитают нужным.

Физические (телесные) наказания – это использование физической силы с намерением воздействовать на ребенка, чтобы он почувствовал боль, но без нанесения серьезного ущерба (ран, увечий, ожогов и пр.), с целью исправления или контроля его поведение (Максимова И., 2016). Обзор многочисленных исследований показывает, что большинство детей во многих странах мира подвергается физическим наказаниям. Вместе с тем, частота наказаний зависит от возраста детей (Бессонова Н., 1988). Так, например, в Беларуси по данным Бестата, которые собирались каждые семь лет, в 2005 году 82,6% детей до 14 лет пострадали от физического или психологического насилия; в 2012 году процент пострадавших снизился до 64,5%, а в 2019 году – до 57%. Не смотря на снижение процента пострадавших детей, приходится отмечать, что практически каждый второй ребенок является жертвой домашнего насилия.

Использование физических наказаний – одна из форм родительского поведения, которая часто передается от одного поколения к другому. Основной причиной использования

родителями физических наказаний по отношению к собственным детям является то, что в детстве они сами подвергались насилию.

Применение физических наказаний может иметь кратковременные и долговременные последствия. К кратковременным относятся физические повреждения (синяки, ссадины, царапины, ушибы). Может наблюдаться ухудшение общего состояния (потеря аппетита, апатия, плохое самочувствие). К долговременным, в большинстве случаев, относят психические нарушения. П. Трикетт сравнив семьи с детьми в возрасте 4-11 лет, обнаружил, что там, где родители применяли силовые методы воздействия, дети имели более низкую познавательную зрелость, слаборазвитые способности разрешения межличностных проблем и низкую социальную компетентность. П. Курц и его коллеги сравнили группы детей, по отношению к которым использовались физические наказания и контрольную группы (возраста 8-16 лет). Оказалось, что дети, подвергающиеся физическому насилию, имели низкую успеваемость, трудности социальной адаптации и эмоциональные проблемы в школе (Nobes G., Smith M., 1997). Также было обнаружено, что дети, подвергающиеся физическим наказаниям, имеют более выраженные депрессивно-враждебные характеристики, более высокую интернальность, низкую самооценку и более пессимистичны в оценках собственного будущего.

В нашем исследовании приняло участие 132 студента в возрасте от 18 до 22 лет (66 юношей и 66 девушек). Для сбора данных использовались две методики: 1) авторский опросник «Пережитое в детстве домашнее насилие», разработанный для выявления испытуемых, подвергавшихся домашнему насилию; 2) опросник Басса-Перри – методика, направленная на диагностику агрессивности, которая 3 шкалы: «физическая агрессия», «гнев», «враждебность».

По результатам первого опросника оказалось, что достаточно большое количество испытуемых (41%) подвергалось физическому насилию.

Используя критерий хи квадрат Пирсона, была изучена взаимозависимость между переменными «физическое насилие –

гнев», «физическое насилие –физическая агрессия», «физическое насилие –враждебность». Мы обнаружили взаимосвязь переменных «физическое насилие – физическая агрессия» и «физическое насилие – гнев» (при $p \leq 0,05$). Из полученных результатов можно сделать вывод о негативном влиянии физических наказаний на развитие личности.

Ребенок, подвергающийся такому обращению, имеет риск столкнуться со многими психологическими проблемами, как во время развития, так и во взрослом возрасте. Дети, по отношению к которым применяют такие методы наказания, склонны проявлять неуверенность в себе, высокий уровень агрессивности, замкнутость, недоверие, враждебность по отношению к окружающим. Все перечисленное приводит к проблемам в коммуникации и в личной жизни. Применяя физические наказания по отношению к детям, родители оставляют негативный отпечаток на их будущее психологическое состояние, и наносит психологический и физический ущерб на данный момент.

Для предотвращения использования насильственных методов воспитания стоит распространять психологические знания в обществе. Для этого можно рассказывать о методах ненасильственного воспитания в школах, в детских садах. Стоит знакомить заранее родителей с детской психологией и ненасильственных методах воспитания. Данные мероприятия могут проводиться в разных формах: факультативы, собрания, семинары, тренинги, раздача брошюр с необходимой информацией. Кроме того, нелишним будет наличие в учебных программах на всех этапах обучения (начиная со школы и заканчивая ВУЗом) разделов о правах человека и ребенка, правилах безопасности и неприкосновенности детей, которые должны быть обязательными для изучения. Осведомленность каждого человека о последствиях домашнего насилия поможет уменьшить количество случаев применения физического и психологического насилия в семьях по отношению к близким.

DOI: 10.5281/zenodo.5844223

Ліпатнікова І. С.

ПСИХОЕМОЦІЙНЕ НАПРУЖЕННЯ ТА АДАПТАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ В ІНШОМОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Розглядаючи питання входження людини в іншомовне середовище, слід зазначити, що питання білінгвізму (полілінгвізму або багатомовності) набуває все більшої актуальності в сучасному світі з огляду на глобалізацію та стрімкий розвиток економічних, соціально-політичних та міжкультурних взаємозв'язків у світі. Отже, знання кількох іноземних мов стає нормою та викликом для сучасної людини.

Білінгвізм (від лат. «bi» – подвійний та «lingua» – мова) в наш час являється розповсюдженим явищем, однак слід виокремити поняття природного і штучного білінгвізму. Якщо перше передбачає засвоєння людиною двох різних мов з дитинства та вільне користування ними, то змістом іншого поняття є вивчення другої мови після засвоєння першої. В такому випадку перша засвоєна мова буде для людини рідною. Найчастіше вивченням другої мови (або кількох наступних за нею мов) людина розпочинає займатися в більш дорослому віці, стикаючись з певними труднощами.

Вивчення іноземних мов – це не тільки оволодіння іншомовною компетентністю, але й певна комунікативна гнучкість, емоційна стійкість та здатність до пізнання. Окрім того, це вміння психологічно включатися до процесу навчання. Ефективність засвоєння іноземної мови безпосередньо пов'язана з психологічною готовністю учня/студента засвоювати та застосовувати іноземну мову в життєвих ситуаціях, вірити в свої здібності, не боятися помилок і не відчувати скутості при спілкуванні іноземною мовою, тобто вміти долати психологічні бар'єри.

Проблема психологічних бар'єрів як суттєвої перешкоди при вивченні іноземних мов розглядалася в багатьох соціально-психологічних дослідженнях, в котрих наводилися різні класифікації та визначення психологічних бар'єрів при вивченні

другої мови. Зокрема, можна виділити зовнішні (об'єктивні бар'єри та перепони соціального характеру, що виникають за певних соціальних обставин, незалежно від нашого впливу, пов'язані з певним напруженням у соціумі або неможливістю знайти відповідну програму чи викладача тощо) та внутрішні (набагато глибші суб'єктивні чисельні психофізіологічні та лінгвістичні перепони на шляху до оволодіння мовою, притаманні даній конкретній особистості). Внутрішні бар'єри потребують більш детального вивчення, оскільки пов'язані з віком, особливостями виховання, попереднім досвідом навчання, наявністю здібності до вивчення іноземних мов, вірою в свої сили. Також вони можуть бути викликані негативним впливом на відповідну оцінку ситуації, наявністю власного стилю засвоєння мови, конфліктів у спілкуванні, особливостями пам'яті, внутрішньої мотивації, усвідомленням нової мовної реальності, актуалізацією когнітивних, емоційних міжкультурних сфер тощо.

Більшість лінгвістів та психологів розглядають мотивацію як один з головних факторів, що впливають на засвоєння людиною другої мови. Навіть за наявності кваліфікованого викладача та досконало розробленої програми навчання, без мотивації найобдарованіші люди не можуть досягти поставленої мети. Мотивація людини, яка вивчає іноземну мову, містить три складові: зусилля (наполегливість та час, витрачений на вивчення), бажання (прагнення досягати успіхів та високих результатів) та емоції (емоційна реакція того, хто навчається, на процес вивчення мови) (Gardner R., 1985).

Дослідники розподіляють мотивацію на дві великі групи: інтегративну та інструментальну. Інтегративна мотивація – бажання людини стати частиною іншомовної культури, «інтегруватися в неї», щоб вільно спілкуватися з носіями мови та отримати певний статус у суспільстві. В свою чергу, інструментальна мотивація пов'язана з вивченням іноземної мови як «інструмента» для певної практичної мети, наприклад, для отримання диплому в іноземному університеті або для отримання посади на престижній роботі (Gardner R., Lambert W., 1972).

Аналізуючи механізм та ефективність оволодіння іноземною мовою, варто звернути увагу на питання тривожності. Тривожність у цілому являється нестійким емоційним станом, що супроводжується відчуттям страху, інтенсивність якого може варіюватись (Аршава І., 2013). У західній психолінгвістиці, зокрема, вперше приділили увагу феномену мовної тривожності (language anxiety), що визначалася як «*певна сукупність самооцінки, переконань, почуттів та принципів поведінки, пов'язаних із вивченням іноземної мови, що, в свою чергу, зумовлюється унікальністю цього процесу*» (Horwitz E., Horwitz M., Cope J., 1986). Мовна тривожність як один з проявів психологічного бар'єру в когнітивному плані постає досить значною перешкодою для ефективного засвоєння іноземної мови. Вчені вважають, що вміння долати психологічні бар'єри в міжособистісній комунікації рідною мовою сприяє позбавленню тривожності в аналогічних ситуаціях і при спілкуванні мовою, котра вивчається.

Будь-яке повідомлення з боку оточуючого середовища здатне викликати в організмі людини певну реакцію та певне напруження. Вочевидь, питання стресу та стресостійкості також слід брати до уваги, розглядаючи психологічні бар'єри та здатність людини адаптуватися до входження в іншомовне середовище. Проте не варто сприймати стрес лише як джерело негативних процесів та причин неблагополуччя, страждань або невдач. Стрес являється обов'язковим компонентом життя людини та може як знижувати, так і підвищувати стійкість організму, стимулюючи його до розвитку і життя (Сельє Г., 1977).

У будь-якому разі процес адаптації індивіда до іншомовного середовища буде викликати в нього стрес, стимулюючи поступове пристосування його внутрішніх когнітивних та психоемоційних реакцій до соціально-культурних та ціннісних особливостей нового (в нашому випадку, мовного) середовища; підвищення впевненості у собі, мотивації до подальшого навчання і збільшення можливостей самореалізації та отримання задоволення від досягнутого результату. Отже, психологічне напруження і крос-культурні

бар'єри поступово перестануть бути перешкодами та стануть рушійною силою і стимулом для подолання мовних бар'єрів на шляху до оволодіння іноземною мовою.

DOI: 10.5281/zenodo.5844228

Лісневська А. О., Булах Т. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДО БЛИЗЬКИХ ЛЮДЕЙ В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ЗІ СХИЛЬНІСТЮ ДО ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ

Інтернет-залежність залишається однією з найбільш актуальних проблем в умовах функціонування інформаційного суспільства. Особливої уваги заслуговує розвиток Інтернет-залежності в юнацькому віці, коли завершується становлення світогляду, формуються усталені способи взаємодії з навколишнім світом, закріплюються ті труднощі міжособового спілкування, які не було розв'язано в попередні вікові періоди. Отже, найбільший ризик формування в особистості Інтернет-залежності припадає на 15-17 років (Бергис Т., Азизова Л., 2015; Колесников В., Мельник Ю., Теплова Л., 2019).

Поширеною є думка, що існують певні особистісні передумови, які сприяють розвиткові Інтернет-залежності: зокрема, йдеться про замкнутість, емоційну напруженість, почуття самотності, занижену самооцінку, схильність до депресії, уникання проблем і відповідальності та ін. (Єгоров О., 2007). Виділено також труднощі міжособового спілкування, які супроводжують Інтернет-залежність. Вони пов'язані передусім з наявністю внутрішньоособистісного конфлікту, що виявляється в бажанні спілкуватися, виражати свої думки, займати лідерські позиції серед однолітків у поєднанні з браком необхідних навичок спілкування, достатнього рівня соціальної сміливості та адаптованості (Єгоров О., 2007; Коваль Т., 2012). Враховуючи те, що в науковій літературі недостатньо висвітлені ті психологічні підстави, на яких формуються численні особистісні і поведінкові прояви Інтернет-адикта, було вирішено розкрити зв'язок між схильністю до Інтернет-

залежності та типом прив'язаності до близьких людей, яка формується в перші роки життя дитини і визначає її подальший соціальний розвиток.

У проведеному нами дослідженні взяли участь студенти Навчально-наукового інституту психології та соціальної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, та учні 11-го класу Чернігівської загальноосвітньої школи № 21. Загальна кількість учасників дослідження – 40 осіб віком від 16 до 20 років, з них 14 хлопців і 26 дівчат. Дослідження проводилося в квітні 2021 р. в режимі онлайн за допомогою Google-форм. Для встановлення схильності респондентів до Інтернет-залежності було використано Тест Інтернет-залежності К. Янг (адаптація В. Лоскутової), для розкриття особливостей їх емоційної прихильності до близьких людей – «Опитувальник прив'язаності до близьких людей» (адаптація Н. Сабельникової та Д. Каширського). Цей опитувальник ґрунтується на теорії прив'язаності Дж. Боулбі і дозволяє діагностувати чотири типи прив'язаності до близьких людей: надійний, залежний, відсторонений, уникаюче-боязливий.

Математико-статистична обробка даних показала, що 70% опитаних респондентів є звичайними користувачами Інтернету, у той час як 30% мають певні проблеми, пов'язані з надмірним захопленням Інтернетом. Саме цю групу юнаків ми і будемо далі розглядати як схильних до Інтернет-залежності. Враховуючи те, що в період карантинних обмежень учні і студенти змушені багато часу проводити в режимі он-лайн, отримані результати є доволі обнадійливими, оскільки показують відносно невеликий приріст юнаків, схильних до Інтернет-залежності, порівняно з нашим попереднім дослідженням, проведеним до пандемії COVID-19, в яких частка юнаків, схильних до залежності від Інтернету, становила близько 22% (Лісневська А., 2020). Отже, необхідність проводити багато часу в мережі Інтернет, використовувати його можливості для підтримки прийнятної якості життя в сфері навчання, роботи, дозвілля, організації побуту в період коронакризи лише деякою мірою збільшує ймовірність розвитку Інтернет-залежності в осіб юнацького віку.

Підрахунок показників за різними типами прив'язаності до близьких людей окремо по двом групам осіб юнацького віку – не схильних і схильних до Інтернет-залежності – дозволив виявити такі результати:

- юнаки, не схильні до Інтернет-залежності: надійний тип прив'язаності – 39,3%, залежний тип – 39,3%, відсторонений тип – 14,2%, уникаюче-боязливий тип – 7,2%.
- юнаки, схильні до Інтернет-залежності: надійний тип прив'язаності – 16,7%, залежний тип – 66,7%, відсторонений тип – 8,3%, уникаюче-боязливий тип – 8,3%.

Відповідно до отриманих результатів, існують суттєві відмінності у двох зазначених групах респондентів за такими типами прив'язаності до близьких людей, як «надійний» і «залежний». При цьому якщо в групі юнаків, не схильних до Інтернет-залежності, частка осіб, хто демонструє ці два типи прив'язаності, однакова, то в групі юнаків, схильних до Інтернет-залежності, значно переважають особи із залежним типом прив'язаності.

Розглянемо, що собою являє кожний із цих двох типів прив'язаності. Варто зазначити, що відповідно теорії прив'язаності Дж. Боулбі, розвиток первинної прив'язаності в дітей відбувається на рівні біологічного інстинкту. Залежно від того, як ставляться до них дорослі – з любов'ю і турботою або відсторонено, зневажливо чи жорстоко, – у них формується стратегія адаптації, спрямована на те, щоб отримати від дорослих необхідну увагу. Надійний (або здоровий) тип прив'язаності відображає такий тип адаптації, який сприяє розвиткові впевненості в собі, співчутливості, внутрішньої мотивації, формує навички саморегуляції, вміння відрізняти реальність від видумки, розуміти справжні емоції та наміри інших людей. Цей тип прив'язаності дозволяє дитині жити в рамках загального сприймання світу, що дозволяє їй надалі стати повноправним і значимим членом суспільства. Натомість залежний тип прив'язаності формує такий тип адаптації, для якого притаманні висока занепокоєність стосунками з іншими людьми, зосередженість на власних переживаннях, закритість до

нового досвіду. За цього типу прив'язаності дитина постійно сфокусована на своїх стосунках з близькими людьми, проте ці стосунки недостатньо задовольняють її емоційні потреби, що сприяє в подальшому розвиткові в неї підвищеної тривожності, схильності до самотності та депресії. Дослідження послідовників Дж. Боулбі показали, що модель прив'язаності, вироблена в дитинстві, як правило, зберігається і в дорослому віці, зумовлюючи характер стосунків між дорослими людьми (Ван дер Колк Б., 2020; Сабельникова Н., Каширський Д., 2015).

Отже, у нашому дослідженні було встановлено, що існує зв'язок між залежним типом прив'язаності до близьких людей та схильністю до Інтернет-залежності в юнацькому віці. Це означає, що до Інтернет-залежності схильні передусім ті юнаки, котрі мають виражену потребу в близьких стосунках з людьми, яка рідко задовольняється повною мірою і яка спричиняє страх залишитися на самоті, почуватися покинутим, знехтуваним та переповненим неприємними переживаннями, які погано піддаються контролю. Така сильна та недостатньо задоволена потреба в близьких стосунках і спонукає юнаків занурюватися в Інтернет-простір, який надає додаткові можливості для задоволення цієї потреби.

Також у представників двох зазначених груп респондентів було виявлено незначні відмінності за таким типом прив'язаності до близьких людей, як «відсторонений»: юнаки, не схильні до Інтернет-залежності, мають дещо вищі показники за цим типом прив'язаності, ніж юнаки, схильні до Інтернет-залежності. Зважаючи на невелику кількість респондентів, які брали участь у нашому дослідженні, важко зробити однозначні припущення щодо того, як цей тип прив'язаності впливає на бажання занурюватися в Інтернет-простір в юнацькому віці. Проте ми припускаємо, що відсторонена прив'язаність, яка характеризується низьким рівнем занепокоєння з приводу стосунків з близькими людьми і високим рівнем уникання таких стосунків, спонукає особу, котра має такий специфічний спосіб адаптації до соціального середовища, шукати можливості організовувати свою життєдіяльність і задовольняти свої потреби поза Інтернет-простором.

Відсутність відмінностей за таким типом прив'язаності, як «уникаюче-боязливий», між двома зазначеними групами респондентів свідчить про відсутність зв'язку між цим типом прив'язаності і схильністю до Інтернет-залежності. Якщо орієнтуватися на низькі кількісні показники за цим типом прив'язаності, які характерні для обох опитаних груп юнаків, то можна припустити, що переважна більшість осіб юнацького віку є загалом адаптованою до соціального середовища. У теорії прив'язаності Дж. Боулбі, яка була розвинена його послідовниками, уникаюче-боязлива прив'язаність визначається як така, що не орієнтує на встановлення близьких стосунків з іншими людьми, оскільки людина не має досвіду отримання турботи і уваги від значущого дорослого (Ван дер Колк Б., 2020).

Отже, результати проведеного дослідження дозволяють дійти висновку, що сформований в дитинстві залежний тип прив'язаності, який характеризується прагненням мати близькі стосунки з людьми і високим ступенем занепокоєння з приводу цих стосунків, є передумовою для виникнення схильності до Інтернет-залежності в юнацькому віці. Цей тип прив'язаності відзначається специфічними поведінковими стратегіями і способами реагування на різні життєві ситуації. Саме в них і закладено, як людина задовольнятиме свою потребу в близьких стосунках і як реагуватиме на труднощі у спілкуванні. Перспективою подальших досліджень з даної теми може стати вивчення типів активності в Інтернет-просторі, яким віддають перевагу схильні до Інтернет-залежності особи юнацького віку із різними типами прив'язаності до близьких людей.

DOI: 10.5281/zenodo.5844238

Літвінова А. М.

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Одним із важливіших напрямків роботи над собою в умовах сучасності повинно стати забезпечення повноцінного духовного, психічного та фізичного саморозвитку особистості,

збереження та зміцнення свого здоров'я. Необхідно сформувати в людині переконання, що її сьогоднішнє й майбутнє здоров'я залежить від неї самої. Це, насамперед, наявність високої мети, що надихає її на тривале сильне «горіння», мобілізує всі її сили й допомагає долати часто тяжкі недуги, виховує волю, дисциплінованість, організованість, віру у власні сили й можливості. Зберігають та зміцнюють здоров'я людини такі риси, як доброта, людяність, гідність, доброзичливість. Взаємини, що базуються на цих рисах характеру, дають оточуючим і самій людині позитивні емоції, бадьорість, духовний і фізичний спокій, визволяють енергію побудови майбутнього, прагнення бути досконалим. Водночас негативні емоції (образа, гнів, агресія, заздрість, страх) руйнують здоров'я. Фахівцями доведено, що характер мислення людини визначає фізичний і моральний стан здоров'я (Гончаренко М., 2003).

Самоосвіта – це самостійний приріст знань, піднесення в майстерності: чим різнобічніші й глибші знання і досвід, тим точніший вибір рішення і дій щодо їх реалізації. Майстерність сприяє визнанню серед оточуючих, прославляє людину, стверджує її в житті, допомагає реалізувати себе. Самоосвіта – це необхідне мимовільне прагнення людини або організації до внутрішніх змін і бази знань людини. Організація самоосвіти полягає в постановці мети, визначенні пріоритетів (головних напрямів), виборі способу і забезпеченні регулярності роботи над собою.

Ми вважаємо, що самоосвіта може проводитися в звичайних формах суспільного навчання (вища, середня і професійна освіта) на базі державних, приватних освітніх установ, а також самостійно за індивідуальною методикою.

Основними складовими саморозвитку є:

· самопізнання (пізнання самого себе, свого місця і своєї ролі в цій дійсності);

· самоорганізація (організація свого життя і діяльності);

· самовиховання (формування пріоритетних якостей);

· саморегуляція (підтримка внутрішньої рівноваги);

· самоконтроль (оцінка і коригування своєї діяльності);

· вибір цілей життя і особистої роботи;

· планування особистого часу;
· інформаційний пошук;
· раціоналізація мислення;
· самоосвіта (підвищення якості життя);
· технологія здоров'я (збереження і зміцнення здоров'я як першооснови високої працездатності і повноцінного життя);
· спілкування;
· ритми і гармонія;
· робота в групі;
· ризик творчого мислення;
· робота з конфліктами.

Далі ми розглянемо основні складові саморозвитку особистості. Самопізнання має метою пізнання себе як особи, як керівника своїх властивостей і здібностей, сильних і слабких якостей, усвідомлення своїх взаємин з іншими людьми, освоєння образів, ідей і речей об'єктивного світу, спробу розібратися в розумінні сенсу життя і кар'єри, в своєму внутрішньому світі, в призначенні і покликанні. Самопізнання неможливе без оцінки себе порівняно з іншими людьми.

Самопізнання включає пізнання наступних компонентів: сенс життя, покликання, інтереси, потреби, мотиви, ідеал (образ «внутрішньої мети» і діяльності), мрії (уява, спрямована в майбутнє, в перспективу життя і діяльності), переконання (думки, що зрозуміли і відчуті людиною, і думки, в істинності яких вона не сумнівається і якими керується в роботі), віра в себе, здібності.

Метою самоорганізація є оволодіння методологією і методикою організації життя і діяльності особи, розвиток здібностей і умінь шляхом самонавчання, самовиховання, самоконтролю. Самоорганізація включає наступні компоненти: здібність до самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції, уміння передбачати, цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, мужність, енергійність, ініціативність, самовладання, стриманість, самокритичність, самодисципліна, терпіння (Тимченко А., 2010).

Самовиховання має метою самоврядування особи, свідому, цілеспрямовану діяльність, у ході якої індивід вольовим зусиллям, відповідно до обраної мети, на вимоги

зовнішніх обставин розвиває в собі соціально і особливо значущі природні задатки і здібності, нові якості, звільняючись від звичок і властивостей, що заважають йому в самореалізації та успіху. Важливий процес самовиховання виражається в пошуку відповідей на три ключові питання: чим я був(ла)?; що я зробив(ла)?; чим я став(ла)? Самовиховання вимагає розвиненого інтелекту, професійних знань та широкої ерудиції.

Аналізуючи вищесказане, можна вважати, що людині необхідні такі навички, здібності: здатність управляти собою; розумні особисті цінності; чіткі особисті цілі; упор на постійне особисте зростання; навички щодо вирішення проблеми; винахідливість і здібність до інновацій; висока здатність впливати на оточуючих, знання сучасних управлінських підходів; здатність керувати; уміння навчати і розвивати оточуючих. При реалізації програми самовиховання рекомендується звернути увагу на наступні десять пунктів:

1. Поставте перед собою ясну мету: люди іноді терплять невдачу через те, що слабо уявляють мету, до якої прагнуть.

2. За якими ознаками ви визначаєте успіх: мета стає набагато кориснішою, якщо її можна виміряти.

3. Будьте задоволені скромним прогресом: імпульсивна людина, яка сподівається змінити себе миттю, рідко досягає цього. Лише успіх посилює успіх.

4. Ризикуйте в незнайомих ситуаціях. Часто доводиться вибирати між ризиком і поверненням назад до безпеки. В той же час невизначеність нової ситуації стає негативним чинником і гальмує прогрес.

5. Пам’ятаєте, що своїм розвитком управляєте головним чином ви самі. В усі періоди життя перед людьми є вибір – вчитися та зростати на основі життєвого досвіду або ігнорувати отримані уроки, зосередитися на безпеці і дати перемогти себе. Особиста ефективність вимагає, щоб ви навчилися відповідати за хід свого життя.

6. Ваша зміна може викликати неспокій у оточуючих.

7. Не втрачайте можливостей. Уміння розпізнавати і використовувати можливості відрізняє людей, що працюють над собою.

8. Будьте готові вчитися в інших.

9. Вчиться на своїх невдачах і помилках. Якщо ви не маєте рацію, будьте готові визнати це.

10. Отримуйте задоволення від свого розвитку.

Метою саморегуляції є приведення свого стану у «норму», його підтримання або зміну відповідно до навколишньої ситуації (тобто, фактично, до адаптації). Алгоритми саморегуляції можна підрозділити на:

- три правила аналізу проблеми неспокою: неупереджений і об'єктивний збір фактів про проблему (неспокій, зазвичай, зникає в світлі знання); аналіз і осмислення цих фактів, ухвалення рішення; початок дій з метою вирішення проблеми;

- шість правил подолання звички турбуватися: людина, що страждає від неспокою, повинна повністю забутися в роботі. Не дозволяйте собі турбуватися через дрібниці; запитайте себе: «Які шанси того, що подія, через яку я турбуюся, коли-небудь відбудеться?»; враховуйте неминуче; коли перед вами виникає спокуса продовжувати упиратися в безнадійній справі, встановіть «обмежувач»; не повторюйте минулі помилки;

- п'ять правил душевного спокою: думайте і поводьтеся життєрадісно і ви відчуєте себе життєрадісно; не намагайтеся «звести рахунки» з вашими ворогами, тому що цим ви принесете собі значно більше шкоди, ніж їм; замість того щоб переживати із-за невдячності, не чекайте подяки і робіть добро заради власної радості; ведіть облік своїх успіхів, а не своїм невдачам; не наслідуйте інших, а краще постарайтеся знайти себе (Колпаков В., 2012).

Планування особистого часу повинно базуватися на засадах економізації часу із використанням життєвого плану та таких якісних параметрів як «сенс життя», «якість життя», «рівень життя», «спосіб життєдіяльності» (спосіб життя).

Отже, поведінка та діяльність людини в сучасному соціумі повинна зберегти та покращити внутрішні резерви людини, здійснювати її розвиток і вдосконалення з метою покращення та розвитку суспільства в цілому.

DOI: 10.5281/zenodo.5844240

Літвінова О. В., Якімець О. Є.

АЛЬТРУЇСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Проблема збереження і зміцнення здоров'я людини останнім часом набуває дещо специфічного характеру порівняно з попередніми етапами суспільно-економічного розвитку. Нині спостерігаються високі темпи індустріалізації, зміни структури та змісту трудової діяльності, підвищення міграції населення тощо. При цьому темпи і динамічність цього процесу настільки стрімкі, що можна говорити про якісні зміни тих вимог, які пред'являються людині сучасним життям. І хоча загальновідомо, що адаптивні можливості нашого організму надзвичайно широкі, проте людина просто не встигає внутрішньо пристосуватися до тих перетворень, які вона виробляє в структурі своєї діяльності. Одним із небажаних наслідків труднощів адаптації є зростання нервово-психічного напруження, яке призводить до емоційного вигорання. Нині це особливо актуальним є для медичних працівників.

Внутрішніми (індивідуально-особистісними) чинниками, які визначають емоційне вигорання, є схильність до емоційної ригідності, інтенсивна інтеріоризація (сприйняття і переживання) обставин професійної діяльності, слабка мотивація емоційної віддачі в професійній діяльності, етичні дефекти і дезорієнтація особистості (Бойко В., 1996). Вважаємо, що до цього переліку індивідуально-особистісних чинників можна додати й альтруїстичну спрямованість особистості.

Прагнення надати допомогу іншій людині завжди вважалося корисною та цінною якістю особистості і мало бути виховане з дитинства. Тільки тоді, коли ці властивості особистості стають потребою, можна вважати, що у людини є головні передумови успішного оволодіння медичною професією. Не випадково відомий письменник і лікар В. Вересаєв зазначав, що навчитися лікарському мистецтву неможливо, точно так само, як і мистецтву сценічному чи поезії.

Можна бути хорошим медиком-теоретиком, але у практичному відношенні із хворими бути неспроможним (Вересаев В., 1961).

Кожен медичний працівник, незалежно від спеціальності, має свою психологічну спрямованість – альтруїстичну або егоїстичну, що тим чи іншим чином впливає на його роботу та спілкування з колегами. Система ціннісних орієнтацій особистості, при якій центральним мотивом і критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини чи соціальної спільності, тобто альтруїзм, висвітлено в гуманістичній теорії Е. Фромма.

Альтруїстична спрямованість може бути внутрішнім чинником для розвитку емоційного вигорання у представників професій типу «людина – людина». У психології і філософії діаметрально протилежним до альтруїзму поняттям є егоїзм – ціннісна орієнтація суб'єкта, при якій перевага віддається своєкорисним інтересам, бажанням, потребам.

У рамках дослідження було проведене емпіричне вивчення рівня сформованості симптомів емоційного вигорання у медичних працівників за допомогою методики В. Бойка. Застосування методики «Діагностика соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері» О. Потьомкіної дозволило визначити психологічну спрямованість працівників охорони здоров'я. Дослідження проводилось на базі «Кременчуцького перинатального центру ІІ рівня». Відповідно до визначених емпіричних показників і методичного інструментарію експериментальною базою дослідження стала група респондентів, яку склали працівники пологових відділень, анестезіології та лабораторії. Дослідження проводилося в період травня-червня 2021 року, тобто в період світової пандемії Covid-19, яка продовжується й нині, медичні працівники в цей час дійсно знаходяться в хронічному напруженні фізичних та психічних ресурсів.

Емпіричні дані дослідження свідчать, що у діапазоні «альтруїзм-егоїзм» серед респондентів переважає показник альтруїстичних цінностей – 70 %, а для 30 % характерною є егоїстична спрямованість. Медичні працівники, які орієнтовані на альтруїстичні цінності, заслуговують на велику повагу, адже альтруїзм є цінною суспільною мотивацією, наявність якої

вирізняє достатньо зрілу особистість у навколишньому соціокультурному середовищі. Але бажання служити та допомагати іншим, часто не отримуючи ніякої емоційної віддачі, часто змінюється пригніченим станом та виснаженням.

Констатовано, що 60 % респондентів мають ті чи інші сформовані симптоми емоційного вигорання, домінуючим компонентом є фактор «резистенції». Фаза «резистенції» характеризує емоційний компонент та має такі симптоми, як неадекватне вибіркове емоційне реагування, емоційну моральну дезорієнтацію, розширення сфери економії емоцій, редукцію професійних обов'язків. Показники симптомів цієї фази є значно вираженими у більшості медичних працівників – 60 % респондентів, що свідчить про фактично опір стресу, що зростає, починається з моменту появи тривожного напруження. Людина усвідомлено або несвідомо прагне до психологічного комфорту, намагається знизити тиск зовнішніх обставин за допомогою наявних у її розпорядженні засобів.

У 25 % працівників виявлено високі показники фази «виснаження», що свідчить про виражене зниження загального енергетичного тонусу й ослаблення нервової системи. Емоційний захист у формі «вигорання» стає невід'ємним атрибутом такої особистості. Фаза «виснаження» характеризується такими симптомами, як емоційний дефіцит, емоційна відчуженість, деперсоналізація, психосоматичні та психовегетативні порушення.

Показники фази «напруження» є характерними для 15 % респондентів, що свідчить про те, що такі негативні симптоми, як переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, «загнаність у клітку», тривога і депресія виражені лише у незначної кількості медичних працівників, але на цей факт потрібно звертати увагу, такі працівники повинні бути під пильним контролем психологічної служби, керівництва медичного закладу.

Після порівняння результатів обох методик виявлено, що більш схильними до емоційного вигорання є респонденти з вираженою альтруїстичною спрямованістю. Це може вказувати на те, що егоїзм, як «самозбереження» і небажання працівника надмірно «віддавати себе професійній справі», може гальмувати

прояв симптомів емоційного вигорання, зберігати психічний стан працівника, в той час як надмірний альтруїзм – сприяє йому. Професійний девіз «Слугуючи іншим, згораю сам», попри його зовнішню шляхетність, свідчить про альтруїзм як явище, що сприяє емоційному вигоранню.

Отже, представники професії «людина-людина», а саме – медичні працівники – схильні до професійного вигорання ще й тому, що в більшості мають альтруїстичну установку особистості, яка може сприяти емоційному виснаженню. Альтруїзм виступає у медичних працівників як професійна необхідність, але, разом з тим, впливає на психічний стан самого медичного працівника, підвищуючи рівень його невротизації, тривожності й окремих видів комунікативної агресивності. Будучи представником допомагаючої професії, медики самі потребують кваліфікованої психологічної допомоги та підтримки на різних етапах професійної діяльності. Робота психолога з медичним персоналом має складатися з програми послідовних психоед'юкативних та психокореційних заходів, спрямованих на: 1) визначення основних стресогенних ситуацій, що сприймаються як психотравматичні; 2) рефлексію емоційних станів, пов'язаних з психотравмуючою ситуацією; усвідомлення особистісного значення стресогенної ситуації; 3) формування особистісного ставлення до питань, пов'язаних з фізичними стражданнями, старінням, смертю; 4) визначення та підбір основних практик щодо зменшення психоемоційної напруги та регуляції емоційних станів; 5) оптимізацію професійної діяльності та робочого часу. Така допомога може розглядатися як засіб профілактики професійних деформацій. Щоб уникнути синдрому вигорання, медичний працівник повинен періодично оцінювати своє життя взагалі – чи живе він так, як йому хочеться, чи подобається йому займатися своєю справою, і якщо ні – що потрібно зробити для позитивних зрушень.

DOI: 10.5281/zenodo.5844244

Лучко Е. О., Струнина Н. Н.

ВЗАИМОСВЯЗЬ СУЕВЕРНОСТИ И ЛОКУСА КОНТРОЛЯ У СТУДЕНТОВ

Хотя современная наука развивается в аспекте рациональности познания, суеверия продолжают занимать значительное место в сознании значительного количества людей во всем мире. В психологии имеет место множество различных подходов к пониманию термина суеверие: когнитивный, мотивационный, психоаналитический, бихевиористский, социально-нравственный, эволюционистский (Саенко Ю., 2006). Рассмотрев их, можно сделать следующий вывод: суеверия являют собой устойчивые представления в сознании индивида, усвоенные издавна нашими предками вследствие случайного совпадения событий, ставшие нормой поведения и являющиеся механизмом защиты. Мы будем трактовать суеверие как предрассудок, представляющий веру в нечто необъяснимое, сверхъестественное, который снимает внутреннее напряжение в случае возникающей ситуации.

Суеверия берут свое начало еще в древности, когда люди прибегали к помощи магии, тотемов и амулетов, тем самым стремясь уберечь себя от сил зла. Основными причинами использования суеверных представлений в современном мире являются: 1) стремление заглянуть в будущее, желание предвидеть и управлять им; 2) недостаточное количество времени на обдумывание происходящих событий жизни; 3) отсутствие требования рационального доказательства явлений действительности.

Суеверность же понимается как относительно изолированная психологическая характеристика, связанная с рано формирующимися в онтогенезе психическими функциями (Саенко Ю., 2006). Суеверные представления под влиянием взрослых закрепляются еще в детстве, а далее используются на протяжении всей жизни. Кроме этого, суеверия – динамичные явления, способные в определенные моменты времени как

исчезать, так и вновь возникать вследствие актуальных потребностей людей.

Локус контроля – качество, характеризующее склонность человека приписывать ответственность за результаты своей деятельности внешним силам либо собственным способностям и усилиям. Выделяют интернальный и экстернальный локус контроля. Интернальный локус указывает на восприятие события, обусловленного поведением и относительно постоянными характеристиками самого индивида. Экстернальный локус контроля указывает на то, что следующее за действием индивида подкрепление воспринимается им как результат случая, стечения обстоятельств. Иначе говоря, люди с интернальным локусом контроля верят в то, что успехи и неудачи зависят в основном от своих собственных способностей и усилий. Они считают, что на социальный успех влияет именно труд, а не мнение окружающих. Экстерналы же полагают, что успехи и неудачи не зависят от собственных усилий и способностей, а полностью обусловлены удачей, случаем и влиянием других людей. Таким индивидам крайне необходима поддержка и одобрение, иначе они плохо работают. Таким образом, исходя из вышеперечисленного, нами была предпринята попытка связать суеверность с личностными характеристиками, в частности с локусом контроля.

Интерес к этой теме имеет место среди представителей как зарубежной, так и отечественной психологии. Изучением суеверности занимались Л. Леви-Брюль, И. Ялом, З. Фрейд, Э. Фромм, Ю. Саенко, В. Попов, Н. Андрюшкова и др. В настоящее время изучением взаимосвязи суеверности и локуса контроля личности занимаются Ю. Саенко, а также Е. Сагон, М. Кароли, которые обнаружили значимую связь между суеверностью и локусом контроля, говоря о том, что для суеверных людей характерен экстернальный локус контроля (Sagone E., Caroli M., 2014).

Целью нашего исследования стало выявить характер взаимосвязи суеверности и локуса контроля у студентов. В ходе нашего исследования была выдвинута следующая *гипотеза*: существует значимая корреляционная связь между суеверностью и локусом контроля.

В исследовании приняло участие 50 испытуемых в возрасте от 17 до 22 лет (M = 18,6, SD = 1,26), в т.ч. 25 юношей и 25 девушек. Для диагностики суеверности использовалась разработанная нами анкета «Уровень суеверности личности». Для диагностики направленности локуса контроля личности использовалась методика «Локус контроля» Дж. Роттера.

На *первом этапе* исследования была проведена качественная и количественная обработка анкеты для изучения уровня суеверности и опросника, направленного на изучение направленности локуса контроля личности. В результате определено процентное соотношение ответов на вопросы о причинах использования суеверий, их функциях, о распространенности суеверий, реакциях и действиях при столкновении с суеверными представлениями и т.д.

Мы выявили, что практически половина испытуемых использует суеверия в тревожных (50%) и неопределенных ситуациях (34%), тем самым обеспечивая себе защиту и безопасность (46%). В большей степени респонденты имеют нейтральное отношение (86%) к суевериям. Распространенными суевериями, в которые верит практически каждый человек, называли «черную кошку» (66%), «рассыпанную соль» (32%), «разбитое зеркало» (20%) и «передачу вещей через порог» (18%). В ситуации столкновения с суеверием большинство респондентов не предпримет суеверно-ритуальных действий (66%). Наиболее распространенными суевериями, существующими в студенческой среде и помогающими при сдаче экзаменов, являются «халява, приди» (58%), «монетка под пятку» (32%), «учебник под подушку» (26%), «не бриться/стричься, мыть голову перед экзаменом» (26%), «одна одежда на все экзамены» (12%). В большей степени наши испытуемые не верят (40%) или иногда верят (34%) в действие суеверий, и не пользуются (44%) ими в студенчестве. Большая часть респондентов имеет средний уровень суеверности (74%).

На *втором этапе* исследования с помощью критерия ранговой корреляции Спирмена был изучен характер взаимосвязи переменных суеверности и локуса контроля. Обнаружена значимая корреляционная связь ($r=0,33$, $p<0,05$) между суеверностью и экстернальностью, а также значимая

отрицательная корреляция (r = -0,32, p<0,05) суеверности и интернальности личности. Такие результаты можно объяснить тем, что суеверные люди ответственность за любые результаты своих действий возлагают на «внешние» (сверхъестественные) силы. Таких людей не покидает надежда на везение и благосклонность судьбы. В студенческой среде у экстерналов в период сессии возникает желание справиться с тревожным состоянием, избежать возможной неудачи на экзамене, получить шанс на успех – все это порождает веру в различные суеверия. Студенты, совершая суеверно-ритуальные действия, снимают страх, напряжение, как бы перекладывая ответственность за возможные неудачи на внешнюю среду. Таким образом, выдвинутая нами гипотеза нашла эмпирическое подтверждение – локус контроля выступает личностным фактором суеверности личности.

DOI: 10.5281/zenodo.5844261

Ляховець Л. О.

ОБРАЗ ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА В УЯВЛЕННЯХ ОСІБ РІЗНОГО ВІКУ

На сучасному етапі розвитку світової спільноти спостерігаються складні трансформації, які стосуються й функціонування інституту сім'ї. Формування останніми десятиліттями у західноєвропейських країнах нових – егалітарних за своєю суттю сімейних відносин – обумовило появу якісно відмінних від традиційної родини альтернативних форм сексуально-шлюбних стосунків і в українському соціумі теж.

Наразі уявлення осіб репродуктивного віку про родину та їхнє ставлення до традиційної сім'ї обумовлюються цілою низкою чинників, зокрема:

1) демократизація взаємин між статями (зростання віку вступу у шлюб; свідома відмова від шлюбу; пошук альтернативних форм влаштування інтимного життя);

2) лібералізація суспільної моралі і ціннісно-смислова трансформація громадської думки, відсутність зовнішніх обмежень людських бажань;

3) зникнення повної фінансово-економічної залежності партнерів один від одного (мати може самостійно ростити дитину; спільний бізнес чи матеріальні блага можна розділити після розлучення батьків);

4) зменшення цінності подружжя як постійної форми сексуального партнерства і поширення сімейних взаємин «матріархатного» типу (коли обов'язки й відповідальність за сім'ю лягають на жінку, вона погоджується на «самотнє материнство», розглядаючи чоловіка в сім'ї як «додатковий тягар»);

5) прогнозування зниження загального рівня шлюбності у майбутньому, оскільки: а) росте кількість сімей у повторному шлюбі з дітьми від попередніх шлюбів та бездітних; б) часто молодь перед офіційною реєстрацією обирає пробний (консесуальний) шлюб як перевірку стосунків; в) росте відсоток людей віком до 25 років, які ніколи не перебували в шлюбі й не налаштовані на подружнє життя взагалі; г) поява серійних шлюбів (коли люди одружуються 3, 4, 5 і більше разів, роблячи це не по причині вдівства) та ін.

Окремі вітчизняні дослідники вважають, що вказані зміни викликають неоднозначність в оцінках існуючих реалій: одні вчені вважають наведене вище ознаками краху традиційно-патріархальної сім'ї (Шнейдер Л., 2004; Ситников В., Регуш Л., 2016), інші – маркерами поступової її трансформації (Федоришин Г., 2013; Фролов П., Фролова Ю., 2016; Столярчук О. & співавт., 2019).

Більшої одностайності науковці дотримуються в питанні пошуку способів подолання ситуації, що склалася. Так, найефективнішими шляхами виходу з інституціональної кризи сім'ї й відновлення гармонійних стосунків у родині, вважаються: підготовка молоді до свідомого встановлення шлюбних відносин (Бутаева М., 2010; Дорошина И., 2010; Тычкова Т,. 2011; Федоришин Г., 2013 та ін.), а також підвищення стабільності, стійкості сімейних стосунків через поглиблення розуміння різноманітних чинників формування й

змісту образу (як майбутнього, так і вже наявного) шлюбного партнера (Гавриловська К., Баранчук О., 2016; Ситников В., Доева Л., 2018; Столярчук О., Вождай А., Дружиніна А., 2019; Федоришин Г., Северин Р., 2021 та ін.).

Зазначене вище й зумовило вибір теми дослідження, націленого на вивчення особливостей уявлень юнаків і дорослих про ідеального дошлюбного та ідеального/реального шлюбного партнерів. Емпіричні розвідки охопили 102 особи, умовно поділені нами на дві вікові групи, для яких створення родини, народження і виховання дітей виступає/ залишається одним із пріоритетних завдань (Хейвігхерст Р., 2000):

1) «Юнаки» – 52 особи (22 хлопці і 31 дівчина віком 18-21 рік, мешканці Чернігівської обл.), результати їх опитування розкривають уявлення про образ дошлюбного партнера;

2) «Дорослі» – 60 респондентів (30 чоловіків і 30 жінок віком від 22 до 45 років; серед них 15 сімейних пар із шлюбним стажем менше 10 років і 15 пар із шлюбним стажем більше 10 років, мешканці м. Чернігова), результати їх опитування розкривають уявлення про образ шлюбного партнера.

Образ ідеальних дошлюбних партнерів у юнаків, вивчений шляхом контент-аналізу їхніх творів на тему «Мій ідеальний майбутній шлюбний партнер», має наступний вигляд (за результатами бакалаврської роботи Панченко М., 2019).

Юнаки в своїй майбутній обраниці, поціновують наступні риси: 1) інтимність, здатність встановити довірчі стосунки (взаєморозуміння, відкритість, комунікабельність, відповідальність, чесність, освіченість); 2) жіночність (ніжність, хазяйновитість, співчутливість, доброта); 3) відсутність рис, що руйнують емоційну єдність (егоїзм, впертість, аморальна поведінка); 4) відсутність гіпертрофованих «традиційно фемінінних» рис (емоційна неврівноваженість, ревнощі, брехливість, хизування); 5) приваблива зовнішність.

Дівчат в їх майбутніх обранцях приваблюють переважно такі риси: 1) надійність (сукупність емоційно-комунікативних рис: турбота, почуття гумору, доброта, уважність, щирість, чесність, які сприяють спочатку побудові довірчих стосунків, а потім створенню «міцної сім'ї» з «вірним супутником»); 2) діловитість (впевненість у собі, цілеспрямованість,

відповідальність, наполегливість, серйозність, міцна воля, готовність надавати підтримку); 3) відсутність рис, що руйнують довіру в парі (брехливість, закритість, егоїзм, запальність, недбалість, нехазяйновитість, безвідповідальність); 4) надмірна самовпевненість, впертість; 5) приємна зовнішність.

Отже, для респондентів юнацького віку в образі дошлюбного партнера більш привабливими є не стільки тілесна краса та інтелектуальна неординарність обранця, скільки його/її готовність підтримувати й допомагати; не останнє місце відводиться й традиційним романтичній та афілятивній потребам. Але, незважаючи на романтичність, інтимність переживань, максималізм, притаманний їх віку, сучасні юнаки досить чітко визначились з небажаними рисами характеру своїх дошлюбних партнерів, що додає реалістичності їхнім уявленням, убезпечує від розчарувань та руйнування стосунків. Юнаки створюють сім'ю, щоб «не бути самотніми», «надавати/ отримувати підтримку», «продовжувати рід»; а сім'я «справжня», коли подружжя задоволене одне одним і «спільно проводить час». Розподіл сімейних ролей характеризує майбутню родину як егалітарну (Ляховець Л., 2019).

Образ реальних та ідеальних шлюбних партнерів в уявленнях ***дорослих*** опитаних має свої особливості, виявлені за методикою «Образ чоловіка (дружини) О. Тунік». Нижче наведено таблицю, створену за результатами, отриманими у ході магістерського дослідження (Стародумова С., 2020).

Отже, чоловіки сприймають своїх реальних дружин більш гендерно-стереотипно, у першу чергу, як вправних й душевних, зовнішньо привабливих господинь, здатних перетворити сім'ю на місце, де «голову родини» розуміють і приймають «справжнім», де панує атмосфера внутрішнього спокою, затишку, розслаблення, взаєморозуміння, поваги. А от образ ідеальної дружини доповнюється силою характеру, яка традиційно вважалася чоловічою рисою, але у сучасному соціумі все частіше делегується жінкам.

Ранжований образ ідеального партнера у…	
чоловіків (n=30)	***жінок (n=30)***
1. Фемінінна (розуміюча, здатна підтримати, турботлива; емотивна: весела, врівноважена, спокійна)	1. Соціально компетентний (товариський, приязний, турботливий, справедливий)
2. По-житейські мудра, з розвиненим соц. інтелектом (розуміє експресію інших, «бачить» приховане, уникає конфліктів, передбачає наслідки своєї поведінки)	2. Успішний (завзятий, цілеспрямований, рішучий, наполегливий, принциповий, жорсткий, непохитний)
3. Зовнішньо приваблива (гарна фігура, красива шкіра, миловидне обличчя)	3. Емоційно-чутливий (чуйний, добрий, уважний)
4. Має сильний характер (цілеспрямована, наполеглива, вміє відстоювати свої інтереси та непоступлива, якщо це потрібно)	4. Розумний (кмітливий, меткий – має «ділову хватку», щоб належно фінансово забезпечити сім'ю, придбати нерухомість та ін. матеріальні блага – «годувальник»)
5. Хазяйновита (працьовита, вміє вести господарство, ощадлива, акуратна, ретельна)	5. Гарний зовні (відмічалися лише: зріст і атлетична статура)
Ранжований образ реального партнера у…	
чоловіків (n=30)	***жінок (n=30)***
1. Лагідна (підтримуюча, турботлива, співчутлива, надійна)	1. Вольовий (доволі амбівалентні судження: від рішучого, наполегливого і гордого до сором'язливого, тихого і слабкодухого)
2. Експресивна (сентиментальна, запальна, вразлива, емоційна)	2. Надійний (добрий, турботливий, морально сильний, чесний)
3. Приваблива (сексуальна, довгонога, миловидна, з пружними сідницями й округлими стегнами, хоча «у неї вже є зайва вага і животик»)	3. Активно корисний (працьовитий, хазяйновитий, гарний – уважний – умілий батько, якого поважають і люблять діти)
4. Гарна господиня («берегиня»)	4. Емоційно неврівноважений (агресивний, нестриманий, впертий і запальний)
	5. Розумний

Економічна та соціальна емансипація сучасних жінок не може не відбиватися на їх уявленнях про власних чоловіків: досить неоднозначними, різноспрямованими стають оцінки вольових та емоційних характеристик обранців, зростають вимоги до їхньої надійності та соціальної активності, оскільки наразі складається тенденція до індивідуалізації й зростання

автономності партнерів, а інтереси й коло спілкування кожного з них поширюються за межі сімейного кола та подружніх стосунків. На думку окремих дослідників (Келлі Г., 2000; Молевич Є., 2002; Бутаева М., 2010 та ін.), це може свідчити ще й про кризу «чоловічої ідентичності» (проблеми з самореалізацією, самостійністю вибору способу життя, нездатністю до матеріального самозабезпечення, самовідповідальністю й ініціативністю). Гендерно-стереотипні вимоги до шлюбних обранців у жінок зберігаються в описах ідеальних чоловіків, яких дорослі респонденти хочуть бачити соціально компетентними, матеріально спроможними, емоційно чутливими та надійними.

Отже, широке розмаїття форм сімейного життя надає можливість представникам різних вікових груп обирати таку доступну модель стосунків, яка найкраще пристосована до їхніх особистих інтересів і прагнень.

Сучасна молодь має більш романтичні уявлення про сім'ю та потенційного шлюбного партнера (але без надмірної його/її ідеалізації), схиляється до створення егалітарної моделі стосунків.

Дорослі респонденти демонструють більшу реалістичність вибору та практичну обґрунтованість традиційного розподілу сімейних ролей. Зміни, які відбулися у соціальному статусі жінки, відкрили їй ширші можливості для самореалізації, як наслідок – зміна економічних та емоційних взаємин у подружжі (зокрема, ознаки гендерної стереотипізації здебільшого помітні у конструюванні реальних образів обранців, ідеальні ж образи демонструють нам прояви поведінки «сильних жінок-глав родин» та доволі традиційно-амбівалентних чоловіків «чуйних у родині» і «жорстких на роботі/у бізнесі»).

DOI: 10.5281/zenodo.5844265

Манойло В. М.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ТРАНСПОРТУ НА ЕТАПІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ

На сьогодні професійно-психологічний відбір до Державної спеціальної служби транспорту (ДССТ) військовослужбовців строкової служби здійснюється старшими команд на базі обласних територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Традиційно у військовій літературі професійно-психологічний відбір визначається як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення відбору громадян, які призиваються (приймаються) на військову службу, і військовослужбовців з професійно важливими якостями, що відповідають вимогам військово-професійної діяльності (Агаєв Н. та ін., 2016).

Основним завданням професійно-психологічного відбору особового складу є визначення придатності військовослужбовців до тих видів діяльності, якими займається Державна спеціальна служба транспорту (ДССТ). На наш погляд, прийняття остаточного рішення щодо прогнозу їх успішності у подальшій професійній діяльності під час проходження ними військової служби (особливо під час виконання завдань за призначенням) неможливо без проведення заходів психологічного супроводу.

Метою нашого дослідження стало проведення апробації комплексу заходів психологічного супроводу військовослужбовців на етапі їх професійно-психологічного відбору на базі Чернігівського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки та визначення їх ефективності. На основі отриманих даних ми плануємо скласти практичні рекомендації командуванню військової частини щодо застосування заходів алгоритму психологічного супроводу для старших команд на етапі профвідбору особового складу до ДССТ.

Для досягнення вищезазначеної мети дослідження нами був розроблений комплекс заходів психологічного супроводу і успішно застосований на базі Чернігівського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Дослідження проходило у формі формувального експерименту. Загальну дослідницьку вибірку склали 132 молоді особи призову «весна та осінь 2020». У зв'язку з тим, що кожен призов проходив у два етапи, кожна призовна група була розподілена на контрольну (n=64) та експериментальну (n=68) групи відповідно. Перша група призовників проходила професійно-психологічний відбір традиційно, а друга із застосуванням спеціально розроблених нами заходів психологічного супроводу.

Для визначення успішності застосування заходів психологічного супроводу на етапі профвідбору нами були визначені такі критерії: 1) відсутність дисциплінарних та адміністративних порушень статутних вимог у військовослужбовців, відібраних до служби в ДССТ, протягом перших півроку їхньої служби; 2) діагностика рівня нервово-психічної стійкості ротягом перших шести місяців служби; 3) рівень військово-професійної спрямованості.

Заходи психологічного супроводу включали наступні взаємопов'язані між собою етапи: психоедукацію, психодіагностику, психологічний вплив та роботу з сім'ями.

Змістовно психоедукація була спрямована на ознайомлення з особливостями військової служби у ДССТ і, відповідно, формування реальних уявлень про неї у свідомості призовників. Вона проходила у формі лекції-діалогу із застосуванням підготовлених документальних відеороликів, які містили не тільки загальну інформацію про ДССТ, але і звернення демобілізованих військовослужбовців-строковиків.

Основним завданням психодіагностики було визначення рівнів нервово- психічної стійкості, військово-професійної спрямованості та інтелектуального потенціалу. Отримані дані давали змогу попередньо зробити певні висновки щодо придатності молодого поповнення до зайняття військових посад.

На етапі психологічного впливу обов'язково проводилася

індивідуальна бесіда із застосуванням експрес-анкети, розробленої психологами частини. Виявлені за її допомогою соціально-демографічні та певні психологічні характеристики призовника, зокрема його індивідуально-психологічні якості, нахили і здібності та мотивація до служби, дозволяють скласти первинний психологічний портрет і визначити рівень його придатності або непридатності до військової служби (Мозговий В., 2019).

Психологічний вплив на військовослужбовців фактично здійснювався під час проведення психоедукації і психодіагностики. Обидві процедури проводилися у формі групового заняття, що дозволяло методом спостереження скласти попередній психологічний портрет про кожного призовника за рахунок його особистого стилю поводження в групі і «презентації» своєї поведінки.

Робота з сім'ями військовослужбовців, що призивалися, проводилась у двох напрямках. Перший – інформування групи представників родин, що безпосередньо прибули на збірний пункт, про специфіку та умови служби у лавах ДССТ, а другий – індивідуально з батьками тих військовослужбовців, у яких під час особистої бесіди було виявлено проблеми, пов'язані з кредитним боргом, приводом до поліції, скаргами на здоров'я та ін.

За вищезазначеними критеріями було зроблено порівняльний аналіз отриманих психодіагностичних даних у контрольній та експериментальній групі на етапах професійно-психологічного відбору та адаптації до військової служби. Було виявлено загальну позитивну динаміку зростання рівня нервово-психічної стійкості у військовослужбовців експериментальної групи на 36,8% і, відповідно, контрольної на 15,6%; комунікативного потенціалу – на 42,6% у військовослужбовців експериментальної та на 23,4% контрольної груп; рівень військово-професійної спрямованості збільшився на 22,1% у військовослужбовців експериментальної групи та лише на 7,8% контрольної групи. Об'єктивно вплив проведених заходів психологічного супроводу у два рази збільшив рівень прояву вищезазначених критеріїв.

Отже, застосування заходів психологічного супроводу

військовослужбовців строкової служби на етапі професійно-психологічного відбору ефективно впливає на рівень їх нервово-психічної стійкості, розширення комунікативного потенціалу та зростання військово-професійної спрямованості.

DOI: 10.5281/zenodo.5844274

Міненко О. О.

ВПЛИВ ГАДЖЕТІВ НА ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проблема впливу гаджетів на психічний розвиток дітей стає все більш актуальною у сучасному суспільстві, але, на жаль, недостатньо дослідженою (принаймні у вітчизняній науці). Протягом останнього десятиліття було проведено незначну кількість науково-психологічних досліджень щодо впливу гаджетів на когнітивну, емоційну, поведінкову, ціннісно-орієнтаційну, комунікативну сфери дітей та дорослих. Особливого значення набувають дослідження щодо впливу сучасних гаджетів на становлення інтелектуальної, емоційної та комунікативної сфери учнів молодшої школи. Це викликано тим, що в дітей цього віку провідною діяльністю є саме навчальна, а процес спілкування з однолітками, батьками, вчителями набуває значних кількісних та якісних змін. На жаль, за даними ряду досліджень, ці природні процеси витіснені у сучасному суспільстві гаджетами, коли відбувається перерозподіл «живого» та інтернет-спілкування у бік збільшення останнього. А це, у свою чергу, впливає і на розвиток інтелектуальної сфери. Один із «батьків» концепції емоційного інтелекту Д. Гоулман, неодноразово наголошував, що розумові здібності дітей прямо пов'язані з розвитком їх емоцій. А це можливо лише через активну безпосередню співпрацю та взаємодію з іншими людьми: вміння домовлятися, дискутувати, вирішувати спільні завдання в процесі «живого», а не віртуального спілкування.

Сучасні гаджети не здатні замінити безпосереднє спілкування, не сприяють вдосконаленню навичок розпізнавання емоцій та вміння їх називати усвідомлено, відчувати різницю між почуттями і діями. Гаджети самоусувають дитину від уміння керувати та приборкувати емоції, а також зчитувати емоції інших людей. Крім того, витіснення «живого» спілкування гаджетами позбавляє можливості формування у молодших школярів таких психічно значущих утворень, як налагодження та підтримування стосунків з іншими, уміння ефективно вирішувати конфлікти, формувати впевненість у собі через навички безпосередньої комунікації, дбайливість, люб'язність, залученість у суспільне життя, демократичність у спілкуванні з людьми тощо.

Є ряд досліджень, які доводять, що інтенсивне використання соціальних мереж корелює зі зростанням тривожності та депресії. Дослідження показують, що надмірне захоплення віртуальними іграми (третина чи дві третини вільного часу) корелює з негативними наслідками для психічного здоров'я, включаючи більш високу частотність виникнення тривожності, депресії та вживання психоактивних речовин. Є дані, що багатозадачність (використання соціальних мереж, написання текстових повідомлень, перегляд телевізора та виконання домашніх завдань) підриває когнітивні функції та знижує здатність до навчання (Дмітрієв М., 2010). Інші дані досліджень свідчать, що надмірне використання гаджетів асоціюється з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю. Діти, залежні від гаджетів, із більшою ймовірністю, ніж діти без залежності, будуть брати участь у діях по спричиненню собі шкоди (удари, висмикування волосся, опіки, порізи) (Пережогин Л., 2015).

Цікавими є дослідження щодо організації комунікативної діяльності в соціальних мережах. Так, проведене у Франції опитування показало, що серед 2500 опитаних дітей електронна дружба є реальністю для 8-16 річних. На питання: «*Ви з кимось потоваришували в Інтернеті?*» 25% підлітків 12-16 років відповіли ствердно. У молодшої групи респондентів (8-11 років) ця цифра збільшилася до 38%. Деякі дослідники, зокрема А. Дюменіль, вважає це позитивним явищем у розвитку дитячої

дружби. Однак, на нашу думку, варто зазначити, що важливими складовими дружби є безпосереднє емоційне спілкування, що повинно передбачати регулярні особисті контакти. Віртуальна дружба не дає можливості безпосередньої зустрічі та комунікації, а значить не може вважатися дружбою у класичному розумінні слова. Особливо, на нашу думку, це гостра проблема, коли діти не мають «реальних» друзів, замінюючи їх лише інтернет-спілкуванням. Тоді дитина позбавляється емоційної складової взаємодії, можливості відчувати тілесний та візуальний контакт, здатності сприймати та аналізувати невербальні складові комунікації, а значить розвивати свою емоційну та комунікативну сфери. А це надзвичайно важливо для повноцінної соціалізації дітей молодшого шкільного віку.

Захопленість дітей молодшого шкільного віку гаджетами має своє пояснення. В. Рибніков та О. Литвиненко (2008) визначили такі привабливі сторони гаджетів для дітей: наявність власного інтимного світу, у який немає доступу нікому, крім самої дитини; відсутність відповідальності; реалістичність процесів та повне абстрагування від оточуючого світу; можливість виправити будь-яку помилку шляхом багатьох спроб; можливість самостійно приймати будь-які рішення, незалежно від того, до чого вони можуть призвести.

Ще однією особливістю взаємодії дітей з гаджетами є те, що діяльність, пов'язана з гаджетами, а особливо ігри, часто надають негайну нагороду, що може задовольнити нетерпимість дітей до відтермінованих нагород. Дефіцит самоконтролю може викликати у таких дітей труднощі контролю над перебуванням за гаджетами, що з часом може перейти у психологічну залежність від гаджетів.

Отже, проблема впливу гаджетів на психічний розвиток дітей молодшого шкільного віку є вкрай актуальною для сучасної психологічної науки і потребує систематичних та глибоких теоретичних й емпіричних досліджень.

DOI: 10.5281/zenodo.5844523

Мозговий В. І.

ПРОБЛЕМНО-ЦІЛЬОВА РОБОТА І ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стан військової дисципліни у військовій частині (підрозділі) визначається здатністю особового складу виконувати в повному обсязі та в строк поставлені службово-бойові завдання. В першу чергу, ця здатність визначається морально-психологічним станом особового складу та спроможністю командирів підтримувати на належному рівні військову дисципліну. Одним із дієвих інструментів формування та підтримання в особового складу необхідного морально-психологічного стану і усунення негативних проявів, що впливають на стан військової дисципліни, є проведення проблемно-цільової роботи (ПЦР). Разом з тим, ефективність цієї роботи залежить від органічного поєднання психологом військової частини організації алгоритму психологічного супроводу військовослужбовців на певному етапі військової діяльності з актуальною для нього темою ПЦР.

Метою нашого дослідження є розгляд змісту основних напрямків (тем) проблемно-цільової роботи у контексті організації психологом військової частини заходів психологічного супроводу військовослужбовців на певних етапах військової діяльності.

Проведення проблемно-цільової роботи, як комплексу заходів щодо покращення стану військової дисципліни, покладено на командирів, представників штабів та органи морально-психологічного забезпечення, а також психологів військових частин (Наказ Голови Адміністрації Держспецтрансслужби №325 від 27.12.2016 р.). Виходячи з цього, діяльність психолога під час проведення проблемно-цільової роботи має бути органічно вписана в систему психологічного супроводу військовослужбовців, який «повинен систематично здійснюватися протягом усіх етапів військової служби, від призову військовослужбовця або підписання ним контракту до його демобілізації» (Мозговий В., 2017).

Міжнародна і вітчизняна практика психологічного супроводу військовослужбовців налаштовує на усвідомлення того, що вона повинна складатися із взаємопов'язаних між собою етапів супроводу: психоедукації, психодіагностики та психологічного впливу. Нижче розглянемо декілька прикладів відповідності напрямків (тем) проблемно-цільової роботи з етапам психологічного супроводу та їх змістом.

Так, темі «Запобігання загибелі, самогубства, травмування та іншим проявам девіантної поведінки військовослужбовців» відповідає наступний алгоритм психологічного супроводу: «Ознайомлення військовослужбовців з основними маркерами суїцидальної та девіантної поведінки» (психоедукація), «Виявлення осіб, схильних до суїцидальної та девіантної поведінки» (психодіагностика), «Психокорекційна робота з особами, що схильні до суїцидальної та девіантної поведінки і увійшли до складу групи посиленої психологічної уваги» (психологічний вплив).

Тема ПЦР «Нейтралізація нестатутних взаємовідносин серед військовослужбовців» може бути реалізована за таким алгоритмом психологічного супроводу: «Доведення необхідності навчання методам побудови якісної комунікації в підрозділі» (психоедукація), «Вивчення мікроклімату в підрозділі, соціометричне вивчення, опитування щодо наявності фактів прояву нестатутних взаємин» (психодіагностика), «Проведення занять з військовослужбовцям, що мають низький соціальний рейтинг для «включення» їх у життєдіяльність колективу» (психологічний вплив).

Тема ПЦР «Попередження ухилень від військової служби» може бути реалізована за наступним алгоритмом: «Інформування про юридичну відповідальність та психологічні наслідки в результаті ухилення від військової служби» (психоедукація), «Виявлення осіб, які мають психологічний супротив до несення служби, виконання службових обов'язків та схильних до самовільного залишання частини» (психодіагностика), «Налаштування на пошук особистого сенсу в проходженні військової служби та залучення отриманого ресурсу у майбутньому житті після звільнення» (психологічний вплив).

Поєднання психологічного супроводу військовослужбовців з тематикою ПЦР надає ефективний профілактичний вплив, запобігання суїцидальної, девіантної поведінки та нестатутної поведінки.

Отже, робота психолога під час проведення ПЦР носить комплексний характер і повинна органічно поєднуватися з алгоритмом здійснення психологічного супроводу, який включає проведення психоедукації, психодіагностики та психологічного впливу, та є досить ефективним інструментом підтримки морально-психологічного стану військовослужбовців, психологічного мікроклімату у військовому підрозділі, а також військової дисципліни.

DOI: 10.5281/zenodo.5844533

Мунасипова-Мотяш І. А., Дяченко В. А.

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ

У сучасному світі існує розрив між інтенсивними соціальними, економічними, політичними, духовними змінами і відсутністю можливостей адаптації людей до них, що зумовлює появу тривожності, напруженості, невпевненості в завтрашньому дні. Складна сучасна соціальна ситуація має значний вплив на студентську молодь. У студентському віці підвищуються інформаційні навантаження, ускладнюються міжособистісні взаємини, з'являються проблеми, пов'язані з відірваністю від родини, проживанням в гуртожитку. Це може спровокувати стан емоційної напруги, відчуття тривоги та психологічного неблагополуччя. Тому актуальним в умовах сьогодення є вивчення психологічного благополуччя студентів.

Проблема психологічного благополуччя особистості всебічно вивчається і досліджується у світовій психологічній науці. Із поняттям «психологічне благополуччя» особистості асоціюють цілий ряд близьких за значенням понять: «психічне здоров'я», «позитивний стиль життя», «емоційний комфорт», «якість життя», «суб'єктивне благополуччя», «задоволеність життям» та ін. Теоретичну основу феномену психологічного

благополуччя закладено в дослідженні Н. Бредбурна, згідно з яким «психологічне благополуччя» являє собою баланс, що досягається постійною взаємодією двох видів афектів: позитивного і негативного. Різниця між ними є показником психологічного благополуччя і відображає загальне відчуття задоволеності або незадоволеності життям (Бредбурн Н., 1969).

Психологічне благополуччя є інтегральною категорією і залежить від ряду чинників, які знаходяться як у площині зовнішніх, так і внутрішніх детермінант, що ускладнює можливість дослідження даного феномену. У період юнацького віку психологічне благополуччя залежить від того, яким чином формуються вікові утворення – рефлексія, почуття власної унікальності, світогляд, життєві настанови та плани. Рівень самоактуалізації є визначальним у психологічному благополуччі/неблагополуччі студентів (Ідобаєва І., 2011). Прояви неблагополуччя часто супроводжують ситуації фрустрації – соціальної ізоляції (депривації), напруженості у значущих взаєминах (Куликов Л., 2004).

Позитивними детермінантами психологічного благополуччя виступають: стан душевного комфорту, злагодженість психічних процесів, внутрішня гармонія; вони залежать від того, чи має людина ясні цілі, а також ресурси та умови для їх досягнення (Куликов Л., 2004). Р. Шаміонов вважає основними компонентами суб'єктивного благополуччя – відчуття щастя, гармонії, узгодженості емоцій, задоволеності, свідомості життя. Переживання людиною благополуччя залежить від тих областей буття, які є для особи значимими (Шаміонов Р., 2015).

Тому важливим при дослідженні психологічного благополуччя особистості є відповідність актуальних потреб можливостям їх задоволення; співвідношення між тим, наскільки людина задовольняє свої потреби і тим, наскільки вона витрачає свої життєві ресурси для задоволення цих потреб. Особистість має балансувати між задоволенням власних потреб і потреб суспільства; вона повинна підтримувати рівновагу між внутрішніми механізмами функціонування й умовами середовища соціально-психологічного простору.

Метою нашого дослідження стало визначення особливостей психологічного благополуччя студентів. Для проведення емпіричного дослідження були залучені студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Всього у дослідженні взяло участь 100 осіб, з них 50 студентів Навчально-наукового інституту психології та соціальної роботи та 50 – природничо-математичного факультету. Було використано методики «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф (адаптований варіант) та «Індекс життєвого задоволення» (в адаптації Н. Паніної).

Аналізуючи результати дослідження показників психологічного благополуччя осіб юнацького віку за методикою К. Ріфф, було виявлено, що для більшості респондентів характерним є переважно низький рівень психологічного благополуччя (235,80±32,96), що, імовірно, пов'язано з сучасною ситуацією пандемії та соціально-економічної нестабільності в суспільстві. Розглядаючи окремі складові психологічного благополуччя осіб юнацького віку, відмічаємо, що найвищі середньостатистичні значення мають показники позитивних стосунків (середнє значення 50,48±5,59). Більшість опитаних мають задовільні, довірчі відносини з оточуючими; піклуються про благополуччя інших; здатні співпереживати, розуміють, що людські взаємини будуються на взаємних поступках. Друге місце посідає складова життєвих цілей (середнє значення 43,90±5,50), що свідчить про наявність у респондентів мети життя та почуття спрямованості, сенсу минулого та теперішнього життя. Досліджувані мають систему переконань, намірів та цілей на майбутнє. Наступною складовою психологічного благополуччя за ступенем вираженості є особистісний ріст (середнє значення 40,62±5,70), що свідчить про те, що більшість опитаних мають почуття безперервного розвитку, сприймають себе «зростаючими» і самореалізованими, відкритими новому досвіду, відчувають реалізацію свого потенціалу, спостерігають поліпшення в собі та своїх діях з часом, змінюються відповідно до власних знань і досягнень.

Наступні складові психологічного благополуччя в опитаних осіб юнацького віку мають низький рівень прояву.

Показник автономності (середнє значення 37,68±6,51) характеризує респондентів як залежних від думки та оцінки оточуючих. У прийнятті важливих рішень вони покладаються на думку інших, піддаються спробам суспільства змусити їх думати та діяти певним чином. Показник самоприйняття (середнє значення 36,84±7,50) характеризує респондентів як незадоволених собою, розчарованих подіями свого минулого, занепокоєних деякими особистими якостями, бажаючими бути не тим, ким вони є. Найменш вираженою складовою психологічного благополуччя є показник управління середовищем (середнє значення 30,30±3,10), тобто досліджувані відчувають складнощі в організації повсякденної діяльності, нездатність змінити або поліпшити обставини, що складаються, не використовують можливостей, що їм надаються, позбавлені почуття контролю над тим, що відбувається навколо. Зауважимо, що відчуття втрати контролю над середовищем та життєвим простором, імовірно, є результатом тих глобальних процесів сьогодення, які пов'язані з переживанням особами юнацького віку ситуації пандемії та всіх її наслідків впливу на суспільство.

Порівнюючи отримані показники психологічного благополуччя студентів різних спеціальностей, було виявлено, що показник самоприйняття статистично достовірно відрізняється, а саме: у студентів-психологів (середнє значення 41,52±8,32) він вищий, ніж у студентів природничо-математичного факультету (34,16±7,08). Отже, студенти-психологи, порівняно з їх однолітками з природничо-математичного факультету, більш позитивно ставляться до себе, знають та приймають різні свої сторони, включаючи гарні та погані якості, позитивно оцінюють своє минуле. Виявлена тенденція, можливо, пов'язана з особливостями організації освітнього процесу та предметами освітніх програм різних факультетів. За іншими показниками статистично достовірних відмінностей не виявлено.

У результати дослідження індексу життєвої задоволеності осіб юнацького віку встановлено, що для опитаних характерний переважно низький рівень задоволеності життям (середнє значення 19,34±5,32). Це свідчить про відносно високий рівень

емоційної напруженості, низьку емоційну стійкість, підвищений рівень тривожності, відносно низький рівень задоволеності ситуацією і своєю роллю в ній. Такі тенденції, як відмічалося вище, можуть бути пов'язані з нестабільною ситуацією в країні та в світі загалом. У ході дослідження, домінуючими виявилися показники послідовності в досягненні цілей (середнє значення 4,30±1,34). Опитані виявляють рішучість, стійкість, спрямованість на досягання цілей. Відносно середній рівень респонденти мають за показником загального фону настрою (середнє значення 4,22±1,13), що свідчить про те, що респонденти в цілому позитивно ставляться до життя, та приймають його зі всіма позитивними та негативними аспектами. Показник позитивної оцінки себе (середнє значення 4,06±1,22) свідчить про те, що більшість досліджуваних адекватно оцінюють свої зовнішні та внутрішні якості, приймають свої позитивні та негативні якості. У свою чергу, показник інтересу до життя (середнє значення 4,10±1,22) відображає, що досліджувані мають відносно середній ступінь ентузіазму, захопленого ставлення до звичайного повсякденного життя. Найменш вираженою виявився показник узгодженості між поставленими і досягнутими цілями (середнє значення 2,66±1,12). Досліджувані переконані, що вони недостатньо, не в повній мірі досягли або здатні досягти важливих для них цілей. В ході порівняльного аналізу отриманих результатів за методикою «Індекс життєвої задоволеності» достовірних відмінностей між показниками студентів різних спеціальностей виявлено не було.

Отже, для більшості наших респондентів характерним є переважно низький рівень психологічного благополуччя. Найбільш вираженими виявилися показники позитивних взаємин та життєвих цілей. Найменш вираженим є показник управління середовищем, що свідчить про неможливість зарадити або поліпшити умови свого життя, відчуття безсилля в управлінні навколишнім світом. Визначено, що для опитаних характерний переважно низький рівень задоволеності життям. Найбільш вираженими виявилися показники послідовності в досягненні цілей та загального фону настрою, натомість

найменш вираженим виявився показник узгодженості між цілями.

DOI: 10.5281/zenodo.5844543

Наконечна М. М., Папуча М. В.

ІНТЕРСУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасний світ – це складно організована динамічна система, яка знаходиться в процесі постійних змін та трансформацій, викликаних необхідністю та можливостями взаємодії на різних рівнях – від соціально-політичних до побутових, від глобальних до локальних, від індивідуальних до групових, від фізичних до психофізіологічних. Взаємодія досліджується різними науками – філософією, соціологією, політологією, психологією, біологією, фізикою, математикою тощо. Психологічне дослідження припускає, що аналізу повинна піддаватися взаємодія як складна міжфункціональна психологічна система міжособистісних зв'язків та дій, що забезпечують взаємність як внутрішню сторону та спільне виконання задачі як зовнішню сторону інтеракції (Виготський,1983).

На нашу думку, взаємодія передбачає два основні аспекти – взаємність та спільну діяльність. Аспект взаємності як важливий конструкт людських відносин відмічав в своїх працях ще давньокитайський філософ Конфуцій. Взаємність як норма людських взаємин обґрунтовувалася у «категоричному імперативі» І. Канта (Кант І., 2020). Проблема спільної діяльності стала наріжною для німецької класичної філософії, де терміни діяльності, активності, суб'єкта стають фактично центральними. В XX столітті тема спільної діяльності розроблялася в межах діяльнісного підходу в психології (Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн).

Витоки взаємодії можна віднести до найраніших первинних суспільств, де для виживання, добування їжі і захисту, треба було кооперуватися з іншими індивідами. І в цій

кооперації міжіндивідуальна комунікативна взаємодія відіграла вирішальну роль в еволюції людини, у становленні її здібностей до творчої діяльності. У взаємодії як спільній діяльності відбувається обмін почуттями, моделями поведінки, думками. При цьому йдеться не про прямий, матеріальний сенс поняття «обмін» (коли суб'єкт передає іншому певний предмет, то сам позбувається цього предмету, отримуючи натомість інший предмет), а розширений, нематеріальний: коли взаємне повідомлення почуттів та сенсів не відчужує власні почуття та сенси суб'єктів, а збагачує їх почуттями та сенсами іншого.

Взаємодія стала предметом особливих зацікавлень в межах психологічної школи інтеракціонізму. Дж. Мід (Мид Дж., 2014) розмірковував про взаємодію людей, їх Ego та Alter ego, де відображення в одній особистості впливу, який вона здійснила на іншу людину, стає значущим сенсом та змістом буття. Е. Берн запровадив транзакційний аналіз, в якому аналізуються его-стани дитини, дорослого та батька, що обумовлюють характер та специфіку різних видів та способів взаємодії – від найгармонійнішої до гостро-конфіліктної (Берн Э., 2016).

С. Максименко розглядав поняття особистості у взаємодії біологічної, соціальної та духовної складових розвитку. Взаємодія, згідно з поглядами С. Максименка, здійснюється як реалізація нужди – споконвічного прагнення до життя та втілення. Особистість постає у єдності різних ліній її розвитку, де біологічне стає соціальним, а соціальне – біологічним (Максименко С., 2016).

Український психолог В. Власенко детально аналізував психологічні особливості взаємних оцінних ставлень вчителів та учнів (Власенко В., 1995). У дослідженні акцентувалися моменти міжособистісної перцепції, але ж взаємодія, сприймання та комунікація функціонують в нерозривній єдності спільних діяльностей та спілкування людей.

В. Васютинський (Vasiutynskyi, 2020) розглядав інтеракційні аспекти політичної психології та гендерні аспекти міжособистісної та міжгрупової взаємодії. Дослідник суттєво збагатив наукові уявлення про владу як інтеракційний феномен. Згідно з В. Васютинським, інтеракція (взаємодія) пронизує всю

систему владних стосунків, а індивідуальна суб'єктність може бути помислена засобами наукового дискурсу через поняття узалежнення та впорядкування.

Г. Балл (Балл Г., 2016) досліджував взаємодію у багатьох аспектах, зокрема через процеси соціалізації та інкультурації людей. На думку автора, успішність взаємодії обдарованої людини з оточенням залежить від внесків, які ця особистість може зробити. Таким чином, взаємодія людей постає як збагаченням досвідом, як вростання в культуру і одночасне збагачення культури індивідуально-неповторними внесками. Жива тканина соціального буття складається з взаємодій особистостей, які інтерналізують (засвоюють) та екстерналізують (привносять) значущі культурні сенси та значення.

Міжособистісна взаємодія відіграє найважливішу роль в житті людини. Це особливо помітно при аналізі того, як впливає відсутність взаємодії на життя та благополуччя людей. Зокрема, Й. Беллер та А. Вагнер дослідили, як самотність та соціальна ізоляція впливають на здоров'я, зокрема, який взаємозв'язок є із смертністю (Beller & Wagner, 2018). Було виявлено, що недостатність соціальних взаємодій, що може проявлятися в самотності та ізоляції індивіда, впливає на смертність: чим більшою є ізоляція, тим сильнішим є кумулятивний вплив на рівень смертності в досліджуваній вибірці. Можна припустити наявність зворотного зв'язку – а саме, що творчі, ініціативні, натхненні форми активної соціальної взаємодії сприятимуть здоров'ю залучених до таких інтеракцій людей. Але для доведення такого припущення необхідна організація широкомасштабного емпіричного дослідження, бажано на вибірці людей похилого віку, як це було зроблено в роботі Й. Беллера та А. Вагнер (Beller & Wagner, 2018). Отже, взаємозв'язок взаємодії зі здоров'ям та благополуччям людей – це тема, яка починає досліджуватися в світовій психології. Підтверджено, що відсутність взаємодії (самотність, ізоляція) у похилому віці негативно впливає на здоров'я осіб похилого віку. Дослідження протилежного зв'язку – наявності взаємодії на здоров'я людей – ще потребуватиме масштабних психологічних студій.

Взаємодія як категорія наукового пізнання ставала предметом досліджень багатьох галузей. Виходячи з філософських підвалин, можна окреслити міцний методологічний зв'язок категорії взаємодії з категоріями активності та практики, а також із поняттям взаємності у людській культурі. Ці методологічні міркування дозволяють окреслити орієнтири подальших конкретно-наукових психологічних пошуків.

Взаємодія як поняття психологічне пов'язане, на нашу думку, передусім із взаємністю та спільною діяльністю. Взаємність підкреслює тісний взаємозв'язок учасників інтеракції, а спільна діяльність показує множинність векторів можливих конкретно-життєвих наповнень міжособистісної взаємодії. Предметом взаємодії та задачею, яку виконують учасники, може стати будь-що, що людина може помислити або пережити.

Діалектична єдність і протидія особистісних ставлень та дій у взаємодії виступають психологічним механізмом людської інтеракції.

Наукова розробка психологічного поняття взаємодії є важливою, оскільки, зокрема, різні види психологічних практик – психологічне консультування, психотерапія, психодіагностика, психологічний тренінг, психопрофілактика тощо – невідворотно припускають міжособистісну взаємодію психолога та клієнта(-ів). Тому успіхи на шляху пізнання психології взаємодії означають також більш оптимальну організацію професійної діяльності психолога як людини, покликаної взаємодіяти з іншими для їхнього блага.

DOI: 10.5281/zenodo.5844557

Олейник Н. О.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОПЕРАЦІОНАЛІЗОВАНОЇ ПСИХОДИНАМІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ У ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Операціоналізована психодинамічна діагностика (OPD) широко застосовується у символдрамі з метою оцінки стану пацієнта, центрального конфлікту та рівня розвитку його особистості. OPD було створено групою психоаналітиків (40 психотерапевтів) на основі поєднання інформації МКХ-10 та психоаналізу. OPD ґрунтується на п'ятьох шкалах (Обухов Я., Овсянніков М., Родіна О., 2000), за якими можна діагностувати стан пацієнта:

1 шкала – суб'єктивне переживання хвороби. За цією шкалою можна також намітити основні передумови для лікування та основні допінг-стратегії пацієнта. У OPD виокремлюють наступні критерії за якими оцінюють першу шкалу:

– тяжкість визначеного симптому;

– суб'єктивне переживання страждань: яким чином виявляється сприймання себе; чи визначається вторинний зиск від хвороби; наскільки адекватні суб'єктивні порушення;

– очікування пацієнта від психотерапії та особливості готовності прийняти лікування: наскільки пацієнт може працювати у рамках психоаналізу, яким чином він може зрозуміти зв'язок між симптомом та психічним станом; як пацієнт ставиться до даного методу лікування; особливості його мотивації;

– ресурси пацієнта: визначення самоорганізації пацієнта; його особистісних та соціальних ресурсів; можливості отримання підтримки.

2 шкала – взаємини, що включають аспекти переносу, контрпереносу та актуальних взаємин пацієнта (у колективі, у родині). Л. Люборський запропонував оцінювати взаємини за трьома показниками (сферами):

– взаємини пацієнта та психотерапевта (перенос, контрперенос);

– взаємини за межами психотерапевтичного процесу;

– взаємини з минулого.

Слід зазначити, що в OPD усі взаємини аналізуються у площині трьох показників: бажання – очікування – страхи.

3 шкала – конфлікт. Кожна особистість дуже часто може переживати протилежні бажання. В OPD виокремлюють дев'ять категорій конфліктів:

– Залежність – автономія: дуже часто даний конфлікт є першопричиною депресії та психосоматичних порушень. Провідний афект – страх від посилення близькості або дистанції. У нормі людина почувається комфортно в всьому діапазоні.

– Підпорядкування, покірність – контроль. Відрізняється від попереднього тим, що провідний афект – роздратування, агресивність, лють, почуття провини, сором.

– Бажання обслуговування, надання допомоги – автаркія (незалежність). Автаркія виявляється як опора тільки на власні ресурси; залежність виявляється у бажанні, щоб інші дбали про пацієнта. Провідний афект – смуток чи депресія.

– Конфлікти самооцінки (нарцисичні конфлікти, цінність себе – цінність об'єкта). Провідний афект – сором (пасивний модус). Потрібно відрізняти від почуття провини.

– Конфлікт «Над-Я» та конфлікти провини (егоїстичні тенденції – просоціальні тенденції). Егоїзм виявляється у позиції «у всьому винні інші»; просоціальність у позиції «я у всьому винен(-а)». Провідне почуття – відчуття провини.

– Едипально-сексуальні конфлікти. Конкуренція з одним із батьків (своєї статі).

– Конфлікти ідентичності (ідентичність – дисонанс). Це конфлікт Селф (не самість). У психоаналізі під самістю розуміється не те, чого прагнемо (як у К. Юнга), а те, як саме себе усвідомлюємо – «Я-Сам».

– Обмежене сприйняття конфліктів та почуттів.

– Тимчасова конфліктна напруга (стрес). На пасивному модусі пацієнт виявляє покірність; в активному модусі шукає способи впоратися із ситуацією.

Щоб оцінити конфлікт, використовується шість критеріїв того, як цей конфлікт проявляється: з партнером (з тими, з ким живе пацієнт); у батьківській сім'ї; на роботі; щодо власності; у відносинах у соціумі; щодо хвороби, взаємини з психотерапевтом.

4 шкала – структурний рівень розвитку пацієнта. Поняття «структурний рівень» запропонував Х. Кохут, і розумів його як центральний базис Я, як рівень розвитку та міру зрілості психічної структури особистості. Пізніше у розуміння структурного рівня важливий внесок зробив О. Кернберг. В OPD структурний рівень розуміється як здатність пацієнта долати неминучі конфлікти, враховуючи існуючі дефіцити та ресурси особистості. Виокремлюють чотири структурні рівні розвитку особистості:

– добре інтегрований (едипально-невротичний) рівень – найвищий рівень;

– помірно інтегрований (середній чи проміжний) рівень – займає проміжне місце між невротичним і прикордонним (Borderline) рівнями, його називають також «верхнім Borderline» та «нарцисичним» рівнем;

– мало інтегрований або власне прикордонний рівень (Borderline), його називають також нижній Borderline і до нього відносять шизоїдів;

– дезінтегрований чи психотичний рівень.

Структурний рівень розвитку особистості визначається в OPD за шістьма критеріями: самосприймання (здатність пацієнта сприймати себе як самостійну особистість і критично до себе ставитись); саморегуляція (здатність керувати своїми потребами та почуттями, здатність передбачати наслідки своїх вчинків); захист (здатність зберігати психічну рівновагу за допомогою механізмів захисту); сприйняття об'єкта (здатність до емпатії, здатність сприймати інших людей цілісно); комунікація (здатність встановлювати контакт з іншою людиною); прихильність (здатність створювати у собі внутрішні репрезентації іншої людини, зберігати стосунки у подальшому).

5 шкала – психічні та психосоматичні конфлікти.

Таким чином можемо зазначити, що у сучасному психоаналізі застосовують три базові показники: аналіз

стосунків (2 шкала); аналіз конфліктів (3 шкала) та аналіз структурного рівня розвитку пацієнта (4 шкала).

DOI: 10.5281/zenodo.5844569

Олійник О. О.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПСИХОЛОГА

Становлення професійної ідентичності є важливим етапом в особистісному і професійному розвитку людини, а для професійної діяльності психолога набуває особливого значення. Розглядаючи проблему професійної ідентичності, варто звернутися до сутності поняття «ідентичність». Так, на думку Е. Еріксона це внутрішня неперервність і тотожність особистості, важлива характеристика її зрілості і цілісності, узагальнення досвіду, ототожнення з певними соціальними групами (Еріксон Е., 1996).

Науковці розглядають поняття ідентичності у кількох вимірах: індивідному, особистісному і соціальному (Еріксон Е., 1996; Яблонська Т., 2010). У психологічній науці існують різні погляди щодо трактування поняття особистісної ідентичності. Так, поняттям особистісної ідентичності окреслено стійку характеристику індивіда, її властивість та досягнення, що свідчить про особистісну зрілість людини; сукупність конституційних задатків, базових потреб, здібностей, значущих ідентифікацій і постійних ролей Его (Еріксон Е., 1996). Особистісну ідентичність також характеризують як інтегруючу, центральну якість, яка сприяє формуванню нерозривного зв'язку людини з соціальним оточенням. Дана якість суб'єктивно переживається як почуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в просторово-часових межах, як образ Я, що приймається особистістю з усім спектром соціальних стосунків (Шамлян К., 2008). Особистісна ідентичність розглядається як вторинна якість відносно соціальної ідентичності, вона формується на основі понять, що формуються у процесі соціальної категоризації (Яблонська Т., 2010).

Ідентичність особистості формується під впливом соціально-культурних впливів, що свідчить про існування нерозривного зв'язку між ідентичністю та соціокультурним середовищем людини. Відтак, соціальна ідентичність відображає особливості взаємодії особистості з соціальним середовищем – у процесі соціальної активності особистість набуває соціальних ролей, засвоює мовленнєві патерни та моделі поведінки (Еріксон Е., 1996).

Вивчаючи поняття професійної ідентичності, слід зазначити, що воно тісно пов'язане з іншими різновидами ідентичності: особистісною, соціальною, етнічною, гендерною, віковою тощо. Особливістю професійної ідентичності, на відміну від інших, є її довільний характер її визначення та провідна роль мотиваційної сфери у цьому процесі (Шамлян К., 2008). Професійну ідентичність розглядають як характеристику особистості, що обирає і реалізує способи професійної взаємодії з оточуючим світом, а також знаходження сенсу самоповаги через виконання такої діяльності (Завалишина Д., 2001). Особливістю професійної ідентичності є те, що вона залежить від соціально-економічних змін; зміна професійної ідентичності залежить від бажання і зусиль окремої людини; актуалізація професійної ідентичності залежить від усвідомлення людиною цінності професійної реалізації (Шамлян К., 2008).

Професійна діяльність є однією з провідних видів діяльності дорослої людини, формою взаємодії з соціальним середовищем. Вона починає формуватися на етапі професійного самовизначення, часто ще в підлітковому віці. Аналізуючи особливості професійної діяльності психолога, варто відмітити, що основним інструментом його діяльності є особистість самого психолога.

У сучасних дослідженнях зазначається, що професіоналізм практичного психолога потребує цілеспрямованого та планомірного формування професійної ідентичності, яка є результатом когнітивного, емоційно-оціночного й поведінкового процесів ототожнення себе з професією та професійною спільнотою і поєднує: професійні знання та дії; знання людини про себе як представника певної професії (Дружиніна І., 2009).

Формування ідентичності майбутнього психолога тісно пов'язане із процесами професійної адаптації, яка є передумовою успішної ідентифікації психолога. Професійна адаптація характеризується активним засвоєнням професійної культури; пристосуванням до виконання професійних функцій і ролей, до нової соціально-професійної ситуації розвитку. У результаті професійної адаптації, професіоналізації формується професійна компетентність (Андрієвська-Семенюк О., 2020; Мельничук І., 2008).

Професійна ідентичність є обов'язковою складовою професійного становлення фахівця та однією з умов його формування. Її розглядають як сукупність когнітивних та емоційно-поведінкових особливостей особистості в процесі її професійного розвитку, уявлень про свої професійні можливості й здібності, здатність відповідати вимогам навколишнього середовища (Романишина О., 2016).

У психологічній літературі виділено такі форми професійної ідентичності: контрастно-позитивна (відповідність в оцінюванні особистісного і професійного «Я»); контрастно-негативна (розбіжність в оцінюванні реального «Я», ідеального «Я» і професійного «Я»); перспективно-позитивна (абсолютний збіг в оцінюванні реального та професійного «Я» з ідеальним «Я», що є свідченням ідеалізації себе як професіонала); перспективно-негативна (відповідність в оцінюванні професійного «Я» та ідеального «Я» та одночасно неадекватне оцінювання реального «Я» і професійного «Я»; ідеального «Я» і реального «Я»); проміжна (невідповідність усвідомлення цілей і засобів професійної діяльності з власними можливостями людини) (Вірна Ж., 2006).

Аналіз проблеми професійної ідентичності психолога та особливостей її формування дає можливість узагальнити: передумови її закладаються під час вибору майбутньої професії в підлітковому або ранньому юнацькому віці; активне її формування відбувається на етапі професійної підготовки у ЗВО; її розвиток триває протягом усієї професійної діяльності фахівця, а часто і протягом усього подальшого життя. Розвинена професійна ідентичність є запорукою успішної професійної реалізації та досягнення важливих цілей; важливою

передумовою подальшого професійного саморозвитку та самовдосконалення фахівця.

DOI: 10.5281/zenodo.5844575

Ольховський Д. Ф.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У СИТУАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ

Актуальність тематики дослідження обумовлена стрімким розвитком трудових відносин відповідно до нових викликів та завдань, які необхідно розв'язувати. Особистість в умовах сучасного вільного вибору місця роботи проходить професійний психологічний відбір, який відбувається за допомогою сучасних психодіагностичних методик. На сьогоднішній день на кожну посаду треба знайти людину, потім ввести та адаптувати її до виконання нею посадової інструкції та вимог корпоративної культури організації, допомогти оволодіти специфікою роботи, потурбуватися про те, щоб співробітник був максимально ефективним та водночас відчував баланс між роботою та особистим життям.

На думку вітчизняних науковців Н. Родіної та М. Вігдорчика, профвідбір являє собою таку систему засобів, яка забезпечує прогностичне оцінювання взаємовідповідності людини і професії. Основу профвідбору становлять конкретні нормативні характеристики професії (соціальні, організаційні та ін.) та індивідуальні особливості людини. Процес професійного відбору можна здійснювати цілим комплексом психодіагностичних методик, проте базові несвідомі тенденції кандидатів на посади можливо виявляти тільки за допомогою проєктивних методик, концептуалізованих у психодинамічній парадигмі (Родіна Н., Вігдорчик М., 2019). Саме тому, на їх думку, питання про роль актуальності досліджень базових несвідомих тенденцій у процесі професійного відбору фахівців в умовах інноваційних та високотехнологічних трендів в економічному розвитку держави і досі залишається відкритим. Н. Родіна зазначає, що, досліджуючи індивідуально-особистісні

особливості працівників, варто не обмежуватися характеристиками свідомого рівня психіки, а й розглядати у якості чинників професійної успішності неусвідомлювані потяги. Ці особливості, виявлені за допомогою проєктивних методик, можуть бути розглянуті як узагальнені стійкі мотиви, які визначають тенденції поведінки особистості у кризових ситуаціях, зумовлюючи в певній мірі успішність професійної діяльності (Родіна Н., 2011). Результати дослідження Т. Чернявської продемонстрували, що особистість, яка успішна в бізнес-діяльності, може ефективніше порівняно з іншими самореалізовуватися в соціальному середовищі, зберігаючи заразом необхідний баланс особистої свободи й індивідуальної своєрідності (Чернявська Т., 2010). Якщо розглядати саму ситуацію професійного психологічного відбору, то, на думку О. Шмельова, існує кілька варіантів проведення досліджень та застосування їхніх результатів (Шмельов О., 1996):

1) Дані використовуються фахівцем-суміжником для постановки психологічного діагнозу або формулювання адміністративного рішення. Психолог не несе відповідальності за діагноз. До цього типу належать діагнози в медицині, психодіагностика за запитом суду, комплексна психодіагностична експертиза, психодіагностика при оцінці професійної придатності співробітника за запитом його керівництва або адміністрації.

2) Дані використовуються психодіагностом для постановки психологічного діагнозу, заразом втручання в ситуацію і допомога обстежуваному здійснюється фахівцем іншого профілю (наприклад, психодіагностика причин та можливих наслідків низької успішності працівника).

3) Дані використовуються самим психодіагностом для постановки психологічного діагнозу в умовах психологічної консультації.

4) Результати психодіагностики використовуються самим досліджуваним з метою саморозвитку, корекції поведінки тощо.

Якщо проводити теоретичний аналіз вітчизняного та закордонного досвіду професійного психологічного відбору, то можна дійти висновків, що він вже давно продемонстрував свою високу виробничу й економічну доцільність. Але слід

акцентувати увагу на тому, що у ситуації професійного психологічного відбору об'єктом досліджень є людина, а предметом – людська психіка, тому особливої уваги заслуговують психологічні особливості особистості досліджуваного, для якого психологічний експеримент – це частина його особистого життя (часу, дій, зусиль тощо), яку вона проводить у спілкуванні з експериментатором для того, щоб вирішити зокрема і свої особисті проблеми. Тобто, ситуації психологічного професійного відбору вирізняються тим, що психологічне дослідження неможливо провести без включення досліджуваного у спільну діяльність з експериментатором. Тому важливим, з нашої точки зору, є дослідження мотивів самого досліджуваного у ситуації професійного психологічного відбору (йдеться про мотив самопрезентації).

Термін «самопрезентація» було введено соціологом І. Гоффманом (Goffman E., 1959). На його думку, самопрезентація – це вміння особистості ефектно і виграшно подавати себе в різних ситуаціях, індивідуальний стиль спілкування, неповторний образ, який не тільки подобається самому собі, але ще виявляється привабливим і для його оточення. Дослідник додає, що більшість людей усвідомлено або неусвідомлено прагне впливати на процес формування враження про себе. Так, О. Пікулєва акцентує увагу на тому, що самопрезентація особистості є складним соціально-психологічним феноменом, у якому інтегруються та визначаються різні особистісні особливості досліджуваного в його соціальному житті. Дослідження особистісних, гендерних, вікових професійних та крос-культурних особливостей самопрезентації дозволили дослідниці дійти висновків про те, що необхідною умовою соціальної успішності сучасної особистості є її самопрезентаційна компетентність. Остання розглядається в якості мотивованої спроможності особистості до ефективної самопрезентаційної діяльності, яка обумовлена сформованою системою необхідних знань і вмінь, варіативних засобів і прийомів для здійснення самопрезентації, а також наявністю практичного успішного досвіду (Пікулєва О., 2013). Отже, особистість досліджуваного включається в експеримент як цілісний об’єкт.

Отже, виявлення основних психологічних закономірностей, що визначають поведінку досліджуваного в умовах, що відповідають експерименту, потребує подальшого теоретичного й емпіричного дослідження у наступних напрямках: застосування проєктивної психодіагностики з метою дослідження базових несвідомих тенденцій досліджуваного у процесі професійного відбору; дослідження самореалізації досліджуваного в соціальному середовищі (з метою виявлення необхідного балансу між його особистою свободою та індивідуальною своєрідністю); дослідження умов соціальної успішності сучасної особистості та її самопрезентаційної компетентності, особливостей ситуацій психологічного професійного відбору.

DOI: 10.5281/zenodo.5844579

Омельчук О. В.

СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ ЯК ПОКАЗНИК ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Без дослідження ролі грошей в психологічному розвитку особистості неможливо розкрити механізм реалізації особистісних інтересів, які визначають установки та мотивацію економічної діяльності людей. Психологія грошей є однією з центральних проблем економічної соціалізації, де гроші розглядаються як головний фактор, завдяки якому забезпечується входження індивіда в світ економіки.

Аналізуючи індивідуальні та групові відмінності поведінки людей, які виявляються в зв'язку зі ставленням до грошей, психологи отримали цікаві результати. Зокрема, високий самоконтроль виражається в сильнішому фінансовому самоконтролі, а соціальна сміливість – у схильності до ризику, тривожність знаходить вияв у занепокоєності з приводу витрат, економії і великому фантазуванні на тему грошей. Також дослідження засвідчили, що люди довше зберігають здоров'я, залишаються психологічно урівноваженими і фізично міцними, якщо не відмовляють собі у задоволенні витрачати гроші. В

осіб, які відмовляють собі у всьому, нижчі показники в особистісних фінансових досягненнях, розвивається песимістичність. Коли людина потрапляє в умови безгрошів'я, нестачі їх навіть на харчі, то її психіка починає деградувати.

Незадоволення матеріальним становищем має певні психічні наслідки. Нереалізовані потреби, борги, невеликі заощадження, невтішне порівняння себе з іншими, втрата фінансового контролю над життям можуть викликати тривожність, депресію, обурення, безпомічність і навіть серйозні захворювання. З'являється фрустрація, пов'язана з деформацією сімейних фінансових відносин (наприклад, коли працює лише одна мати, а батько безробітний).

Особиста власність, можливості матеріального забезпечення впливають на сприйняття людини людиною. Гроші стають вагомим фактором порівняння однієї особи з іншою чи іншими. Відчуття себе багатим чи бідним впливає на формування спрямованості і професійного вибору особистості. Так, брак грошей у молоді з бідних сімей, спонукає її обирати професію, що обіцяє великий заробіток, організовувати власний бізнес. Коли такі молоді люди досягають певного статусу в суспільстві, то у них формується суворий, не схильний до емпатії характер.

Володіння грішми зумовлює різну поведінку людей в їх самоствердженні. Іноді гроші виявляються єдиним засобом зміцнити своє становище, суспільний статус чи сприйняття самого себе, змінити образ «Я». Вкладання грошей у нерухомість, купівля речей підтримує почуття самореалізації. Іноді для самозадоволення індивіда важливий сам факт володіння грішми.

Ставлення до грошей в сучасному українському суспільстві формується під впливом чотирьох різноспрямованих тенденцій: 1) традиційна економічна свідомість, пов'язана зі «зрівнялівкою», сприйняттям грошей як абстрактної цінності, про котру навіть говорити незручно; 2) радянський менталітет, що розглядає гроші як засіб експлуатації і нерівності, якого потрібно позбутися – багатство людини визначається багатством суспільства; 3) вплив західного економізму, який ставить грошові відносини в центр відносин соціальних,

соціальних зв'язків і пріоритетів; 4) кризовий характер економіки. Взаємодія цих тенденцій визначає особливий тип монетарної культури нашого суспільства (Абрамова С., 2000).

Проблема психології грошей пов'язана з такою цікавою особливістю психіки, як здатність співставляти величину заробітку з витратами. Отримуючи однакові прибутки, одні люди «вкладаються» в ці суми, а іншим завжди їх не вистачає. Одним з найважливіших стимулів заробітку є економічний, коли людині, сім'ї, господарству не вистачає грошей для виживання за стандартами певної суспільної страти. Побутові та соціальні потреби різних прошарків населення залежать не тільки від соціального середовища, але й від психіки людини. Витрати прямо не пов'язані з прибутками, а залежать від стандартів, притаманних певному культурному середовищу. Отже, дослідження стимулів заробітку і витрат потребує не тільки економічних, але й соціально-психологічних підходів.

Проблема прибутків і витрат охоплює такі питання, як заощадження, види заощаджень, схильність до нагромадження, витрати, кредити, борги. В кожній культурі і на кожному відтинку суспільної історії ці проблеми мають свої особливості і вирішуються по-різному. Однією з найважливіших проблем економічної психології є дослідження заощаджень і боргу (Долан Е, 1997).

У дослідженнях прогнозування поведінки споживача, яка може реалізовуватись у нагромадженні збережень або використанні кредитів, виявлено фактор поєднання соціальної позиції людини та її особистісних рис та отримано профіль ощадливої людини, яка, на відміну від неощадливої, схильна брати особисту відповідальність, використовувати соціальну підтримку (обговорювати з друзями і родичами проблему грошей), а також використовувати фіксований, а не гнучкий стиль управління фінансами (Жандезон Ж., 1993).

З психологією грошей пов'язана проблема багатства і бідності. В економічній реальності людина перебуває у двох сферах – духовній і речовій. Гроші є узагальненою формалізованою стороною речового світу. Наявність різних речей у людей встановлює між ними певну ієрархію, яку вони сприймають природно і прагнуть посісти в ній певне місце.

Соціальна стратифікація за ступенем багатства і кількістю власності супроводжується соціальною нерівністю – фундаментальною ознакою сучасної цивілізації. У свій час В. Ойкен висунув концепцію соціально обґрунтованої економічної політики. Для більшості людей важливо досягти справедливого розподілу, який здійснюється відповідно до граничної продуктивності факторів виробництва. Суть його в тім, що кожна людина і соціальна група мають кінцеву межу потреб. Їх досить задовольнити для відчуття рівності (Бляхман Л., 1990).

Слід відзначити, що застосовувати соціальні програми схильні здебільш багаті країни і багаті люди. У бідних країнах ставлення до бідних зневажливе. Отже, проблема багатства і бідності є також проблемою ставлення, тобто психологічною. Діапазон ставлення до бідних починається від повної зневаги, ненадання жодної допомоги для поліпшення їхнього становища до прийнятних стандартів життя (соціальні програми, фонди, благодійність). Ставлення до багатих також різне у різних верств населення і в різних соціально-економічних та історичних умовах. Уявлення про багатство пов'язане з уявленням про соціальну нерівність. Можна сказати, що соціальні класи і відносини власності відтворюють себе (культурне відтворення) через повторення різних практик споживання і стилів життя, через інтерналізацію асоційованих систем цінностей і способів категоризації соціального світу. Інформацію про бідних і багатих несуть матеріальні блага, гроші, речі, які формують складну систему соціальних символів. Власні речі символізують не тільки особисті якості індивіда, але й групу, до якої він належить, його соціоекономічне становище (Смит А. 1990). Матеріальне становище людини має велике значення не тільки для самої неї, а й впливає на її образ в очах інших людей. Так багаті сприймаються щасливими, здоровими, добре пристосованими до життя, а бідні – нещасними, непристосованими, ледащими.

Власність може символізувати соціальну або політичну належність, слугуючи, наприклад, знаками контркультури або підтримки якогось руху (хоча б фемінізму). Але найбільше власність, матеріальні блага індивіда можуть впливати на

уявлення інших про його статус, належність до певного класу. Наприклад, в одному з експериментів було продемонстровано, що певні набори одягу визначають схожі судження про соціоекономічний статус їх власника (Дайновський Ю., 1997). Досить активно розвивається аспект вивчення зв'язку особистісної і соціальної ідентичності з об'єктами володіння і власності (Фенько А., 2000). Зокрема розроблено типологію символічних функцій об'єктів володіння, які розглядаються з точки зору підтримки особистості ідентичності: вони включають особисту історію, ідеальний образ себе, значимих інших, самовираження (Дейнека О., 1999).

Такі дослідження є актуальними для нашого суспільства, у якому процес економічної соціалізації відбувається у важкій, кризовій формі і відбивається на функціонуванні свідомості як окремої людини, так й різноманітних соціальних когорт та інституцій.

DOI: 10.5281/zenodo.5844593

Палагнюк О. В.

ПСИХОЛОГІЯ ВЕЛИКИХ ГРУП ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

У сучасному соціумі відбуваються процеси, які характеризуються нестабільністю та актуалізують потребу дослідження психології великих соціальних груп. Адже в умовах інформаційної доби інтенсифікуються різного роду соціальні контакти, взаємодії і, водночас, посилюється ізольованість, що ускладнює, спричиняє «переформування», трансформацію вже усталених законів і закономірностей соціального життя. Соціальна система набуває нових форм, хоча і не втрачає своїх змістових характеристик. Це вимагає локусу уваги на вивченні нових, як також і вже відомих, що зазнали суттєвих змін, соціальних феноменів, особливо тих, що негативно впливають на соціальне благополуччя. Так, в нашому суспільстві виникає ряд таких негативних явищ, як:

невизначеність, ціннісне протистояння, розірвані зв'язки, відчуття неблагополуччя та погіршення стану психологічного здоров'я. У науковому дискурсі їх пов'язують з факторами беззахисності, розчарування, втрат, провин, придушеної агресивності, викривлення процесів самоідентичності, неможливості самореалізації, вигоранням тощо.

Отож, стратегічною метою виступає пошук можливостей збалансування соціальних відносин, досягнення єдності, згуртованості, консолідованості суспільства через реанімацію та встановлення щонайбільшої кількості соціальних зв'язків із залученням до них максимального числа людей і соціальних інститутів. Виходячи з вищезазначеного, важливо ґрунтовно дослідити джерельну базу з метою виокремлення та порівняння наукових підходів до дослідження психології великих груп як теоретико-методологічної бази психології соціальної солідарності, зокрема, в межах західноєвропейських, американських та українських психологічних шкіл. Узагальнення різних підходів до визначення поняття «велика соціальна група» дає підстави стверджувати, що це кількісно не обмежена соціальна спільнота, що має стійкі цінності, норми поведінки та соціально-регулятивні механізми. У зарубіжній та українській науці підходи і акценти в цій сфері різняться. Для американської соціальної психології більш характерне вивчення проблем колективної поведінки, але в цілому психологія великих груп не стала основним напрямком досліджень в соціальній психології в цій країні. В європейських суспільних науках найбільш сильна традиція вивчення суспільства, висхідна до М. Вебера, що пропонує враховувати суб'єктивні аспекти соціальних феноменів і процесів в історичному контексті. В українській психології тривалий час акцент був зміщений на вивчення ідеологічно заангажованої проблематики (психології класів і етносів) (Туриніна О., 2012; Льовочкіна А., 2002; Богомолова Н., 2002 та ін.). Надалі, особливо у зв'язку з політичною та економічною трансформацією українського суспільства, дослідницькі акценти змістилися в сторону й інших соціальних груп – професійних, ідеологічних, вікових, гендерних тощо (Куравська Н., 2019; Заіка В., Васютинський В., 2013; Піковець Н., 2016; Лазоренко О. 2018; Кікінеджі О., 2018;

Савелюк Н., 2020; Свідерська Г., 2020 та ін.). В останнє десятиліття з'явилися роботи, що розглядають соціально-психологічні феномени, які мають місце як в суспільстві в цілому, так і в великих групах, в міжособистісній і міжгруповій взаємодії (соціальна психологія довіри, соціальна психологія справедливості, психологія віртуальної ідентичності тощо) (Фурман А., Шаюк О., 2016; Фальковська Л., 2011; Ларкіна І., 2018; Кравець Н., 2011; Павленчик В., 2018; Немеш О., 2017; Турецька Х., 2012; Боднарук О., 2013).

Соціально-психологічні дослідження нового покоління особливо підкреслюють актуальний контекст – соціальні трансформації, які виступають «всюдисущою рамкою аналізу» (Богомолова Н., 2002; Окорокова В., 2019). Таким чином, можна констатувати, що існує методологічна суперечність між зміною типів наукової раціональності, необхідністю вивчення соціальних макрооб'єктів в умовах змін і відсутністю конкретних прийомів в соціальній психології для реалізації таких досліджень. Дослідницьку увагу привертає також поділ на рівні *розвиненості груп* в умовах історичного розвитку суспільства: *типологічний, рівень ідентифікації та рівень солідарності.* Саме тому на особливу увагу заслуговує соцієтальний підхід у соціальній психології, в межах якого переосмислювались головні магістральні питання соціальної психології, зокрема, і аналіз соціальних інститутів, соціальних уявлень та групової ідентичності. Як в межах західноєвропейської соціальної психології, так і в українській психології в контексті соцієтального підходу активізувались питання крос-культурних ознак груп, культурний вплив та особливості соціальних груп, які досліджувались активно на емпіричному рівні. В сучасному світі активно формуються нові великі групи, які за відносно короткий термін стають груповими суб'єктами, при цьому взаємодіючи з владою та іншими групами.

Інтерес в межах нашого дослідження викликає можливість розгляду великих соціальних груп з теоретичних позицій суб'єктно-вчинкового підходу (С. Рубінштейн, А. Брушлинський, В. Роменець, В. Татенко та ін.). Це сприятиме розумінню глибинних змін у суспільстві, як також і специфіки

нових великих соціальних груп, сприятиме й розвитку самого наукового підходу. Важливо детально дослідити чинники, які обумовлюють зміни на рівні суб'єктності великих груп, а також закономірності формування їх суб'єктних якостей: соціальна ініціативність та відповідальність, високий рівень самоорганізації та самоуправління, навички й досвід здійснення вибору і прийняття спільних групових рішень, відносна автономність та незалежність, самодостатність, відкритість для взаємодії (внутрішньогрупової та зовнішньогрупової) тощо. Актуалізується й потреба осмислення можливості емпіричного дослідження функціонування колективного символічного копінгу, функціонування історичної пам'яті, розвитку громадянської свідомості та самосвідомості, що набуває значущості, зокрема, в межах дослідження психології соціальної солідарності.

В умовах суспільних трансформацій в українській соціальній психології за останнє десятиріччя поступово розроблялись питання психології великих груп, що пов'язані з майновою диференціацією (Васютинський В., Коробка Л., Мяленко В., Гусєв І., Губеладзе І., Вінков В. та ін., 2011, 2015); інтеракційною психологією влади (Васюинський В., 2005), психологією громадянського суспільства (Рибалка В., 2017; Стадніченко О., 2016), проблемами внутрішньопереміщених осіб та осіб, які постраждали від військового конфлікту на Сході України (Попова Т., 2018; Грудій М., Мельник Л., Остапчук Г., Пилипас Ю., Семенко І., 2015; Гридковець Л., 2017; Васютинський В., 2019), маргіналізацією населення (Тимошенко В., 2017; Камінська С., 2015) тощо.

Важливо зупинитись на детальному аналізі деяких теорій та підходів західноєвропейської та американської соціальної психології. В окремих людях, суспільствах і навіть епохах присутнє послідовне прагнення до включення через виключення, членства через ізоляцію та прийняття через відкидання. Це вияв того, що людина як суб'єкт життя, зокрема, і соціального, має потребу в належності (Боумейстер Р. та Лірі М., 1995). При тім, така належність часто не є конкретно зорієнтованою: головне, щоб належати до згуртованої, соціально задоволеної групи (Buote et al., 2007). На інший

важливий момент висвітлений в дослідженнях остракізму – навмисного виключення з груп – показують, що цей досвід є дуже стресовим і може призвести до депресії, розгубленого мислення і навіть агресії (Williams C., 2007; Eisenberger N., Lieberman M., Williams K., 2003). Таким чином, можна зробити висновок, що групи не тільки задовольняють потребу в належності, вони також надають членам інформацію, допомогу та соціальну підтримку: теорія соціального порівняння (Фестінгер Л., 2012). Тобто групи допомагають відповісти на екзистенційно значуще запитання: "Хто я?". Однак є й зворотна сторона цієї ідентифікації: приєднання до групи автоматично «приєднує» і до її ознак (Хогг М., 2001). Дослідники виділяють два ключових компоненти ефективності групової взаємодії: спільне розуміння мети та єдність групи, що іноді вимагає досягнення останніх впродовж тривалого періоду часу (Tyndale W., Staviski S. & Jacobs D., 2008). Цінною в межах нашого дослідження є позиція, що ефективна група – це згуртована група на всіх рівнях соціальної взаємодії (Dion N., Hobson K., Larivière S., 2000). Адже згуртованість групи – це цілісність, солідарність, соціальна інтеграція або єдність групи. У цьому контексті варто взяти до уваги позицію, висвітлену авторами теорії групового розвитку Б. Такмана (1965): щоб група досягла єдності та згуртованості, вона має пройти відповідні стадії розвитку від групи до спільноти (Tuckman B., 1977). Крім того, великі групи визначають, у що ми віримо, що ми повинні, а що не повинні робити, а також звичаї, яких ми будемо дотримуватися (Baron R. & Kerr N., 2003). Це можна трактувати досить по-різному. Проте важливо врахувати переконливу тезу представників соціобіологічної теорії (Bowlby J., 1958) про те, що виживання (соціальне і біологічне) більш ймовірне, коли люди об’єднуються разом. Вони можуть легше захистити себе, а також можуть співпрацювати, щоб забезпечити благополуччя в групі, зберегти її цілісність та порядок. В цьому аспекті нами буде проаналізовано підхід, в якому ключовою є ідея про єдність групи для спільного блага та відповідно потребу забезпечення соціальної турботи про потребуючих як умову цього блага. Бути частиною соціальних груп – це, отже, робити внесок у соціальний дискурс (Leary M. & Cox C., 2008).

Мотивом такої турботи також виступає те, що ми не завжди ставимо себе на перше місце. Бути людиною також передбачає турботу, допомогу та співпрацю з іншими людьми. Хоча наші гени самі по собі «егоїстичні» (Dawkins R., Ward L., 2006), це не означає, що особи завжди є такими. Виживання наших власних генів може бути покращено, допомагаючи іншим (Krebs F., 2008; Schaller M., Van Vugt M., 2008). Для цього люди вступають в альтруїстичну поведінку, в якій допомагають іншим, що сприяє формуванню зрілості їх самих (Goetz J., Keltner D., Simon-Thomas E., 2010). Соціальна підтримка сприяє загальному благополуччю та запобігає особистісним негативним схильностям та проблемам (Diener E., Suh E., Lucas R., & Smith H., 1999; Diener E., Tamir M., Scollon C., 2006; Au, Lau, & Lee, 2009; Bertera E., 2007; Compton M., Thompson N., Kaslow N., 2005; Skärsäter I., Langius A., Ågren H., Häggström L. & Dencker K., 2005). Отже, разом узяті результати соціально-психологічних досліджень свідчать про те, що створення стабільної соціальної мережі підтримки – це одна з умов забезпечення солідарності та згуртованості соціуму.

DOI: 10.5281/zenodo.5844603

Панченко В. О.,
Позняк Т. М., Ющенко І. М.

УЯВЛЕННЯ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ПРО ЦИВІЛЬНИЙ ШЛЮБ

Шлюбно-сімейні стосунки складають важливий аспект психологічного простору особистості. Вони забезпечують задоволення багатьох особистісних потреб та визначають якість життя людини. Дослідженням різних проблем психології традиційної сім'ї займалися Л. Гозман, М. Обозов, П. Якобсон, Т. Говорун, О. Кляпець, Т. Левицька, Є. Базика та інші.

Загальновідомо, що у сучасному суспільстві традиційний шлюб втрачає свою монополію на формування сімейних взаємин, оскільки багато молодих людей не поспішають до

створення сім'ї та офіційної реєстрації стосунків. Відбувається переосмислення та переоцінка його цінностей.

Належність до сім'ї перестала бути необхідним чинником фізичного виживання та психологічної безпеки. Особистість отримала відносну незалежність від сім'ї, змінився характер особистісного сприйняття сім'ї та сімейних взаємин. Спостерігається тенденція до зміни традиційних уявлень про шлюбно-сімейні стосунки. Шлюб стає більше способом задоволення індивідуальних потреб особистості, ніж суспільних. Молоді люди прагнуть спочатку «зробити кар'єру», забезпечити себе матеріально, а вже потім створювати сім'ю та народжувати дітей. У зв'язку з цим спостерігається зростання альтернативних форм шлюбів, серед яких домінуючим є цивільний. Згідно перепису 2002 р., кожен десятий шлюб в Україні – цивільний.

Найбільше прихильників даної форми шлюбу – серед молоді. У дослідженнях виявлено, що цивільний шлюб приваблює молодих людей тим, що дозволяє випробовувати власні сили та сумісність характерів. На думку молоді, стосунки стають більш вільними, щирими, відкритими, в них відсутній примус, зникає «ефект власника», зумовлений печаткою у паспорті. Незареєстрований шлюб забезпечує більше духовності та задоволеності стосунками. Отже, саме ступінь свободи та відсутність обов'язків є головною причиною, що спонукає молодь до цивільного шлюбу. Втім для багатьох така «репетиція» сімейного життя виявляється невдалою, а тому переважна більшість цивільних шлюбів не витримує випробування часом: вони руйнуються, спричинюючи травмівні психологічні наслідки для партнерів.

У зв'язку з цим постає проблема вивчення особистісних передумов вибору цивільного шлюбу. Водночас психологічні чинники альтернативних форм шлюбно-сімейних стосунків залишаються недостатньо дослідженими як у теоретичному, так і в емпіричному плані.

Метою нашого дослідження було вивчення уявлень осіб юнацького віку про цивільний шлюб. Вибірку склали 80 осіб віком від 16 до 21 року (50% – учні старших класів та 50% – студенти університету). В якості діагностичного інструментарію

були використані методики семантичного диференціалу Ч. Осгуда та опитувальник Гекса.

Було виявлено відмінність в уявленні про цивільний шлюб в юнацької молоді різної статі. Загалом чоловіки більш позитивно ставляться до такої форми стосунків, ніж жінки. Так, переважна більшість дівчат (60%) негативно оцінюють цивільний шлюб і лише у 5% позитивно. Натомість у переважної більшості юнаків (у 80%) має місце позитивне або нейтральне ставлення до феномена, що досліджуємо.

Виявлена статистично значуща різниця (на рівні $p \leq 0,05$) між юнаками та юнками в оцінках цивільного шлюбу за критеріями «поганий/хороший», «приємний/неприємний», «значущий/незначущий», «непотрібний/потрібний», «корисний/даремний».

Особливість уявлень представників чоловічої статі щодо цивільного шлюбу полягає у тому, що такий шлюб вони вважають гарною, гідною альтернативою офіційному шлюбу. Він видається їм цілком прийнятною формою взаємин між чоловіком й жінкою. Вони не проти мати незареєстровані стосунки і ставляться до цивільного шлюбу позитивно, бо хочуть відчувати себе незалежними і не втрачати особисту свободу.

У свідомості дівчат такий шлюб переважно виявляється як «поганий», «неприємний», «незначущий», «непотрібний». Специфіка їх уявлень полягає у тому, що вони вважають його малоцінним, небажаним, непривабливим, зайвим у житті молодих людей. На їх думку, цивільний шлюб не є альтернативою офіційному, зареєстрованому.

За результатами дослідження було встановлено відмінності в уявленнях про цивільний шлюб між різними віковими категоріями осіб юнацького віку – студентами та старшокласниками жіночої статі.

Порівняння уявлень студенток та старшокласниць щодо цивільного шлюбу показало, що перші ставляться до нього більш позитивно, ніж другі. Так, переважна більшість студенток (75%) виявляють нейтральне ставлення до цивільного шлюбу, водночас така ж сама частка старшокласниць негативно ставляться до даної форми шлюбу. Таке ставлення, на нашу

думку, пояснюється тим, що частина досліджених студенток на даний момент мають певний життєвий досвід стосунків із чоловіками, зокрема йдеться про досвід перебування у цивільному шлюбі, тому вважають його прийнятною для себе формою сімейного життя. Дівчата, які навчаються у школі, переважно поділяють традиційні уявлення про те, що сім'я повинна ґрунтуватися на офіційному, зареєстрованому шлюбі і не допускають альтернативу – цивільний шлюб. На думку дівчат, відповідальність і чоловіка, і жінки поза офіційним шлюбом дуже низька, що породжує страх і негативне ставлення до такої форми стосунків. Таке ставлення може бути пов'язане з традиційними настановленнями, отриманими від старшого покоління – матусь, бабусь тощо.

За результатами проведеного дослідження виявлено відмінності в уявленнях осіб юнацького віку щодо бажаних рис характеру свого партнера у цивільному шлюбі. З'ясовано, що представники чоловічої статі насамперед бажають бачити своїх партнерок більш сентиментально-чуттєвими та такими, які отримують чуттєве задоволення від стосунків зі своїм чоловіком. Водночас вони мають бути терплячими, врівноваженими та спокійними.

В уявленнях осіб жіночої статі їх партнер постає пристрасно-емоційним, завзятим, який живе напруженим, насиченим життям. Він має пристрасно віддаватися стосункам і бути щедрим. Водночас він має бути врівноваженим і реалістичним, швидко й легко адаптуватися до змін, озиватися на навколишні події та відповідально ставитися до завдань і справ. Як бачимо, вимоги юнаків й дівчат про бажані риси свого партнера у цивільному шлюбі дещо нереалістичні та досить суперечливі.

Отже, проведене дослідження дало можливість з'ясувати як саме цивільний шлюб відображається в уявленнях осіб юнацького віку різної статі та різних вікових груп і виявити їх очікування щодо свого партнера у цьому шлюбі. З огляду на те, що цивільний шлюб є досить поширеною формою особистого життя сучасної молоді, актуальним завданням психологічного супроводу осіб юнацького віку у закладах середньої та вищої освіти є допомога в усвідомленні юнаками та дівчатами власних

уявлень про шлюб та шлюбні взаємини, у формуванні їхньої готовності до самореалізації в цій сфері життєдіяльності, а також у розвитку вміння робити усвідомлений життєвий вибір та брати відповідальність за нього.

DOI: 10.5281/zenodo.5844617

Панченко Т. С., Корж Т. І.

ВИРАЖЕНІСТЬ СТЕРЕОТИПІВ ПРО КРАСИВУ ЖІНКУ В СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕННЯХ ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ

Сприйняття власної зовнішності для будь-якої людини є чинником, що впливає на процес її ідентифікації, самооцінку, ефективність міжособистісної взаємодії. Актуальність дослідження стереотипів зовнішності обумовлена не лише тим, що вони мають вплив на якість життєдіяльності людини, а й таким об'єктивним процесом, як їх постійна зміна в контексті змін соціальних цінностей, який на даному етапі розвитку трансформаційного суспільства відбувається досить інтенсивно.

На формування образу зовнішності людини вплив мають ті стереотипи, які розповсюджені в певному культурному, соціальному середовищі, в якому вона формується як особистість. При цьому дослідники відзначають значну роль засобів масової інформації у формуванні та розповсюдженні стереотипів. На наші уявлення про власну зовнішність безпосередньо впливають стереотипи зовнішності, які є різновидами гендерних стереотипів.

Стереотипи зовнішності у вітчизняній психологічній науці досліджувалися такими вченими, як Т. Говорун, Т. Данильченко, Т. Зінченко, О. Кікінеджі, О. Кісь, Т. Марценюк, В Москаленко, Н. Світайло, М. Ткалич та ін. У працях дослідників розглядаються соціально-психологічні, індивідуальні чинники, роль агентів та інститутів гендерної соціалізації у формуванні гендерних стереотипів зовнішності, гендерні, вікові відмінності сприйняття стереотипів зовнішності.

Стеореотипи зовнішності відображають нормативні приписи щодо зовнішнього вигляду за гендерною ознакою та критеріїв привабливості (Зінченко Т., 2021). Оскільки вплив стереотипів на сприйняття реальності не піддається сумніву, то в цьому контексті нас зацікавило наскільки розповсюджений стереотип про красиву жінку серед жінок різного віку. Предметом нашого дослідження виступали особливості вираженості та прояву стереотипів про красиву жінку у жінок різних вікових груп. Для вимірювання вираженості стереотипу про красиву жінку нами були використані опитувальник «Переваги краси» (Зінченко Т., 2021), який містить низку поведінкових характеристик, що відображають стереотипні уявлення про красивих жінок («їм легше заводити нові знайомства», «реалізовувати себе», «влаштовувати особисте життя» тощо). Досліджуваним пропонувалося оцінити рівень власної згоди за шкалою від 1 до 7 (де 7 – найвищий рівень згоди з твердженням).

Для більш детального розуміння особливостей стереотипів про красиву жінку в уявленнях жінок нами були поставлені такі завдання перед досліджуваними: 1) питання, чи наявне у них бажання бути схожими на красивих жінок, яких спостерігають в засобах масової інформації; 2) досліджуваних просили продовжити речення «*Еталоном красивої жінки я вважаю…*».

У нашому дослідженні взяло участь 253 особи жіночої статті віком від 19 до 60 років. Респонденток було розподілено на три вікові групи (за В. Моргуном, 2010): перша група відповідає категорії «молодість» (19-28 років, n=68 осіб), друга група «дорослість» (29-45 років, n=135), третя – «зрілість» (46-60 років, n=50).

Представимо отримані результати. Зокрема, ми отримали наступні показники згоди опитаних з твердженням про те, що красивим жінкам легше:

1) заводити знайомства – вище середнього у всіх трьох групах («молодість» – 5,0$\pm$1,16; «дорослість» – 5,5$\pm$1,3; «зрілість» – 5,7$\pm$1,48);

2) реалізовувати себе, добиватися успіху – спостерігаємо тенденцію до більшої вираженості залежно від міри

дорослішання («молодість» – 4,3±1,43; «дорослість» – 5,0±1,52; «зрілість» – 5,4±1,26);

3) влаштовувати особисте життя: «молодість» – 4,7±1,45; «дорослість» – 5,0±1,46; «зрілість» – 5,2±1,46;

4) побудувати кар'єру, досягти професійних успіхів: «молодість» – 3,9±1,39; «дорослість» – 4,5±1,61; «зрілість» – 4,7±1,56;

5) досягти поставленої мети: «молодість» – 3,8±1,67; «дорослість» – 4,0±1,74; «зрілість» – 4,4±1,83;

6) почувати себе щасливими: «молодість – 3,9±1,73; «дорослість» – 4,6±1,79; «зрілість» – 4,8±1,55;

7) отримати пробачення, якщо вони були неправі: «молодість» – 3,8±1,63; «дорослість» – 4,4±1,84; «зрілість» – 5,3±1,5.

Враховуючи рівень оцінки, можемо констатувати, що емоційніше сприймаються стереотипи про можливості красивої жінки щодо заведення нових знайомств та влаштування особистого життя.

Застосувавши однофакторний дисперсійний аналіз, ми виявили достовірні відмінності у розповсюдженні тих або інших стереотипів щодо красивої жінки серед представниць різних вікових груп. Отже, в уявленнях молодих жінок менш, ніж в уявленнях дорослих та зрілих жінок, проявляються стереотипи щодо можливостей красивих жінок заводити нові знайомства, самореалізації, досягнення успіхів в різних сферах життя, побудови кар'єри ($\rho \leq 0,01$), відчувати себе щасливими ($\rho \leq 0,05$). Стосовно того, що красивій жінці легше отримати пробачення за свою неправоту, то більш розповсюдженим такий стереотип серед жінок зрілого віку ($\rho \leq 0,01$), ніж серед молодих та дорослих. Отримані дані відображають той факт, що чим дорослішими стають жінки, тим важче їм відмовитися від стереотипізації в оцінюванні характеристик красивої жінки.

На питання про бажання бути схожими на красивих жінок, яких респондентки спостерігають в засобах масової інформації, 20,6% представниць молодіжної групи, 31,1% – дорослої групи та 30,0% – зрілої групи відповіли, що такого бажання вони не мають. Відповідь «інколи» дали 66,2% молоді, 55,6% дорослих жінок та 54,0% зрілих жінок. Виявили бажання бути схожими на

медійних жінок 13,2% молодіжної групи, 13,3% дорослих жінок і 16% зрілих жінок. Статистично достовірних відмінностей між групами у відповідях на розглядуване питання виявлено не було.

Продовження речення «*Еталоном красивої жінки я вважаю…*» виявились досить різноманітними. Усі відповіді було систематизовано у 27 категорій. Зупинимося на відмінностях щодо еталону красивої жінки у представниць різних вікових груп. Відсотки в подальшому тексті вказують на частку від усіх відповідей у рамках однієї групи.

Серед відповідей молодих (23,5%) та зрілих (26,0%) жінок менше, ніж серед дорослих жінок (39,3%) зустрічаються відповіді, пов'язані з медійними особистостями; так само молоді (16,2%), як і зрілі (12,0%), жінки вказували, що еталонів немає, у дорослих жінок така відповідь становить 6,7% від усіх відповідей. Слід відмітити, що продовження «*я сама*» зустрічається частіше серед жінок молодого віку (7,4%), ніж серед дорослих (0,7%) та зрілих (2,0%). Жодного разу не зустрілося у жіночої молоді «*важко відповісти*», в той час як у дорослих (2,2%) та зрілих жінок (4,0%) такі відповіді зустрічаються. У молодих жінок (7,4%) частіше порівняно з дорослими (0,7%) зустрічається продовження «*будь-яка жінка*». У зрілих жінок таких відповідей не виявлено. Крім того, продовження на кшталт «*модель*» «*красиві манери*», «*красива душа, внутрішній світ*» характерні також для молодіжної групи вибірки.

Серед відповідей зрілих жінок зустрічаються на кшталт «*будь-яка молода дівчина*», «*я у молодому віці*», яких не спостерігаємо в інших двох групах. «Доглянута жінка» – кількість таких відповідей збільшується з віком (7,4% серед молоді, 10,4% – дорослих жінок, 16,0% – зрілих жінок). «Мудра, розсудлива, впевнена в собі, розумна» – такі характеристики жіночого еталону більш характерні для жінок дорослого (13,3%) та зрілого віку (12,0%), у молоді 10,3%.

Відповіді, які стосуються реальних жінок (подруги, тренера тощо), характеристик «*спокійна, добра*», «*жінка у нормальній вазі*», «жінка *з красивою шкірою*», характерні для жінок дорослої вікової групи.

За результатами нашого дослідження можемо констатувати, що вираженість стереотипів про красиву жінку посилюється з віком. Більше емоційне навантаження мають стереотипи про красиву жінку, які відображають її можливості у встановлення відносин з протилежною статтю та влаштуванні особистого життя. Представниці молодшої вікової групи більш критично ставляться до можливостей красивих жінок мати ті або інші переваги в різних сферах життя. До того ж ця група вирізняється й тим, що вони менш схильні до пошуків еталонів красивої жінки серед медійних осіб, і частіш, ніж представниці інших вікових груп як еталоном вказують себе. Для представниць зрілого віку еталоном красивої жінки є молоді жінки, більшого значення з віком набуває й доглянутість. Отже, вираженість та зміст стереотипів про красиву жінку серед жінок має вікові особливості.

Перспективами подальшого дослідження є порівняння виділених за ступенем вираженості стереотипів зовнішності груп жінок щодо їх задоволеності власною зовнішністю.

DOI: 10.5281/zenodo.5844628

Примак Ю. В.

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО УСПІШНУ ЛЮДИНУ

Успіх – багатоплановий, небезінтересний феномен для рефлексії дослідника, що знаходить своє підтвердження і відображення в різних наукових розвідках (соціологічних, філософських, культурологічних, економічних, педагогічних, лінгвістичних). Успіх у психології – особлива категорія, зміст якої розкривається в якості і процесу, і результату досягнень у певних або в усіх сферах життєдіяльності особистості. Життєвий успіх, емоційною основою якого є задоволеність, складається з особистого й соціального успіху.

Як феномен успіх розглянуто у вітчизняних роботах М. Андросенко, Л. Бевзенко, О. Злобіної, К. Мелащенко, А. Яреми. Структурний аспект «життєвого успіху»

представлено в працях В. Вінкова, Г. Гудима-Левковича, а його функціональну сторону досліджено М. Батуріним, В. Панкратовим. Так, наприклад, нині виявлено, що структурно-змістовими складовими уявлень молоді про життєвий успіх є: аксіологічний (орієнтири життєвого успіху), інструментальний (способи досягнення життєвого успіху) і темпоральний (оцінка власних досягнень у часу) (Вінков В., 2020).

Відзначимо, що будь-який образ існує в оцінці-ставленні суб'єкта до об'єкта, увиразнюючи символічне й досвідне відображення конкретною особистістю певного явища, у цьому разі – «успішної людини». Визначення змісту вищезазначеного феномена, його складових і критеріїв, що дозволяють характеризувати людину як «успішну», вже неодноразово ставали предметом психологічних досліджень. Заразом сфера уявлень про успішну людину в буденній свідомості лишається ще недостатньо дослідженою. А від того, якого змісту уявлення про успішну людину матиме молодь, залежатиме те, як вона реалізуватиме власний життєвий шлях.

З *метою* дослідження соціальних уявлень молоді про успішну людину було використано метод вільних асоціацій та метод незакінчених речень. Респондентам пропонувалася анкета, серед завдань якої були такі, в яких ми просили продовжити речення на кшталт: «*Успіх – це...*», «*Успішна людина – це…*», «*Завданнями мого життя на найближчі п'ять років є...*», «*Що заважає сучасній людині бути успішною*?» тощо. Відмітимо, що використані методи водночас є дієвими й у стимулюванні рефлексії особистості щодо екзистенціалу й етосу успіху, феномена успішної людини. У дослідженні респонденти вказували свій вік (середній – 19 р.), стать (заразом дотримано принципу репрезентативності вибірки: 53% – жіночої, % 47 – чоловічої статі). Всього у представленій розвідці взяло участь 115 учасників.

Найчастіше у свідомості молоді щодо досліджуваного явища значуще увиразнюється наступне: успіх – це «забезпеченість, гроші» (38%), «щастя», «наполеглива робота» (29%), «посада, влада», «бажання, мета» (27%), «кар'єра» (17%). Також успіх – це «визнання», «розум», «популярність», «працелюбство», «самореалізація», «стосунки з людьми» (15%

щодо кожного індикатора). Феномен, що досліджується доповнюється також змістом «амбіцій», «емоцій», «комфорту», «досвіду», «свободи», «любові до себе», «вмінням адаптуватися», «гармонією з собою й оточенням», «талантом», «лідерським потенціалом», «сім'єю», «задоволенням», «здоров'ям», «гарним настроєм», «повагою», «друзями» (по 10% відповідно).

Водночас «успішна людина» значущо репрезентована у таких характеристиках, як: «щаслива» (52%), «розумна» (28%), «усміхнена, життєрадісна, впевнена» (20%), «цілеспрямована з гарною зарплатнею і посадою» (17%), «працьовита і багата» (15%). На значущому рівні 10% частоти характеристик-асоціацій у респондентів успішна людина постала також як «сильна», «популярна», «активна», «зі змістовним життям», «серйозна», «закохана», «та, яка кар'єрно зростає», «амбітна», «відповідальна», «робить, що хоче», «комунікабельна», «добра», «мудра», «багата матеріально й морально».

Власне сама молодь на найближчі п'ять років планує: «навчатися, і, зокрема, успішно» (48%), «працювати» (39%), «саморозвиватися й самореалізуватися» (37%), «отримати диплом про вищу освіту» (31%), «мати стабільну зарплатню» (20%). Досить виразними і показовими відповідями на це питання також стали й такі, як: «вижити», «стати щасливим», «знайти себе» (відповідно кожна по 18%). Значущими стали і такі роздуми щодо планів на найближчий час, як: «поліпшити здоров'я», «стати успішним», «вивчити нове; мови, зокрема», «максимально розвинутися», «стати гарним спеціалістом», «накопичити грошей», «змінити місце проживання», «стати собою», «стати впевненим у собі» (по 10% відповідно).

Бути успішною сучасній людині заважають, в уявленнях молоді, насамперед: «комплекси, страхи, невпевненість» (62%), «лінощі» (54%), «відсутність підтримки й віри» (33%), «думка інших» й «низький грошовий старт» (31%), «оточення, погана компанія» (20%), «стан здоров'я», «карантин», «велика конкуренція», «багато чого того, що називається "готовим"» і «влада» (15%). Значущими також щодо вищезгаданого пункту стали: «деградація», «нездатність ризикувати», «проблеми» (13%). Взагалі, 12% студентської молоді відповіли, що «не

знають», «не думали і не хочуть цим питанням перейматись взагалі».

Відмітимо, що дівчата виявилися схильними деталізувати образ успіху. Так, вони порівняно з хлопцями приділяють увагу індикаторам: «справжній», «результативний», «комфортний». Зміст уявлень про успішну людину у свідомості юнок представлено категоріями переважно емоційно-конативного характеру: «життєрадісна», «щаслива», «та, яка ризикує», «внутрішньовмотивована».

Для юнаків в образі успіху значущими одиницями, характерними для буденної свідомості особистості, є: «той, що задовольняє», «об'єктивний», «досяжний», «статус». В уявлення про успіх вони привносять такий зміст: «спосіб уникнути проблем, знайти вихід, звільнитися, розслабитися». Заразом головне у цьому разі – результат, а не сам процес. Успішна людина у свідомості хлопців постає як «розсудлива», «серйозна», «владна», «благополучна».

Отже, уявлення про успішну людину можна презентувати збірним образом й увиразнити у певному змісті. Останній найбільше виявляється у таких індикаторах, як: результативна активність, ресурсність, атрибутивність, емоційна залученість. Образ успіху у молоді обумовлений передусім уявленнями про навчальну успішність, сімейне щастя та суб'єктивне благополуччя. Цілком ймовірно, що особистісні риси молоді переносяться на образ успішної людини, чим детермінують її зміст на імпліцитному рівні. Значущими в уявленні молоді про успішну людину виявились і аксіологічна, і інструментальна, і темпоральна структурно-змістові складові.

Перспективним вектором наукових розвідок, на нашу думку, може стати переосмислення підходів щодо вивчення функцій, чинників, механізмів і критеріїв досягнення успіху сучасною особистістю. Реалізувати окреслені завдання дозволять якнайкраще психосемантичні дослідницькі процедури.

DOI: 10.5281/zenodo.5844878

Родіна Н. В., Кононенко К. О.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОДИН З МЕТОДІВ «М'ЯКОЇ» СИСТЕМНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

У психологічній науці активно розвивається цілісне сприйняття психологічних феноменів, тому системний підхід стає загальновизнаною методологічною платформою, на базі якої здійснюється багато різнопланових досліджень усіляких феноменів. Для психологічної теорії та практики вже недостатньо простого виявлення властивостей, причин і наслідків окремих когнітивних і поведінкових актів з подальшим співвіднесенням їх один з одним. Важливим є саме цілісне розуміння й осмислення психіки особистості в умовах нестабільної соціальної, економічної та політичної обстановки в країні та активного реформування всіх сфер суспільного життя. Необхідність системних досліджень психіки особистості на сучасному етапі розвитку психологічної науки потребує системного підходу, за допомогою якого можна розвинути уявлення про застосування у психологічних дослідженнях математичних моделей та запропонувати системні моделі, тобто системне моделювання (Родіна Н., 2020).

В українській психологічній науці принцип системності розглядався С. Максименком, який стверджував, що цей принцип спрямований на виявлення основних закономірностей виникнення і розвитку психіки як єдиного цілого (Максименко С.Д., 2000). Засновник параметричної загальної теорії систем А. Уйомов не ставив собі за мету дати нове визначення поняттю «система», а спробував сформулювати метапоняття (йдеться про виведення з наявних понять їх спільних ознак). Використовуючи для уточнення терміну «система» трактування інших авторів, методи заперечення й узагальнення, він дійшов висновку про наявність декількох основних груп, звівши їх до двох базових (давши не тільки їм словесне визначення, а й зобразивши їх у вигляді формул), в які можна об'єднати всі існуючі в літературі дефініції цієї категорії (Уйомов А., 1978).

Параметрична загальна теорія систем працює з системно-параметричним моделюванням. Теоретико-методологічними основами досліджень цього напрямку також виступають роботи Л. фон Берталанфі (на думку якого, «*Методологічна база теорії систем полягає в передбаченні проблем*» (Bertalanffy von L., 2009)). Науковець говорить про математичні та вербальні моделі. Математичні моделі, на його погляд, не мають універсального характеру: «*Це є акуратно продумані та складні математичні моделі, але є і сумнів щодо того, як їх можна застосовувати в конкретних випадках; є фундаментальні проблеми, які не можна розв'язати жодним математичним способом*» (Bertalanffy von L, 2009). Якщо розглядати вербальні моделі, то, на погляд Л. Берталанфі, їхнє створення – набагато краще, ніж відсутність будь-якої моделі. Інколи вплив вербальних моделей набагато перевершує створення математичних моделей, які охоплювали часткові дані (Bertalanffy von L, 2009). Прикладом можуть слугувати дві моделі, які застосовуються у психологічній діагностиці, — математична модель Р. Кеттелла та вербальна модель З. Фрейда. Л. Берталанфі зробив висновок: «*Теорії великого впливу, такі як психоаналіз чи теорія природного добору, не були математичними, але їхній вплив набагато перевершив математичні конструкції, які були створені згодом і охоплювали лише часткові аспекти та фрагменти емпіричних даних*» (Родіна Н., 2020).

Одним зі значущих методів «м'якого» системного моделювання є екзистенціальній аналіз (та логотерапія, як його частина). Цей метод було започатковано Л. Бінсвангером, який спирався на екзистенціальну аналітику М. Хайдеггера та феноменологію Е. Гуссерля (Бинсвангер Л., 1999). Вищезгаданий метод являє собою аналіз, який відбувається у вербально індукованому процесі, спрямованому на пошук особою аутентичних життєвих установок, що будуть опорою для актуалізації її власного життя. Екзистенціальний аналіз знайшов широке застосування в терапевтичній роботі з психосоціальними, психосоматичними та психічно зумовленими емоційними та поведінковими порушеннями.

В центрі екзистенціального аналізу знаходиться поняття «екзистенція», яке відображає сповнене сенсом життя. Останнє втілюється вільно й відповідально, у створеному самою людиною світі, з яким вона знаходиться у стосунках взаємного впливу. Подібне розуміння – практичні завдання екзистенціального аналізу. У цілому нині вони зводяться до аналізу обставин життя пацієнта як «прояснення, розкриття» прихованих у ньому цінних можливостей. Здійснення цих можливостей, згідно В. Франклу, і є «екзистенцією» (Frankl V., 1977).

Вихідним моментом екзистенційного аналізу є «актуальне», на відміну від минулого у класичному психоаналізі. Однак у центр терапевтичної роботи ставиться творення подальшого життя, тобто майбутнє. «No future» («*без майбутнього*») означає, що екзистенція заблокована, – стан, рівноцінний втраті доступу до життя.

Це може відбуватися у наступних випадках:

- Коли минуле починає заступати теперішнє. У такому разі відбувається фіксація на негативних емоціях, що мали місце в минулому (Kolbe Ch., 1992).
- Травми та викривлені установки, інтерналізовані ззовні. Це увиразнюється у тому, що відбувається втрата людиною довіри до власних почуттів, можливостей та цілей.
- Неможливість знайти власну відповідь на основне запитання існування – «*Для чого?*». У такому разі страждання викликається відсутністю базових орієнтирів життя (Frankl V., 1997).

Отже, саме системне моделювання з використанням «м'якої» методології стає домінуючим для розв'язання новітніх наукових проблем психологічної науки, оскільки воно є всеосяжним та надзвичайно потужним у дослідженнях психіки особистості. Це досягається завдяки використанню словесних та знакових систем, які задаються самими умовами дослідження.

Одним з важливих методів цього виду моделювання є екзистенціальний аналіз, який може відтворювати унікальність та автентичність екзистенції людини, спираючись на категорії її життєвого шляху. Апелюючи до цих засад, екзистенціальний

аналіз може впевнено вирішувати основну задачу системного моделювання.

DOI: 10.5281/zenodo.5844890

Скок А. Г.

ЧИННИКИ ВИБОРУ АБІТУРІЄНТАМИ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Суспільство зацікавлене у високих можливостях суб'єктів трудової діяльності, які багато в чому визначаються рівнем їхньої професійної підготовки та здатністю адаптуватися до умов професійної діяльності. Психологія в останні два десятиліття стає все більш популярною у нашому суспільстві. Водночас слово «психологія» все ще вкрите таємницею для більшості людей, які не читали книг з психології і мало стикалися з психологами на практиці. Психологія стала частиною масової культури: полиці крамниць заповнюються книжками з психології для масового читача. Типові назви таких книг: «Як досягти успіху у житті», «Не тисніть мені на психіку», «10 правил успішного заміжжя». Для розуміння того, чим займаються психологи, необхідно отримати психологічну освіту і не плутати наукову й науково-популярну психологію з окультними знаннями й поп-психологією.

У плані з'ясування питань, пов'язаних зі специфікою оволодіння людиною професійною діяльністю, особливо відповідальним є етап вибору професійної діяльності. Перехід від школи до професійної діяльності включає помітні зміни життєвої ситуації розвитку. Водночас, молода людина, оволодіваючи професією, також виробляє стратегії подолання труднощів, стратегії майбутньої професійної діяльності, відбувається адаптація до нових умов життя і до нового виду діяльності.

Для більшості видів професійної діяльності адаптивність до умов її здійснення та вимог, що нею висуваються, виступають найважливішою професійно важливою якістю, яка

визначає стресостійкість особистості й розвиток професіоналізму.

Актуальним і значущим моментом у профорієнтації і професійному самовизначенні можна вважати збіг інтересів й здібностей молодої людини, яка вибирає професію, а також особливостей, яких дана професійна діяльність вимагає. Значущість збігу інтересів і здібностей також важлива для ефективного входження в професію, гармонійного розвитку особистості професіонала, формування професійної ідентичності.

Основним завданням навчання у ЗВО виступає отримання необхідного рівня професійної підготовки, в тому числі формування психологічної системи майбутньої діяльності. Професійна діяльність спонукається комплексом мотивів, й успішність її виконання багато у чому залежить як від набутих знань, умінь і навичок, так і від спеціальних умов, стрижнем яких виступає мотивація. Ці умови у психології позначаються поняттям «психологічна готовність» (Б. Ломов, Б. Паригін). Формування психологічної готовності залежить від активної позиції людини стосовно свого професійного становлення, від прийняття відповідальності за вибраний професійний шлях, від розвитку самосвідомості, від адекватного ставлення до себе і своїх професійних можливостей. Сучасні дослідження питань становлення професійної діяльності людини також засвідчують значущість збігу цих факторів для ефективного входження у професію, гармонійного розвитку особистості професіонала, формування його професійної ідентичності.

Протягом п’яти років на першій лекції курсу «Вступ до спеціальності», ми проводимо анкетування першокурсників, стосовно їхнього вибору професії «Психолог». Ми пропонуємо студентам відповісти на кілька питань, перше з яких звучить так: «*Що спонукало Вас вибрати психологію як галузь навчання та як практичну діяльність?*». Більшість першокурсників відповіли досить стисло. Найчастіше зустрічаються наступні відповіді:

– «*Я не вивчала психологію у школі, і в мене є запитання, стосовно людини та її поведінки*»;

– «*Я обрав спеціальність "Психологія" тому, що це гуманітарна наука*»;

– «*У віці 16 років я прочитала уривки з книги Д. Карнегі, і мене зацікавила наука та практична діяльність психолога*»;

– «*Я вибрала цю професію тому, що мені подобається допомагати людям*»;

– «*На вибір професії вплинули батьки/вчителі*»;

– «*Мені подобається спілкуватися з людьми*», «*Хочу допомагати людям ставати менш конфліктними*», «*Хочу вдосконалювати світ*»;

– «*Головним фактором був намір зрозуміти людську поведінку*»;

– «*У 10 кл. у мене з'явилося бажання допомагати людям шукати їхнє місце у житті*»;

– «*Останнім часом у багатьох фільмах показують роботу психолога, мені стало цікаво*»;

– «*Вивчаючи психологію, сподіваюся пізнати себе…*», «*Хочу пізнати себе і оволодіти методами, що дозволяють краще розуміти інших людей, допомагати їм вирішувати їхні проблеми*»;

– «*Вибір професії психолога був випадковим*».

Дещо рідше зустрічаються наступні відповіді:

– «*Обрати цю професію порадили знайомі моїх батьків*»;

– «*Порекомендували друзі, які вже опановують цю професію*»;

– «*Не змогла вибрати спеціальність, а психологія цікава наука*»; «*Я вибрала цю професію, оскільки вона найбільш цікава, також я вважаю її прогресивною*»;

– «*Мені подобається відповідати на психологічні тести, багато дізнаюсь про себе*»;

– «*Є в цій спеціальності щось загадкове, а це – цікаво*»;

– «*У Ютюбі дивлюся багато майстер-класів від психологів, мені це цікаво*».

Нажаль, проведене нами анкетування показало, що значна частина першокурсників (70,4%) не має реалістичних уявлень про майбутню спеціальність й орієнтується при вступі до ЗВО не на отримання знань і навичок у професійній діяльності, а на інші – непрямі фактори. Серед таких факторів: думка батьків,

друзів, знайомих, престижність професії (психологія потрапляє у десятку найпрестижніших професій і в нашій країні, і в світі), ЗМІ; навіть кількість балів, отриманих на шкільних випускних іспитах, може відіграти вирішальну роль.

Незважаючи на те, що фундаментальними критеріями вибору першокурсниками майбутньої спеціальності виступає інтерес до неї (60%), це однаково не забезпечує успішного засвоєння професійної діяльності, оскільки інтерес до спеціальності ще не означає наявності реалістичних уявлень про професію «Психолог».

Наступні питання анкети: «*Хто ж такий психолог?*», «*Де він працює?*», «*Чим конкретно займається?*». Відповіді на ці питання даються у курсі «Вступ до спеціальності», з якого починається навчання у ЗВО, а також під час знайомства з багатьма окремими напрямками (галузями) психології, яке триває протягом всього періоду навчання, і головне, – у ході формування психологічної готовності студентів (постійне вдосконалення професійної діяльності фахівця, поповнення знань, набуття досвіду у процесі безперервної освіти).

Вибір професії – складний мотиваційний процес; часто від правильності вибору професії залежить задоволеність людиною своїм життям. Мотиви професійної діяльності – це ті спонукальні причини, які змушують людину займися даним видом діяльності (Ильин Е., 2002). Причини можуть бути різними: це може бути усвідомлена потреба бути корисним людям, задоволення потреби у самовираженні, самоактуалізація, реалізація потреби у суспільному визнанні тощо. Вочевидь, свідомий вибір професії пов'язаний з наявними у молодої людини соціальними цінностями.

DOI: 10.5281/zenodo.5844906

Славунік В. О., Літвінова О. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ НА ШЛЯХУ ДО БАТЬКІВСТВА

Інститут сім'ї – один з найстаріших соціальних інститутів у світі. За всю історію форма шлюбу неодноразово зазнавала істотних змін, а сам шлюб почергово сакралізувався та знецінювався. Водночас і теми, що стосуються вищезгаданого феномена, навіть й нині у багатьох сім'ях – табу. Просвітницька діяльність у школах та вищих навчальних закладах деградувала до кількох занять на рік або зникла взагалі. За недостатнього об'єму інформації та відсутності соціально-психологічного супроводу з боку суспільства, молоді сім'ї стикаються з непереборними труднощами. Розв'язання конфлікту відбувається деструктивним шляхом, що призводить до розлучення або до ще гіршого сценарію – нещасливого життя подружжя та майбутніх дітей. Заразом травмування зазнає і дитяча психіка.

Порушення традиційного сімейного укладу відбулось в Україні ще за часів радянського союзу через стрімку індустріалізацію суспільства. Час, який члени сім'ї проводили разом, спілкуючись одне з одним, різко скоротився. Сімейне виховання і спілкування із родичами було замінено на ясла та дитячі садочки. У таких умовах було виховано декілька поколінь, відчужених від батьків і родинних стосунків. Традиційний християнський шлюб був заборонений державою і саме держава тоді виступала регулятором взаємин (Балабух І., 2009).

Сучасні тенденції та менталітет західного світу теж не сприяють зміцненню та розвитку інституту сім'ї. Фактором знецінення подружніх взаємин можна вважати також й сексуальну революцію. Поступово світова спільнота позбавляється моральних норм і традиційних цінностей. Раніше секс був обмежений шлюбом, а тепер – це просто біологічна функція організму. Шлюб заразом поступається новому

соціальному явищу – стосункам (Гідденс Е., 2004). Навіть проблема розподілу гендерних ролей, ЛГБТ та радикальний фемінізм призводять до дезорганізації шлюбних стосунків. Всі ці чинники заважають побудувати здорове й повноцінне суспільство, а тому необхідно допомогти парі, яка все ж наважилась побудувати стосунки, що мають на меті усвідомлене батьківство.

Сімейні цінності є дуже потужним фактором для сімейної системи і на рівні взаємодії між подружжям, і на рівні взаємодії батьків і дітей. Сімейні цінності включають в себе три компоненти: когнітивний, емоційний та поведінковий. Когнітивний характеризується тим, що інформація у цьому компоненті знаходиться на рівні особистісних переконань. Індивід вибудовує певну ієрархію цінностей, цілей, типів і форм поведінки, визначає пріоритетні напрямки своєї діяльності. Емоційний компонент характеризується спрямованістю емоцій щодо тієї чи іншої ціннісної орієнтації. Саме емоційний аспект визначає переживання й почуття людини, а тому у повній мірі відображає значущість цінності та є маркером визначення пріоритетів. Поведінковий компонент може бути як раціональним, так й ірраціональним. Головне у ньому – спрямованість на досягнення важливої цілі, реалізацію ціннісної орієнтації або іншої суб'єктивної цінності (Овчарова Р., 2003). Батьківство у розширеному його вигляді включає в себе: ціннісні орієнтації подружжя, батьківські установки та очікування, ставлення до членів сім'ї, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність і стиль сімейного виховання.

Вважаємо за потрібне вести роботу одразу за двома напрямами: 1) робота з уже існуючими сім'ями; 2) «закладання фундаменту через майбутні покоління», тобто робота безпосередньо із дітьми як потенційними батьками. Отже, соціально-психологічний супровід має починатися ще на етапі дорослішання та становлення молодої людини як самостійного індивіда. Для цього було б доцільним ввести до освітньої шкільної програми ряд факультативів або повноцінних уроків, які замінять менш актуальні/непотрібні предмети.

До шкільної програми з психології необхідно включити такі теми, які дозволили б набути знань щодо вікової психології, розкривали поняття «стресу» та його вплив на організм людини, знайомили з поняттям «емоційного інтелекту», проводили психоедукацію в напрямі профілактики адиктивної поведінки. Особливу увагу потрібно приділити висвітленню питань сімейної психології, акцентуючи увагу на стилях батьківського виховання, типах прив'язаності, видах сімейних конфліктів, сімейних традиціях, сімейних цінностях тощо. Це дозволить молодим людям набути базових знань про себе, свої вікові та особистісні особливості; сформувати навички саморегуляції заради конструктивнішого розв'язання майбутніх сімейних конфліктів або навіть уникати їх.

Наступним етапом може стати супровід молодих людей під час реєстрації шлюбу та під час вагітності жінки. Р. Овчарова поділяє таку роботу на три програми: освітню, виховну та оздоровчу. Перша програма має на меті інформування подружжя про фізіологічні механізми народження дітей; особливості та важливість режиму дня; навчання правилам гігієни під час вагітності та у післяпологовий період; надання базових знань про особливості догляду за немовлям. На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій існує багато способів популяризації цих знань (наприклад, це можуть бути соціально спрямовані фільми, популярні блоги, державні канали «Ютуб». Така програма може стати каталізатором щодо формування почуття відповідальності та любові до майбутньої дитини.

З іншого боку, актуальним є використання практик психологічної допомоги при роботі з молодим подружжям для зменшення невротичних проявів, тривожності, розвитку стресостійкості. Має сенс включення в загальну програму з розвитку батьківської усвідомленості й елементів культурної програми: відвідування театрів, концертів духової музики, адже доведено, що творчість має позитивний вплив на психічне й фізичне здоров'я майбутньої дитини та її матері (Свааб Д., 2019). Оздоровча програма має на меті знизити або ліквідувати ризики для здоров'я майбутньої матері і дитини – це можуть бути різноманітні методи моніторингу здоров'я, акупунктурна

діагностика. Окремо із вагітними проводяться заняття у басейні, де фізичні вправи поєднуються з елементами медитативних технік.

Перший рік після народження дитини – один з найскладніших періодів існування сім'ї. Різке скорочення проведеного особистого часу й відсутність (або недостатня кількість інтимних моментів) можуть призвести до значних проблем – зрад та розлучень. Фізичне виснаження, нестача часу для відпочинку, брак фінансів (оскільки часто залишається працювати хтось один) також негативно впливають на психічне здоров'я подружжя. Окрім фізичного стресу й дискомфорту молоде подружжя отримує ще й психологічний – нові соціальні ролі. Тож підтримка саме у цей період має стати максимально доступною. Окрім допомоги та порад педіатра, позитивною практикою може бути створення єдиної державної бази (каталогу) із базовими порадами щодо проблем, пов'язаних із доглядом за дитиною. Цей великий проєкт має бути саме державним, адже довіра до нього буде вищою, ніж до чогось комерційного. Не завадить також лінія психологічної підтримки та групові заняття для молодих батьків, де вони зможуть знайти розуміння, можливість поділитись досвідом, отримати психологічну розрядку.

Отже, нині інститут сім'ї і традиційні цінності, що з ним пов'язані, у сучасному світі потребують більшої уваги з боку фахівців, держави в цілому. Впровадження різноманітних форм та методів підтримки потенційних батьків та молодого подружжя дозволить зняти тривожність і страхи щодо майбутнього батьківства, посилить необхідні знання й навички щодо взаємодії як між подружжям, так і в сфері дитячо-батьківських стосунків, зробить учасників сімейної взаємодії більш психологічно задоволеними власним життям.

DOI: 10.5281/zenodo.5844910

Старик В. Г.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ ДОПОМОГИ МОЛОДІ У ПОБУДОВІ ЕМОЦІЙНО БЛИЗЬКИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

Актуальність дослідження напрямів психологічної допомоги у сфері міжособистісних стосунків спричинена ціннісними орієнтаціями молоді та їх фокусуванням на побудові емоційно близьких гармонійних відносин. Емоційна близькість виступає базовою потребою людини і є фундаментом міцних взаємин у парі. Наявність емоційної близькості у стосунках допомагає людині зберегти своє психічне та фізичне здоров'я: знижується рівень смертності від онкологічних захворювань, зменшується частота інфарктів та інфекційних захворювань (Джонсон С., 2016). Тому важливим питанням наразі є необхідність знаходження ефективних практик допомоги молодим людям в напрямі побудови саме емоційно близьких міжособистісних стосунків.

Щоб допомогти двом особистостям віднайти щастя у парі, необхідно зміцнити або ж створити основу взаємин – допомогти відновити між ними емоційний зв'язок. Нині набирає неабиякої популярності метод сімейної емоційно-фокусованої терапії, розроблений С. Джонсон, що поєднує в собі елементи клієнт-центрованої та системної терапії. Йдеться про підхід, спрямований на створення й укріплення близькості між партнерами та у сім'ї в цілому (Джонсон С., 2016). В основі сімейної емоційно-фокусованої терапії лежить теорія прив'язаності М. Ейнсворт та Дж. Боулбі – американсько-канадської дослідниці та британського психіатра. Спочатку їхня ідея стосувалася лише стосунків «опікун-дитина». Так, за їхніми спостереженнями діти краще розвиваються емоційно та соціально, якщо у них сформовано міцний зв'язок з основним наставником, який чудово розпізнає їхні потреби та вчасно реагує на них із теплотою й ніжністю. Малюк, який сформував подібний зв'язок, виростає упевненим в тому, що оточуючі завжди допоможуть йому набути почуття безпеки, подбають про

нього і підтримають. Ця базова ідея підтверджена дослідженнями прив'язаності, що проводилися понад шістдесят років, а також схвалена експертами у галузі нейробіології, психіатрії, травматології та педіатрії. Вчені з'ясували, що стосунки дітей та опікунів можна поділити на типи – надійний, ненадійно-тривожний та ненадійно-уникаючий тип прив'язаності. Залежно від типу прив'язаності діти формують реакції на щоденні стресові ситуації (Чен Є., 2021).

Метод емоційно-фокусованої терапії допомагає виявити та трансформувати ключові моменти, які сприяють розвитку романтичного кохання (йдеться про відкритість одне до одного, емпатію й чуйність).

У дорослому віці потреба в прив'язаності зберігається. Тип останньої визначає сприймання людиною безпеки та довіри у міжособистісних взаємин. Фундаментом стосунків між чоловіком і жінкою є кохання – також прив'язаність. У будь-якому віці людина прагне встановити та підтримувати фізичний й емоційний контакт хоча б з одним значущим для неї суб'єктом. Потреба у близькій людині особливо гостро проявляється у разі, коли людина переживає сум, страх або підвищений рівень тривоги (Джонсон С., 2016). Щоб встановити зв'язок у парі, зробити партнерів емоційно близькими, необхідно навчитися поведінки з надійним типом прив'язаності: не відштовхувати одне одного, намагатися слухати і чути, відкриватися та ділитися своїми страхами й потребами.

В основі авторської методики С. Джонсон лежать сім терапевтичних діалогів, метою яких є розвиток особливого виду емпатії у стосунках, що дозволяє розірвати негативний цикл взаємодії. Емпатія заразом складається з трьох основних компонентів: чуйність, небайдужість і щирість. Перший передбачає налаштованість на партнера, демонстрацію важливості емоцій коханої людини, особливо якщо вони спричинені потребою у прив'язаності й страхом її втрати. Емоційно-фокусована терапія допомагає навчитися приймати і не знецінювати емоційні сигнали, які транслює партнер, проявляти підтримку й турботу у необхідний момент. Небайдужість варто розуміти як особливу форму уваги, яка приділяється лише партнеру: зацікавленість цією людиною,

присутність на емоційному рівні, залученість до її життєдіяльності. Щирість проявляється тоді, коли людині необхідно відчувати присутність партнера поруч, залишатися відкритим для нього, навіть під час сумнівів чи невпевненості, допомагати долати негативні емоції, які й породжують деструктивну поведінку у взаєминах. Щирість допомагає подолати роз'єднаність і встановити міцний зв'язок з партнером.

Отже, емоційно-фокусована терапія, засновницею якої є С. Джонсон, покликана надати професійну допомогу молоді щодо побудови емоційно близьких гармонійних стосунків за рахунок уповільнення процесу відчуження, зменшення рівня тривожності. Емоційно-фокусована терапія спирається на наукове розуміння прив'язаності, що виступає однією з вітальних потреб людини і саме тому вона ефективно сприяє створенню міцних стосунків.

DOI: 10.5281/zenodo.5844914

Стрижонок Е. А., Остапчук С. В.

ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ БЕЛОРУСОК

Развитие гендерной идентичности является важной социально-психологической проблемой личности и общества в целом. На сегодняшний день мы можем наблюдать бурное изменение гендерной идентичности женщин по всему миру, в том числе в Беларуси, меняются их представления о себе, своих возможностях и обязанностях.

Гендерная идентичность является структурой социальной идентичности индивида, она определяет роли и характеристики личности с точки зрения принадлежности его к мужской, женской или иной группе (Денисова А., 2002). Гендерная идентичность связана с самоощущением человека, определяется социальными стереотипами о поведении представителей того или иного пола, распространенными в обществе.

Широкое распространение понятие «гендер» и связанное с ним понятие «гендерная идентичность» получили только в конце 1960-х – начале 1970-х годов, когда ученые ряда стран заинтересовались влиянием пола индивида на его жизнь (Пушкарева Н., 2014). Данный интерес имел ряд предпосылок. Первой стала «Студенческая революция» во Франции 1968 г. – молодежными движениями был поднят вопрос об отношениях полов (Пушкарева Н., 2014). Во-вторых, в это время в США набирает темп сексуальная революция, которая позволила поднимать в СМИ ранее табуированные темы, связанные с полом. Третьей предпосылкой стал набирающий в конце 1960-х годов популярность феминизм. Женщины поднимали вопрос о равенстве возможностей мужчин и женщин, признании социумом свободной, автономной женской личности. Еще одной предпосылкой считается рост количества женщин в научном сообществе – выросло поколение, рожденное после войны, не столкнувшееся с дискриминацией по признаку пола в получении образования. Женщины-ученые задумались о причинах неравенства в этой профессиональной среде (Пятницкая О., 2009).

Вследствие нарастающего интереса к исследованиям гендера, возникали различные подходы к исследованию гендерной идентичности. Эссенцианский подход выделяет характерные черты определенной группы; с его точки зрения женская идентичность является отрицанием мужского, рассматривается как альтернативная позиция. Феминистский подход имеет четкое ограничение понятия «женщина» и «женственность», из-за чего выделяется группа женщин, не соответствующая этим понятиям, остающаяся исключением. Полоролевой подход указывает то, что именно социум предписывает индивидам в процессе социализации роли по половому признаку (Риккер Ю., 2013).

На сегодняшний день предпочтение отдается трем подходам. Биполярный подход предполагает жёсткую дифференциацию гендерной идентичности по признаку пола. Андрогинный вариант гендерной идентичности характеризуется в равной степени и маскулинными, и феминнными качествами. Мультиполярный подход предполагает существование

нескольких вариантов гендерной идентичности в рамках одного пола – маскулинность / фемининность / андрогинность как социальные характеристики личности (Риккер Ю., 2013).

Целью нашего исследования было изучение гендерной идентичности современных белорусских девушек и женщин (на примере трех возрастов – подросткового периода, ранней и средней взрослости). Нами была выдвинута гипотеза о том, что белоруски все чаще описывают себя качествами, противоречащими стереотипам о них – независимость, сила, развитие и другие.

Для диагностики гендерной идентичности нами были использованы проективные методики «Я женщина» и «Быть современной женщиной». В качестве метода исследования нами был выбран контент-анализ полученных характеристик. В исследовании приняли участие 25 девушек в возрасте 13-15 лет, 38 девушек 19-21 года, 25 женщин 27-56 лет. Для обработки данных был использован критерий Фишера.

Из результатов нашего исследования стало очевидно, что лидирующими характеристиками у белорусок в описании современных женщин являются привлекательность, независимость и развитие. Привлекательность, как нам кажется, является лидирующей характеристикой из-за распространенности стереотипа в обществе о том, что женщина обязана выглядеть привлекательно, сексуально, «радовать мужской глаз». Однако, результаты указывают на динамику снижения встречаемости данной темы у подростков и молодых девушек по сравнению с более зрелыми женщинами – 32%, 36% и 64% соответственно. Можно сделать вывод о том, что современные девушки все реже оценивают себя через призму внешнего вида.

Говоря о независимости, испытуемые часто упоминали независимость от чужого мнения, мужчин, финансовую независимость. Такая частая встречаемость данной характеристики (32% девушек подросткового и студенческого возрастов, 48% женщин) может быть обусловлена развитием тем гендера и феминизма в Беларуси.

Развитие упоминала каждая пятая девочка-подросток, а также 29% студенток и 48% женщин. Как нам кажется, развитие

все чаще становится ценностью женщин, так как практически любое образование стало доступным для обоих полов.

Женщины часто в описании себя употребляли такие понятия, как любовь, активность и заработок – 40% женщин упомянули каждую из характеристик. Это может говорить о том, что в нынешних реалиях женщины успешно совмещают семью и работу. Кроме того, каждая десятая белоруска упоминает такую характеристику, как реализация, зачастую речь идет именно о профессиональной реализации, что также говорит о значимости профессиональной сферы для современных белорусок.

Каждая пятая девушка студенческого возраста описывала белорусок как сильных женщин, это же упоминали 12% подростков и 8% женщин. Это может быть связано с тем, что современные женщины все еще практически полностью отвечающие за чистоту в доме и уход за детьми, также делают все возможное для реализации в профессиональной деятельности.

Таким образом, белорусские девушки и женщины стали чаще описывать себя с помощью стереотипно мужских характеристик – независимость, сила, профессиональная реализация. Можно сделать вывод о том, что современные женщины уходят от стереотипов, сложившихся в нашем обществе.

DOI: 10.5281/zenodo.5844926

Тавровецька Н. І.

ЗАЛУЧЕНІСТЬ У РОБОТУ ТА ВИГОРАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ТОНКОЇ МЕЖІ

Швидкий, осучаснений цифровими технологіями сучасний світ вимагає від людини результативності, ефективності та відповідності новим стандартам якості роботи та професійного зростання. Сучасні організації та роботодавці очікують цього від своїх співробітників, стимулюють та заохочують бути ініціативними, проявляти креативність, брати на себе

відповідальність для власного професійного розвитку та бути відданими високим стандартам якості. Їм потрібні працівники, які відчувають себе енергійними та відданими своїй роботі за поширеною формулою «працюємо 24 / 7». Тому не викликає здивування, що у останні роки спостерігається різкий підйом наукових досліджень про залученість у роботу, емоційне та професійне вигорання та трудоголізм.

Сама концепція залучення до роботи існує вже багато років, але різні підходи та теорії минулих років розглядали залученість у роботу та наднормову відповідальність, працьовитість та результативність як позитивні та високо ідеалізовані якості особистості у становлення професіонала. Такий підхід не давав можливості розглянути залученість у роботу як негативне та деструктивне явище, що може стати причиною серйозної аддикції – трудологізму. Тому необхідно коротко розглянути, як розвивалася концепція залученості у роботу. У. Кан вперше концептуалізував залучення до роботи як «*залучення працівників організацій до виконання їх робочих ролей; у стані залучення у роботу, люди фізично, когнітивно та емоційно відіграють ролі*» (Kahn W., 1990). Іншими словами, люди привносять у свою роботу своє особисте «Я». Згідно поглядів автора фізичний компонент залученості визначає рівень фізичної енергії, яку співробітники вкладають у виконання своїх робочих ролей; когнітивний компонент стосується переконань співробітників про саму організацію, про її керівників, про умови праці; емоційний компонент висвітлює яке ставлення (позитивне або негативне) співробітники мають до організації та її керівників.

Інший підхід запропонували Х. Маслач та М. Лейтер, які розглядали залученість у роботу як «антипод» вигорання (Maslach & Leiter, 1997). Автори припустили, що зайняті, захоплені своєю діяльністю працівники мають відчуття енергії та розглядають свою роботу як виклик, і це є свого роду профілактика вигорання. Таким чином, можна розташувати вигорання на негативному кінці і робоче залучення на позитивному кінці біполярного виміру. Залучені працівники мають позитивний афективно-мотиваційний стан виконання, тоді як працівники які «вигоріли» мають негативний емоційний

стан/досвід на роботі. Як висновок підходу Х. Маслач та М. Лейтера: біполярний вимір із взаємовиключними полюсами, який визначає, що працівник може або вигоріти або залучений роботою, але не обидва. Такий підхід у розумінні залученості передбачає використання того ж самого інструменту, що й діагностика вигорання. Автори теорії намагаються пояснити, чи є надмірна залученість у роботу такою самою крайністю, як і вигорання або ж це оптимальний стан, який притаманний працівникам більшу частину робочого часу.

Таке полярне розташування залученості у роботу та конструкції вигорання можуть мати наслідки для співробітників і управління. Хоча залучення до роботи і вигорання можуть співіснувати, кожна людина може мати обидві характеристики одночасно. Ці неконгруентні почуття за Л. Фестингером є різновидом когнітивного дисонансу, який викликає психологічний дискомфорт (Festinger L., 1957). Його точка зору надає можливості зрозуміти працівникам та керівникам організацій, чому вони відчувають вигорання, а разом з нею відчувають, що зайняті роботою. Проте, якщо різниця між високим вигоранням і низькою залученістю до роботи суттєва, це викликає занепокоєння, може створити дискомфортні відчуття, такі як соціальна тривога, страх негативних оцінок і депресія.

Інші дослідники В. Шауфелі та А. Беккер пропонують вигорання і залученість розглядати як незалежні психологічні стани, які треба діагностувати окремо один від одного (Schaufeli W., Bakker A., 2004). На їх думку, залученість – це позитивний та стійкий стан, який має підґрунтя у афективно-мотиваційній «наповненості» індивіда. Такий стан, за теорією авторів, має три виміри: енергійність, самовідданість та заглибленістю у діяльність. Згідно їх підходу ми можемо виділяти співробітників, які не вигоріли, та можуть мати високі або низькі показники залученості. Водночас залучений у роботу працівник може мати високі або низькі результати вигорання.

Сучасний підхід авторки С. Зоннентаг дозволяє об’єднати та водночас надати більш-менш чіткі роз’яснення межі між вигоранням та залученістю у роботу працівника. Згідно її підходу (Sonnentag S., 2017), залучення у роботу – це стан та

певний досвід людини, який виникає в процесі роботи, отже він є нестійким та коливається в залежності від суб'єктивних та об'єктивних факторів. Рівень залученості завжди буде різним у різних працівників, буде мати різні прояви залежно від дня тижня, часу доби, конкретного робочого завдання. А от рівень вигорання – це стійкий, хронічний стан виснаженості, який не залежить від поточного робочого завдання, часу доби та інших зовнішніх факторів.

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення і дослідження феномена залученості працівника. Але можна виділити різні підходи, що частково визначають межу між визначенням залученості та вигорання. Перший підхід визначає залученість та вигорання як етапи одного процесу (висока залученість у роботу є передумовою вигорання); другий підхід протиставляє залученість вигоранню (протилежні полюси одного континууму); третій підхід надає розмежування спираючись на тривалість стану (залученість – це тимчасовий стан на відміну від стійкого вигорання).

DOI: 10.5281/zenodo.5844932

Тихоненко Ю. О.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ

Інформаційний простір за останнє десятиліття змінився кардинально. Мережа Інтернет – це один із найбільш значущих винаходів інформаційного соціуму. Наслідком розвитку технологій комунікації стало виникнення соціальних мереж, які змогли стати одним із найважливіших інструментів соціалізації індивіда. Для підлітків цифрові технології стали невід'ємним аспектом їхньої культури, освіти та, ширше, їхнього життя (Allen K. et al., 2014). Логічним наслідком є зміна структури цінностей цілого покоління молоді, активно залученого до використання нових технологій.

Розвиток мережі Інтернет став передумовою створення нової моделі суспільної взаємодії, що називається «мережевою спільнотою». Зазначене поняття характеризується тісним взаємозв'язком суспільних структур та взаємодією членів суспільства з електронно-комунікаційними мережами, які дозволяють виробляти, накопичувати, обробляти та обмінюватись інформацією. Наразі такі соціальні мережі як «Фейсбук», «Телеграм» та «Інстаграм» користуються особливою популярністю (Шишко Н., 2017). Оскільки підлітки все частіше використовують соціальні медіа, питання про те, чи веде це використання до позитивних чи негативних результатів, потребує досконалого дослідження.

Комунікація в соціальних мережах є унікальною. Соціальні мережі гарантують підліткам високий рівень анонімності. Також Інтернет-комунікація характеризується неоднорідністю соціального середовища та прагненням учасників до самовираження. Представники молодого покоління намагаються задовольнити свої комунікативні потреби у глобальній мережі. Можливими причинами пошуку спілкування у соціальних мережах може бути незадоволеність спілкуванням у житті, незадоволеність реальною соціальною ідентичністю та можливість реалізації якостей особистості, з тих чи інших причин недосяжних чи не схвалюваних у житті (Gündüz U., 2017). Отже, анонімне та віртуальне середовище полегшує самовираження особистості за відсутності соціального морального тиску.

Через соціальні мережі користувачі об’єднуються з іншими користувачами та включаються в процеси спілкування чи взаємодії. В соціальних мережах користувачі можуть ділитися особистим контентом, наприклад, фото та відео, висловлювати свої думки щодо окремих тем й активно дискутувати з іншими користувачами. Там відбуваються процеси спілкування та взаємодії без будь-яких обмежень. Вони можуть допомагати у запитах конкретних користувачів, а також в реалізації допомоги іншим користувачам, відповідаючи на їхні запитання (Allen K. et al., 2014). У цьому аспекті соціальні мережі є однією з платформ, де спілкування та взаємодія відчувається найбільш активно.

Соціальні мережі та Інтернет-комунікація стають фактором формування індивідуальної і групової картини світу та соціальних уявлень особистості. Зміст інформації та взаємодія з іншими користувачами знаходить своє відображення у свідомості людини, впливає на її поведінку, ставлення до дійсності та формує ціннісні орієнтації (Вознесенська О., Голубєва О., 2011). Молодь є частиною суспільства, яка тільки-но виробляє свою систему цінностей. Молоді люди найбільш схильні до впливу різних факторів на формування цінностей. Цей процес обумовлений мінімальним соціальним досвідом молоді та підвищеною віковою сенситивністю. Система базових цінностей формується у людини, як правило, до 18-20 років та залишається практично незмінною протягом усього життя (Вознесенська О., 2013). Ця система багато в чому залежить від подій, що відбуваються навколо.

З надпоширенням електронних пристроїв і сайтів соціальних мереж зростає й хвилювання щодо часу, проведеного в Інтернеті, позаяк це може зашкодити благополуччю підлітків. Розповсюджене використання Інтернету або соціальних мереж може призводити до зниження відчуття суб'єктивного благополуччя, оскільки онлайн-відносини будуються за рахунок офлайн-відносин та інших видів діяльності. По-друге, використання онлайн-медіа може негативно впливати на самооцінку. Підлітки мають тенденцію порівнювати себе з іншими. У цьому разі увиразнюється порівняння соціальних мереж з ідеалізованим штучно створеним образом іншого, що знижує самооцінку особистості (Schemer C. et al., 2021). Далі, спілкуючись у соціальних мережах, підліток приєднується до різних груп, субкультур та знайомиться з різними користувачами. Він легко може стати жертвою кібербулінгу, що є поширеною проблемою сучасного медійного простору (Schemer C. et al., 2021).

Отже, залученість підлітка до активного користування соціальними мережами пов'язана зі значним психологічним тиском. Заразом анонімність і відсутність відповідальності надає підлітку можливість створити вигадану особистість. Люди викладають фото та відео, не переймаючись можливим осудом та не звертаючи уваги на критику. Заповнюючи свою особисту

сторінку, користувач створює свій віртуальний образ. Спілкування сучасних людей мутує у бік підміни справжніх почуттів та стосунків на віртуальні переживання (Gündüz U., 2017). Підлітки, які мають слабку волю, невпевнені у собі, мають складнощі у реальному спілкуванні, заповнюють нестачу міжособистісної взаємодії спілкуванням у соціальних мережах. Саме у віртуальному просторі вони мають можливість задовольнити потребу у самоствердженні та компенсувати брак комунікацій та уваги оточуючих.

Наразі можна стверджувати, що соціальні мережі відсувають на другий план класичні інститути соціалізації – сім'ю, школу, реальних друзів та однолітків. Неконтрольована дорослими присутність у мережі може впливати на формування моральних норм, що відрізняються від прийнятих у суспільстві. Моральні, культурні та духовні цінності майже не входять до списку базових цінностей сучасної молоді. Молоді люди менш зацікавлені у самореалізації та саморозвитку, тоді як гроші та матеріальне благополуччя виходять на перші позиції в ціннісній ієрархії. До того ж пропаганда вживання алкоголю та наркотиків, насилля, поширення порнографії, расизм, демонстрація різних методів маніпуляції свідомістю тощо негативно впливає на ще не сформовану систему цінностей особистості. Також через легкість побудови комунікації в соціальних мережах, суб'єктивна цінність стосунків знижується. Зменшується відповідальність особистості за свої слова і вчинки. Нині можливості соціальних мереж Інтернет більшістю користувачів застосовуються переважно в розважальних цілях, що потенційно може сприяти розмиванню індивідуальної та колективної ідентичності.

Однак, соціальні мережі мають і позитивний вплив на формування цінностей особистості. Вони дають безмежні можливості для саморозвитку, оскільки у мережі Інтернет можна знайти величезну кількість навчальних відео, фільмів, книг. Водночас соціальні мережі надають незамінну допомогу у навчанні. Також підлітки можуть вступити до спільноти, створеної за будь-яким запитом, і досконало вивчити питання, що цікавлять. Заразом соціальні мережі розширюють соціальний простір особистості, що підвищує суб'єктивне благополуччя

останньої (Schemer C. et al., 2021). Використання соціальних медіа може мати позитивний вплив на різні аспекти психосоціального розвитку (йдеться про самооцінку й соціальну компетентність) (Vossen H., Valkenburg P., 2016). Важливим аспектом психосоціального розвитку є емпатія. Емпатія визначається як здатність переживати і розуміти почуття інших. Використання підлітками соціальних мереж покращило як їхню здатність розуміти, так і розділяти почуття своїх однолітків (Vossen H., Valkenburg P., 2016). Встановлено, що відчуття соціального зв'язку є основою для створення міцних, довготривалих міжособистісних зв'язків. Активне використання соціальних мереж приводить до того, що особистість відчуває себе частиною однієї чи кількох соціальних груп. Соціальні мережі розширюють можливості для молодих людей взаємодіяти з іншими, які поділяють подібні цінності, переконання та інтереси (Gündüz U., 2017). Отже, використання соціальних мереж може покращувати суб'єктивне благополуччя особистості та її спроможність будувати здорові стосунки з іншими людьми за рахунок збільшення соціального кола та доступу до комунікації.

Отже, мережа Інтернет міцно увійшла до повсякденного життя молоді. Активне використання соціальних мереж допомагає формуванню власного простору віртуальної дійсності. Використання віртуальної мережі впливає на формування життєвих орієнтирів особистості. Над усе більшість молодих людей переносять створені у віртуальному світі соціальні норми та цінності на реальні стосунки. Саме ця система життєвих цінностей сучасної молоді, що знаходиться в процесі становлення, впливатиме на те, що буде відбуватися у світі вже за кілька років.

DOI: 10.5281/zenodo.5844940

Фера С. В., Єронін О. В.,
Єроніна-Коливан Н. В.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ДЛЯ РОБОТИ З ТВОРЧО ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Питання виховання обдарованої особистості наразі стає нагальною потребою суспільства і потребує якісно нового підходу до освіти на основі інтеграції зусиль учених, педагогів, громадськості. Для України, яка прагне до статусу розвиненої, правової і демократичної держави, створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на цьому шляху. Саме тому великого значення набуває науково-педагогічне вирішення цієї проблеми, зокрема вияв і розвиток здібностей і таланту кожної особистості, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої молоді, а також вдосконалення процесу підготовки вчителя до реалізації поставлених завдань.

Особливе місце в науковій літературі відводиться питанням підтримки обдарованих дітей і молоді, визначення змісту та методів роботи з ними в навчальних закладах різних типів, розробки стратегій ефективного навчання, підготовки педагогів до їх впровадження. У дослідженнях педагогів і психологів (О. Балл, С. Гончаренко, І. Зязюн, І. Бех, О. Кучерявий, С. Сисоєва, П. Стефаненко, Е. Пєхота, С. Харченко та ін.), присвячених проблемі впливу особистості вчителя на учня, підкреслюється, що лише вчителі, які досягли у своєму розвитку творчої індивідуальності, здатні робити найбільші «внески» у розвиток особистості своїх вихованців, упливати на їхні життєві сенси й цінності, стимулювати розвиток творчих сил і здібностей.

Р. Серьожникова (Серьожникова Р., 2006) виділяє такий комплекс умов реалізації моделі творчого самовизначення педагога: 1) формування професійно-творчої «Я-концепції» педагога; 2) формування професійно-ціннісних орієнтацій; 3) актуалізація особистісних переживань педагогічної діяльності.

Формування професійної спрямованості особистості та її потреб у творчій самоактуалізації вимагає включеності особистісних механізмів і будується на осмисленні особистістю певних цінностей: самої себе, інших людей, своєї поведінки, системи відносин (Серьожникова Р., 2004).

Проблема формування творчої самоактуалізації особистості педагога – це процес і результат становлення його творчої позиції. На думку І. Колесникової (Колесникова І., 1999), творча позиція вчителя припускає постійну потребу в рефлексії над собою як суб'єктом педагогічної діяльності. Однак, самоствердження, суб'єктність неможливі без співвіднесення себе, своїх змістів із обставинами зовнішнього світу, із соціокультурними цінностями, що виявляються в самооцінці, яку Р. Серьожникова вважає другим провідним фактором становлення творчої позиції вчителя. Творча самооцінка педагога розглядається науковцем як оцінка ним самого себе, своїх педагогічних можливостей, професійних якостей і ролі у творчому перетворенні себе і навколишнього світу. На думку Б. Додонова, творча самооцінка є центральним компонентом «Я-концепції».

Готовність учителя до роботи з обдарованими учнями виявляється передусім у високому рівні професійно-педагогічної компетентності до даного виду діяльності, що базується на сукупності спеціальних знань, умінь та стійкому вмотивованому бажанні здійснювати цю діяльність. Зважаючи на вищесказане, І. Джус визначає такі компоненти готовності вчителя до роботи з обдарованими учнями: позитивна мотивація, достатній рівень професійно-педагогічної компетентності, рефлексія і корекція (Джус І., 2014).

Отже, проведений теоретичний аналіз дозволив виділити три провідні фактори становлення творчої позиції вчителя: педагогічну рефлексію, професійну самооцінку і професійну самосвідомість. Таким чином, система професійно-особистісної підготовки вчителя має забезпечити багатоаспектну готовність педагога. Поетапне становлення різнопланової готовності, на думку дослідників, забезпечить особистісно орієнтований підхід до кожного учня як унікальної особистості, цілеспрямовано й послідовно розкриваючи в ньому творчий потенціал.

Одним з основних принципів ефективної роботи з обдарованими учнями є адекватність у виборі навчально-виховних програм. На думку фахівців, ці програми повинні якісно відрізнятися від програм, розрахованих на дітей із середніми можливостями, але ця різниця не повинна здійснюватися за рахунок збільшення обсягу навчального матеріалу, темпу навчання або включення завдань з програм для старших дітей. Дж. Рензуллі, обговорюючи якісні особливості навчання обдарованих дітей, зазначав, що зміст їх навчальних програм повинен: а) виходити за межі загальноприйнятої програми; б) враховувати специфіку інтересів учнів; в) відповідати їхньому стилю засвоєння знань; г) не обмежувати прагнення учнів глибоко розуміти сутність тієї чи іншої теми (Renzulli J., 1994).

Враховуючи це, у контексті підготовки майбутніх педагогів до роботи з обдарованими дітьми варто наголошувати на розвитку творчих здібностей студентів, їх дивергентного мислення, педагогічної інтуїції, здатності нестандартно та швидко вирішувати педагогічні ситуації, схильності до педагогічної імпровізації, акторських здібностей тощо.

Отже, творча особистість може бути сформована завдяки креативному педагогові з індивідуальним стилем діяльності, що шукає нестандартні рішення, продукує нові ідеї, відходить від шаблонів. Творче мислення та уява, оригінальний підхід, ініціативність необхідні педагогу на кожному етапі роботи з обдарованою особистістю. Такий вчитель має бути варіативним у своїй діяльності, здатним створювати та вирішувати нестандартні педагогічні ситуації.

DOI: 10.5281/zenodo.5844947

Цукур О. Г.

РИЗИКИ НЕКОНСТРУКТИВНОСТІ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В НАДЗВИЧАЙНІЙ СИТУАЦІЇ

Сучасна наука приділяє велику увагу питанням, пов'язаним із дослідженням соціальної поведінки особистості та її взаємодії з оточуючим світом. Специфічними формами такої взаємодії є спільна діяльність і спілкування. Водночас системних та цілісних підходів до вивчення конструктивної поведінки суб'єктів у надзвичайних ситуаціях, залучення освітян до профілактики, дій та подолання наслідків таких ситуацій практично не напрацьовано. Отже, комплексне психологічне дослідження проблематики готовності до конструктивної поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних та небезпечних ситуаціях є актуальною науковою проблемою у світлі її концептуального, методологічного і практичного значення.

Під час настання надзвичайної ситуації важко виокремити сферу життєдіяльності людини, якої би не торкнулися зміни. Яскравим прикладом може слугувати освітня галузь. Проблемні ситуації діяльності відрізняються появою нових завдань, які потребують свого вирішення в надзвичайних обставинах. Такі ситуації вимагають мобілізації пізнавальних здібностей учасників освітнього процесу і їх емоційної стійкості. Адже критичні (аварійні) ситуації пов'язані з помітно мінливими умовами, в яких протікає діяльність. Виникає небезпека появи утруднень при виконанні завдань у результаті часткової чи повної перебудови взаємодії (Смирнов В., 2006). Як ніколи актуалізується необхідність налагодження конструктивної взаємодії між усіма суб'єктами освітнього процесу: керівниками закладів, науково-педагогічними/педагогічними працівниками, учнями, студентами, фахівцями соціально-психологічної служби освітніх закладів, батьками або особами, які їх замінюють (Цукур О., 2020).

Взаємодія в освітній сфері характеризується переважно параметрами повторюваності і схожості і сприймається більшістю учасниками як звична. У таких ситуаціях людина діє багато в чому на рівні автоматизму, а витрати психічних і фізичних сил залишаються на більш-менш однаковому рівні. Інша справа надзвичайні ситуації. З огляду на їх складність, вони вимагають мобілізації додаткових психічних і фізичних ресурсів. Тим складніше перебудувати діяльність таким чином, щоб освітній процес залишався неперервним, доступним та ефективним. Адже, поведінка людини у надзвичайних ситуаціях відрізняється від повсякденної (Крюкова Т., 2004).

Перш ніж перейти до визначення ризиків неконструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайній ситуації, варто пояснити логіку виокремлення цієї проблематики з поміж усієї сукупності в межах актуального наукового дискурсу. А для цього слід уточнити критерії конструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних обставинах.

Аналіз різних підходів та наукового бачення конструктивності дозволив сформувати певні загальні уявлення про конструктивну поведінку учасників освітнього процесу як особливого типу активності, що характеризується своїми, притаманними тільки їй принципами, стратегіями (способами) і тактиками (прийомами); здатність особистості ефективно (у широкому сенсі цього слова) діяти в складних ситуаціях соціальної взаємодії. Крім власного уявлення про надзвичайну ситуацію кожного учасника освітнього процесу, в освітньому середовищі важливими є уявлення освітян як колективного суб'єкту. Адже від цього напряму залежить успішність організації навчального процесу.

Вибір того чи іншого типу поведінки в складній ситуації, як нами було зазначено вище, залежить від багатьох факторів та умов. Теоретичне узагальнення проаналізованих досліджень з проблематики психології надзвичайних ситуацій дало можливість визначити критерії конструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних обставинах (Цукур О., 2020):

– ефективність (оптимізація власних ресурсів задля досягнення бажаного результату: розуміння спільної мети діяльності, спільності і єдності завдань, розуміння мотивів поведінки в різних ситуаціях, адекватність оцінок і самооцінок);

– адаптивність (здатність швидко пристосовуватись до змін у надзвичайних умовах);

– гнучкість (здатність швидко і адекватно реагувати на зміни, що виявляється в перебудові наявних способів вирішення задач, в зміні способу реагування, що перестає бути ефективним, на оптимальний чи продуктивний);

– активність (участь у перетворювальних процесах, які відбуваються у наслідок надзвичайних подій);

– ініціативність (підтримка старих та налагодження нових зв'язків в надзвичайних умовах);

– стійкість (урівноваженість, опірність, що дозволяє протистояти життєвим труднощам; зберігати здоров'я й працездатність у різних надзвичайних ситуаціях);

– критичність (відбір інформації задля перевірки власних гіпотез та побудови прогнозу розгортання подій, що підвищує як адаптивність особистості в соціумі, так і ефективність її діяльності в професійному та особистісному сенсі);

– рефлексивність (здатність до самоаналізу для досягнення бажаного результату, потреба у саморозвитку та самоактуалізації).

У контексті вищезазначеного, ми можемо говорити про декілька груп ризиків неконструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних ситуаціях: зовнішні та внутрішні. *До зовнішніх ризиків доречно віднести:*

– умови самої надзвичайної ситуації (кожна ситуація є унікальною і супроводжується змінами у різних галузях життєдіяльності як окремої особистості, так і суспільства в цілому);

– соціально-політичну та економічну нестабільність (сприяє поглибленню існуючих проблем на тлі розгортання надзвичайної ситуації);

– відсутність необхідних ресурсів (у даному випадку і освітньої організації) до подолання надзвичайної ситуації;
– відсутність консолідуючих дій з боку різних суб'єктів, які покликані сприяти попередженню, подоланню (у разі настання) надзвичайних ситуацій.

До внутрішніх ризиків слід віднести:

– суб'єктивне сприйняття надзвичайної (напруженої) ситуації, адже важка ситуація породжується переважно об'єктивними обставинами, але її складність, в значній мірі, визначається суб'єктивною складовою, а будь-яке ускладнення умов діяльності набуває для особистості особливого значення;
– ступінь включеності колективного чи індивідуального суб'єктів (у нашому випадку – це учасники освітнього процесу). Це безпосередньо стосується надзвичайної ситуації, в якій об'єднуються зміст об'єктивної діяльності з потребами, мотивами, цілями, відносинами людини;
– виникнення складних для суб'єкта завдань, що потребують вирішення у нових умовах та зміна психічного стану особистості;
– ступінь готовності особистості до формування нових якостей (у тому числі і до конструктивної поведінки) та/або залучення додаткових ресурсів;
– відсутність можливості для повноцінної реалізації особистістю своїх мотивів, прагнень, цінностей, інтересів тощо.

Отже, можна стверджувати, що надзвичайна ситуація характеризується наявністю складної «обстановки», активністю мотивів особистості, порушенням відповідності між вимогами діяльності і професійними можливостями людини. Дії можуть мати різну спрямованість і різну ступінь ефективності щодо цілей спільної діяльності і самого суб'єкта, його особистісного зростання. Конструктивні дії спрямовані на подолання труднощів та пошуки шляхів оптимізації зовнішніх та внутрішніх ресурсів задля збереження фізичного, психологічного здоров'я та соціального благополуччя особистості.

DOI: 10.5281/zenodo.5905572

Чернишов В. О.

НЕОБХІДНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ КУРСАНТІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Історично склалось так, що навчальний процес в автошколах України (та інших країнах) організовано з повним або максимальним ігноруванням психологічної складової особистості слухача курсу Правил. Майже повністю не враховуються його соціальна та особистісна складові, гендерна самоідентифікація, вікові параметри, освітній рівень, рівень пізнавальних та когнітивних властивостей особистості, її психотип тощо. Згідно з Н. Талізіною, традиційне навчання – інформаційно-повідомляюче, догматичне та пасивне, в якому майже повністю не враховуються психологічні знання (з галузей загальної та соціальної психології, психології праці, психології особистості, психофізіології тощо). Дивлячись, ніби «зі сторони», складається враження, що викладач є звичайною «роботизованою структурою», великим «сервером» – носієм великої кількості різноманітної навчальної інформації з різних розділів свого предмету, а слухачі – «маленькі комп'ютери», які під час навчального процесу підключені до великого «сервера», а також в пам'яті яких відбувається копіювання та перекачування «сухої» інформації, що представлена на малозрозумілій для багатьох юридичній «мові», або ніби «цифровій» комп'ютерній мові. У цьому разі проявляється монотонія – функціональний стан курсанта, який виникає під впливом на нього особливих умов навколишнього середовища та діяльності. Монотонія є наслідком виконання однотипної (монотонної) роботи, яка потребує багаторазового виконання однакових дій протягом тривалого часу. Дійсно 9/10 нашої поведінки протікає абсолютно автоматизовано, без участі усвідомлення її актів, тобто машиноподібно. Нейронні центри, які управляють цими рухами, ніби залишаються автономними. Доросла людина ходить, пише, дихає, говорить, слухає, вдягається абсолютно автоматизовано (хоча і досягнути в

дитинстві такої автоматизації – є надзвичайно складним завданням, що потребує особливої концентрації уваги, осмисленості дій, розвитку дрібної моторики пальців тощо) і водночас абсолютного незамислювання над цими діями. Складається враження, що ноги нас самі несуть в необхідному напрямку і для їх рухливості не має потреби у виникненні електричного імпульсу, долучення волі при переміщенні ноги або язика та губ під час говоріння; пальці досвідченого гітариста самі затискають необхідні струни на необхідних ладках (навіть не дивлячись на них, адже увага сконцентрована на нотах); досвідчений водій переключає передачу, пересуваючи важіль з одного положення в інше, не дивлячись на нього; він спостерігає за дорожньою обстановкою, управляє кермом та натискає на необхідні педалі, неусвідомлюючи процесу самого натискання. Послідовність та черговість, доцільність цих дій водія повинні відповідати одночасно вимогам самих Правил. Вони не мають призводити до порушення таких вимог. Досягнути такої кваліфікації є завдання вивчення Правил.

Якщо розглядати проблему з позиції викладача або досвідченого викладача, то проблем не виникає. Наприклад, не потребує жодних зусиль процес роз'яснення, скажімо, довжелезних визначень в ПДР або встановлення черговості проїзду перехрестя. Зокрема, автор неодноразово питав досвідчених водіїв, чому вони перед перехрестям виконали саме ту чи іншу послідовність рухів, чим керувалися під час проїзду. І далеко не завжди отримував конкретну чітку відповідь, адже водій встановлює черговість автоматизовано, тобто застосовує ПДР фактично не замислюючись, не докладаючи значних зусиль для свідомого керування своїми діями.

А от якщо поглянути очима курсанта, то для нього це все є новим. Над кожним кроком є необхідність осмислення, поступового відображення в свідомості; кожен крок потребує концентрації уваги, дії курсанта у цьому разі далеко не автоматизовані і нагадують ті самі зусилля, ступінь напруження, увагу, які використовує людина, яка в перший раз взяла до рук скальпель чи почала вивчати іноземну мову або грати на музичному інструменті. Для розуміння того, які зусилля потребує ця людина, достатньо глянути на дитину, яка тільки

ось-ось починає ходити. Все обличчя її проявляє напружений стан, оскільки вона виконує найскладнішу мисленнєву роботу. Щоразу, коли дитина піднімає свою ніжку та шукає відповідну точку опори, вона вирішує складну (з власної позиції) задачу. Порівняємо її через кілька років, коли вона вже буде бігати (у цьому разі ми наочно помітимо суттєву різницю, яку вносить в людську реакцію автоматизація).

Ця наочність може нас ввести в оману: автоматизація знижує характер людської реакції, переводить її на нижчій рівень, механізує її, та й взагалі є кроком не вперед, а назад, або вниз порівняно зі свідомою реакцією розумного типу. Однак це не зовсім так. Простою є демонстрація, що автоматизовані дії є необхідною психологічною умовою саме для виникнення вищих типів діяльності. Так, лише автоматизовані акти об'єднуються в досконаліший тип реакції. Гра на музичному інструменті, водіння автомобіля, блискуче володіння скальпелем, мовлення оратора – потребують межової тонкості, комплексності та водночас точності рухів частин тіла. Досягнути власної досконалості й завершеності можна тоді, коли, керуючи потрібними рухами, нейронні центри автоматизуються. Автоматизованість системи є необхідною умовою розвантаження центральної нервової системи від будь-якого роду сторонніх робіт. Відбувається, нібито, розподіл праці між нейронними центрами, звільнення вищих центрів від певних завдань нижчими. Максимально наблизитись до такої автоматизації є метою всього процесу навчання (і в автошколі зокрема). А педагогічна система влаштована так, ніби процес засвоєння нових знань вже є автоматизованим.

Отже, наскільки повноцінним буде особистісний розвиток курсантів, розвиток їхньої мотивації і потреб, інтересу й схильності до самостійного творчого мислення та уяви, самоусвідомлення, психосоціальна та поведінкова активність у багатьох залежить від позиції, знань та умінь викладача, його професійних навичок, психологічної культури. Нові соціальні запити у курсантів підкріплюють проблемне питання, наповнюють якісно новим змістом, підсилюють акценти на педагогічній діяльності. Практичні, механічні, педагогічні впливи викладача на курсанта, які виконуються без врахування

психологічних механізмів розвитку особистості слухача курсу правил, не тільки не приводять до досягнення бажаної цілі, а й потенційно загальмовують утворення, використання, оволодіння, розвиток та відточування його необхідних психологічних якостей, закривають для нього шлях до творчого процесу та самоактуалізації.

Важливим у контексті нашої теми уявляється врахування проблеми емоційної стійкості, яка знайшла своє відображення у працях Л. Аболіна, М. Амінова, Б. Варданяна, С. Ізюмової, Є. Ільїна, Ю. Кулюткіна, В. Небиліцина, А. Ольшанникової, Я. Рейковського, Г. Сухобської, Я. Стреляу, В. Чудновського, О. Черникової. В них є визначення основних показників, що впливають на емоційну стійкість курсантів – майбутніх водіїв, які вивчають правила дорожнього руху. Емоційна стійкість – це властивість особистості, що забезпечує стабільність стенічних емоцій і емоційного збудження у разі впливу різних факторів. Емоційна стійкість, доповнена високою здатністю до керування емоційним станом, – одна з найважливіших умов забезпечення здоров'я, надійної діяльності, збереження високої психічної працездатності в стресових умовах. Показниками емоційної стійкості (самовладання, витримка, холоднокровність) людини за виникнення будь-якої загрозливої ситуації є: збереження оптимістичного настрою; відсутність відчуття страху, розгубленості, пригніченості. За наявності емоційної стійкості в людини не виникає зайвого збудження або апатії, скутості, пригнічення розумових здібностей, що призводять до порушення координації рухів, знесилення, немедичного погіршення самопочуття. Емоційна нестійкість також характеризується переважанням негативних емоцій; перезбудженням; апатією; виснаженням нервової системи.

Отже, емоційна стійкість – це багатосистемна, інтегральна риса-якість, котра базується на чотирьох її основних компонентах – емоційному (емоційна тривожність або збудження), мотиваційному (сила мотивації), інтелектуальному (оцінка, прогноз, ухвалення рішень у неординарних ситуаціях), типологічному (особливості нервової системи), що зумовлюють продуктивність діяльності й адекватність поведінки особи при вирішенні завдань в умовах екстремальних і стресових дій.

Змістово-динамічну сутність емоційної стійкості майбутніх водіїв становить психологічна характеристика етичної стійкості і соціальної стабільності особистості, функціонування її інтелекту, повнота психічного образу під час вирішення проблемних ситуації, що виникають в процесі вивчення Правил та наступного їх дотримання під час керування автомобілем.

DOI: 10.5281/zenodo.5905576

Шебанова В. І.

СИТУАЦІЯ ХАРЧОВОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Харчове насильство – це ігнорування дорослими харчових потреб, смакових уподобань і фізіологічних відчуттів: станів голоду, ситості, спраги, які відчуває дитина (Шебанова В., 2017). При цьому, дорослі застосовують різноманітні тактики примусу, в ситуації харчування, які вони використовують з метою впливу на харчову поведінку дітей, при цьому дозволяють собі принижувати і ображати дитину, висловлюючи уїдливі вразливі репліки щодо її зовнішності або харчових звичок.

Вважаємо, що харчове насильство за своїми ознаками може відноситися до емоційного та психологічного насильства. Окрім цього, у деяких випадках дорослі можуть вдаватися до обмеження свободи дитини і навіть до фізичної сили, у таких випадках харчове насильство буде відноситися до фізичного насильства (Шебанова В., 2017). Нижче ми презентуємо ту частину нашого дослідження «Психології харчової поведінки» яке відображує харчове насильство дорослих щодо дітей і те, як це віддзеркалюється у їх спогадах і особливостях їх харчової поведінки та особистості загалом (Шебанова В., 2016; 2017).

Одне із завдань нашого дослідження було спрямовано на актуалізацію спогадів, пов'язаних з ситуацією приймання їжі, що дозволило нам виявити психологічні орієнтири як стереотипні суб'єктивні дискурси існування-буття, які зумовлюють виникнення та розвиток проблемної харчової

поведінки, встановити причинну обумовленість порушень, особливості формування харчових традицій, конфлікти у зв'язку з ситуацією приймання їжі, розкрити не тільки різноманітні аспекти «відносин з їжею» в повсякденній життєдіяльності автора-респондента, але й зрозуміти світоглядні основи ставлення суб'єкта до їжі, свого тіла, себе як особистості, намітити шляхи корекції.

Розв'язання означеного завдання відбувалося за допомогою методики тематичного ретроспективного аналізу (МТРА-Їжа), яка проводилася на вибірці школярів середніх і старших класів загальноосвітніх шкіл м. Херсона (8 – 11 класи; середній вік 15,9 років) і вибірці студентів Херсонського державного університету (I-V курсів; середній вік 19,2 років). Вибірка школярів містила 157 дівчат та 125 хлопців (n=282 особи). Вибірка студентів містила 162 дівчини та 123 юнака (n = 285 осіб). Досліджуваним було запропоновано написати есе (свою особисту історію) з теми «Мої відносини з їжею».

Підводячи підсумок за отриманими результатами, зауважимо, що *ситуація приймання їжі, яка супроводжується примусом,* є специфічною соціальною ситуацією розвитку, що не дає можливості сформувати у дитини необхідні навички «впізнання» та диференціації власних потреб, не тільки харчових, але й особистісних (таких як почуття цінності самої себе). При цьому *«негативну зарядженість» отримує не тільки «ситуація приймання їжі», але й «ставлення до батьків».* У подальшому негативна зарядженість обумовлює або *надмірне дистанціювання від них, або надмірну залежність від їхньої думки* (щоб бути хорошим, треба догоджати батькам, «добре їсти», «дотримуватися дієти» та не звертати увагу на власні відчуття). Іншими словами, ситуація харчового насильства, як багаторазове ігнорування дорослими харчових потреб та психофізіологічних переживань дитини, обумовлює формування таких патологічних процесів тілесності, які зміщують функціонування у бік різноманітних порушень. Серед них найважливішими є:

1) Надмірна фіксація на власних «знакових» індивідуальних кодах їжі як специфічної системи семіотичних смислів, що зміщує акценти сприйняття їжі (як з «джерела

поживних речовин та енергії» на інші психологічні смисли їжі), що провокує перекручення патернів харчової поведінки та створює передумови для формування проблемних стратегій у спектрі «переїдання – обмеження в їжі».

2) Надмірна фіксація досліджуваних на харчовій активності, що блокується, карається або штучно стимулюється, а також на критичних зауваженнях Інших щодо ваги, розмірів та об'ємів тіла, що зумовлює закріплення та домінування у репертуарі поведінки неконструктивні способи подолання труднощів та досягнення автономності. Такими неконструктивними способами відходу від реальності є викривлені патерни харчової поведінки обмежувального, екстернального та емоціогенного типів, а також клінічні форми розладів харчової поведінки.

3) Дистанціювання (відчуження, відсторонення, дисоціації) від дискомфортних відчуттів у тілі, що зумовлює різноманітні порушення контакту з власним тілом, зокрема, втрату здатності до диференціації різних тілесних відчуттів, передусім, відчуттів голоду та ситості як основних регуляторів харчової поведінки у системі «голод – апетит – їжа – насичуваність – насичення – ситість».

4) Відчуття власної «меншовартості» як специфічний досвід переживання безпорадності та базової основи глобальної незадоволеності відносинами з «Іншими», «тілом», «їжею»,«собою» та життям загалом.

Викладена нами позиція узгоджується з даними наукових досліджень (О. Демчук, Т. Дучимінська, В. Ротенберг, В. Аршавський, С. Бондаренко, Д. Цирінг, І. Пономарьова та ін.), в яких розглядається вплив сім'ї та найближчого оточення на формування життєвого сценарію дитини, зокрема вплив негативних посилів на розвиток стану набутої безпорадності. При цьому особистісна безпорадність розглядається *як втрата людиною віри щодо власної ефективності* (Seligman M., Reivich K., Jaycox L., Gilham J., 1996); *як порушення мотиваційної характеристики людини* (Цирінг Д., Пономарьова І., 2012).

Вищезазначене дозволило дійти висновків щодо необхідності формування у дітей і дорослих здоров'язберігаючої

компетентності (ЗЗК) як базової основи гармонійного розвитку харчової поведінки. Важливими аспектами ЗЗК є:

1) Формування компетентності щодо викривлених патернів харчової поведінки в континуумі «обмеження в їжі – переїдання» як до специфічної поведінки, за якою маскується звична стратегія уникнення реальності в ситуаціях зовнішнього тиску, що «звільняє» від необхідності розв'язувати психологічні проблеми та «змушує» індивіда відмовитися від себе (задоволення своїх потреб, реалізації своїх бажань, цілей тощо, заради помилкового відчуття комфорту).

2) Формування компетенцій, які допомагають вивільнити «заблоковану» енергію конфлікту та ініціювати продуктивні форми активності. Серед різних форм активності, найбільш корисними щодо нормалізації харчової поведінки, є: а) усвідомлення та прийняття відповідальності за реалізацію власних потреб, бажань, емоцій, життєвих цілей і завдань; б) оволодіння методами і прийомами саморегуляції, що дозволяють освоїти ефективні способи самонастроювання на досягнення поставлених цілей і завдань життєвого шляху, розвивати здатність витримувати складні ситуації та надзвичайно інтенсивні емоційні стани; в) розширення репертуару копінг-стратегій (як активних стратегій подолання та вирішення складнощів, які виникають у контексті життєвого шляху) з метою підвищення життєстійкості особистості та формування самовідчуття «я можу долати і самостійно вирішувати життєві складнощі», «можу досягати успіху і реалізовувати власні наміри» (Шебанова В., 2015; 2016; 2017, 2018, 2019, 2020).

DOI: 10.5281/zenodo.5905582

Шевченко Р. П., Козак Ю. С.

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗМІН В ЕМОЦІЙНІЙ СФЕРІ МОРЯКА

В умовах трансформування вимог до сучасного фахівця особливо зростає роль його постійної готовності до

особистісного та професійного зростання. Сучасний спеціаліст повинен відповідати очікуванням сучасного ринку праці, бути готовим постійно оновлюватися згідно системи вимог до його знань, вмінь, навичок. Необхідно відзначити, що в таких умовах виникає ситуація постійного тиску на емоційну та фізіологічну системи людини, що в ряді випадків призводить до стійких змін в її емоційній сфері, розвитку явищ професійної деформації.

Особливо це проявляється в професіях, що вирізняються додатковим негативним впливом на фізіологічний стан і здоров'я людини, її емоційну сферу. Однією з таких професій є робота моряка. На моряка постійно впливають різні негативні чинники (йдеться про зміни режиму життя, роботи та відпочинку, системи харчування, інші патогенні фактори). З огляду на вищезазначене представники саме цієї професії є яскравим прикладом змін в емоційній сфері з високим ступенем ймовірності розвитку явищ професійної деформації. Отже, є необхідність у вивченні факторів, які впливають на зміни в емоційній сфері моряка, а також вивченні зв'язку цих факторів з розвитком професійної деформації.

Контингент досліджуваних був набраний з числа студентів спеціальності морського і річкового транспорту, що відповідає профілю освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» в рамках фундаментальної науково-практичної теми кафедри практичної психології Одеського національного морського університету (державний реєстраційний номер 0119U002263). Дослідження було проведене на базі ОНМУ з виконанням норм біоетики згідно нормативних критеріїв освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі».

Метою дослідження стало виявлення впливу змін в емоційній сфері на розвиток явищ професійної деформації моряків. Гіпотеза дослідження передбачала те, що розвиток змін в емоційної сфері моряка призводить до розвитку явищ професійної деформації. Методами емпіричного дослідження обрано: «Самопочуття-активність-настрій» (для вивчення емоційної сфери) та методика вивчення професійної ідентичності Л. Шнейдер (орієнтована на моделі вивчення

професійної деформації). Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою програми SPSS.

Досліджуваними виступали студенти Одеського національного морського університету спеціальності морського та річкового транспорту денної та заочної форм навчання в загальній кількості 40 осіб: 20 студентів до перебування в умовах довготривалого рейсу та 20 студентів, які мали досвід перебування в довготривалих рейсах.

За результатами методики «САН» було виявлено зростання негативних характеристик в підгрупі студентів «після перебування в тривалому рейсі». Так, порівняно зі студентами підгрупи «до перебування в умовах тривалого рейсу» у вищезгаданій групі респондентів достовірно знижувалися показники шкали «самопочуття»: досліджувані вказували на зниження рівня гарного самопочуття, а також відзначали слабкість, пасивність, бажання відпочити.

Характеризуючи дані, отримані за шкалою «активність», необхідно відзначити, що студенти після тривалої плавпрактики частіше відзначали в своєму стані байдужість. Студенти заочного відділення відмічали частіше, ніж їх молодші колеги, стан певного песимізму, котрий в бесіді вони часто пов'язували з переживанням певного розчарування в обраній професії.

Характеризуючи дані за шкалою «настрій», потрібно відзначити, що студенти заочного відділення частіше, ніж студенти денної форми навчання, згадували в своєму стані незадоволення, заклопотаність, емоційну виснаженість. Отримані дані підкріплюють наші припущення про наявність у студентів, які мають більший досвід перебування в тривалих плаваннях, схильності до розвитку станів професійної деформації.

За методикою «Вивчення професійної ідентичності» були отримані результати, які засвідчують наявність дифузійної професійної ідентичності досліджуваних (йдеться про сумнів в здатності викликати в інших повагу, невпевненість у цінності власної особистості, а також відстороненість, що межує іноді й з байдужістю до свого «Я»).

Отримані результати поглиблюють психологічні знання про феномен впливу відповідного емоційного стану моряка на

формування у нього професійної деформації. Тому нагальним стає завдання розробки концептуальних підходів до профілактики й запобігання посилення емоційно-деформаційних механізмів.

DOI: 10.5281/zenodo.5905586

Шидловський А. М.

МУЛЬТИТОТЕМІЗМ ЯК ВІЛЬНЕ ОТОТОЖНЕННЯ ІНДИВІДА З ІДЕОЛОГІЯМИ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ЇХ ПЕРЕОЦІНКОЮ

У сучасному світі перед індивідом постає дві все ті ж фундаментальні психологічні проблематики на шляху до його індивідуації. Йдеться про пошук власних унікальних цінностей та сталість, відсутність переоцінки цінностей.

Будь-яка індивідуальність складається з тих чи інших її особистих цінностей, а точніше з ієрархії цінностей, кожну з яких вона інтенціонально переживає окремо «тут-і-зараз» (Мей Р., 2015). Усвідомлене інтенціональне переживання власних цінностей заповнює в особистості її екзистенціальний вакуум (Ялом І., 2015), чим продукує в ній індивідуальний або колективний сенс буття (Франкл В., 2012), а також можливість для саморозвитку і самоактуалізації (Маслоу А., 2019). Цінності формують певні свідомі вчинки і, як зазначає В. Роменець, вчинкові акти (останні є якісними зсувами в духовному розвитку особистості). За словами автора, цінності людини завжди темпорально модифікуються через процес абсолютизації, тобто через ототожнення себе та ідеалізацію певних об'єктів у соціумі. Цінності не можуть бути статичними, позаяк у цьому разі абсолютизується певний окремий модус спів-буття, а все інше підпадає під табу (когнітивна дихотомія), що призводить до відсутності децентрації, а отже і до психологічної незрілості (Роменець В., 2003). Тож маємо універсальну, але жодним чином не унікальну особистість у соціумі (у цьому разі К. Юнг відзначив би колективне несвідоме, що домінує над індивідуальним несвідомим,

перешкоджаючи розвиткові самості особистості (Юнг К., 2016)). Екзистенціальні психологи вслід за філософами постійно повторюють свій постулат про те, що буття-в-світі (свідоме співіснування) – це не що інше як процес, постійний і свідомий процес становлення свого «Я» (Бінсвангер Л., 2017).

Цінності індивід знаходить для себе через спів-буття, тобто через ототожнення себе з певною спільнотою, яка має свою власну ідеологію, унікальну цінність співіснування (або ідентифікуючи себе з ідеологією певного філософського мислення). Як вдало підмічає В. Франкл, цінність – це завжди сенс, а тому і творче повноцінне життя (Франкл В., 2012). Вивчаючи австралійські племена, Е. Дюркгайм у питанні тотемізму (а тотемізм – це предтеча сучасної держави) зазначав, що багато племен диференціюють свій один сакральний тотем на безліч інших. Тобто для одного окремо взятого осілого племені існує варіація: племінний тотем, клановий тотем та субтотем (Дюркгайм Е., 2002). Це обумовлено насамперед переоцінкою цінностей заради розкриття та становлення свого «Я» (індивідуація). Отже, індивід має певну соціальну й універсальну цінність в загально-племінному тотемі. Проте далі він може обирати той чи інший клановий тотем. Або обрати свій власний субтотем, який знову-таки він може для себе постійно змінювати. Схоже відбувається і в цивілізованому світі: існує соціальна стала цінність у державі (племінний тотем); цінності у різних культурних, релігійних, наукових та інших груп і спільнот (клановий тотем); та субтотем – у разі, коли індивід обирає суто аутентичну власну цінність.

Виходячи з вищесказаного, ми можемо вести мову про такий феномен як **мультитотемізм –** вільне ототожнення індивіда з тією чи іншою груповою або індивідуальною цінністю. Те, що В. Франкл називав втечею в маси, а Е. Фромм – втечею від свободи, є психологічним феноменом відсутності в індивіді волі до пошуку та переоцінки власних цінностей. Це ті люди, які, за Е. Фроммом, відмовилися від індивідуальності і цілісності людського «Я», віддавши себе на поруки тієї чи іншій спільноти (Фромм Е., 2012).

Що дає таке нове світосприйняття як мультитотемізм індивідууму? Насамперед він висуває такий головний предикат

конструктивного і продуктивного спів-буття для особистості як: «*Будь яка цінність має бути переоціненою своїм власником одразу після того, як була їм пережита*». Тобто будь-який індивід, керуючись власною волею, незалежно від когось або чогось, обирає для себе ту чи іншу цінність, протягом певного періоду часу переживає її, а потім темпорально модифікує, змінює її актуалізацію, вектор соціального шляху. Якщо, наприклад, для індивідуума особистою цінністю була сім'я, то з часом він модифікує її, ставлячи перед нею нові цілі, нову абсолютизацію, нову реалізацію. Особистість може категорично змінити свою певну цінність, проте ніколи не змінюється її відповідальність, тому що, як зауважує В. Франкл та інші екзистенціальні психологи, відповідальність – це один з ключових елементів до становлення свого «Я» та й взагалі елемент конструктивного спів-буття (Франкл В., 2012). Зміна цінностей «a priori»» змінює об'єкти ототожнення, проте відповідальність за попередні вчинки нікуди не зникає. Будь-яка індивідуальність знаходить у собі сили для чогось нового і ніщо не повинно її обмежувати. Але водночас вона повинна нести індивідуальну відповідальність за свій вибір і за наявний досвід цінностей.

Отже, рішення проблематики пошуку і відсутності переоцінки цінностей ми вбачаємо у такій новій формі трансценденції світосприйняття (світопроєкт) як мультитотемізм. Кожен має приділяти час на обов'язки перед цінностями тієї чи іншої спільноти чи нації, але життя має витрачати на постійний пошук та реалізацію власних цінностей. Тільки таким шляхом індивід зможе реалізовувати у спів-бутті свою індивідуальність, де «Я» буде сприйматись як постійний процес становлення самого себе. Більше цінностей – це більше дій і більша психологічна зрілість індивіда. Це вільне пересування від одного «субтотема» у сучасному світі до іншого, керуючись при цьому власною інтуїцією, волею і відповідальністю за свої вчинки. Свобода – це вільний вибір між цінностями у соціумі, між сучасними «тотемами». Якщо людина має намір жити вільно, то має бути вільній вибір цінностей та їхня подальша темпоральна модифікація.

DOI: 10.5281/zenodo.5905589

Шкурко Я. І.

ПРІОРИТЕТНІ МЕТОДИ ОЦІНКИ КОМПЕТЕНЦІЙ ПЕРСОНАЛУ, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ ВІДДАЛЕНО

Зміни, що відбулися в світі у зв'язку з пандемією COVID-19, позначилися на роботі з персоналом в цілому і на підборі працівників зокрема. Починаючи з весни 2020 року, підходи до управління і підбору персоналу зазнають значних змін, обумовлених ситуацією невизначеності, що панує у суспільстві. Багато компаній переводить персонал на віддалений режим роботи. У сучасних непередбачуваних умовах ринкового середовища змінилися вимоги до кандидатів і, відповідно, виникла необхідність розробки методів оцінки для визначення актуальних компетенцій.

У ході нашого дослідження ми запропонували пріоритетні методи оцінки персоналу, який працює віддалено, а також розробили запитання для використання в підборі персоналу на підприємствах різної форми власності.

З метою оцінки компетенцій кандидата для віддаленої роботи ми пропонуємо використовувати такі методи оцінки персоналу як: 1) проєктивне інтерв'ю; 2) ситуаційне інтерв'ю; 3) інтерв'ю з визначенням метапрограм кандидата (метапрограмне інтерв'ю).

Далі ми докладно на прикладах розглянемо запитання, які використовували в інтерв'ю з використанням вищезгаданих методів. Для оцінки компетенції «відповідальність – як здатність працювати без контролю» ми включили в структуру дослідження метод проєктивних питань. Йдеться про питання, в яких кандидату пропонується оцінити не себе, а людей в цілому. Метод ґрунтується на принципі проєкції. Класичне визначення проєкції увиразнює її як «*захисний механізм, який використовується несвідомою сферою «Я», за допомогою якого внутрішні імпульси і почуття, неприйнятні в цілому для особистості, приписуються зовнішньому об'єкту і тоді проникають в свідомість, як змінене сприйняття зовнішнього світу*» (Бурлачук Л., 1997).

Ми переконалися, що в сучасних реаліях спостерігається зростання цінності кандидатів, які демонструють таку якість як «психологічна стійкість і готовність брати на себе додаткову відповідальність». Для оцінки даної компетенції ми використали проєктивне питання-провокацію: «*Чи справедливо доручати співробітникам додаткові завдання в сьогоднішніх умовах? А як справедливо?* (якщо відповідь: «ні»)». Окрім вищезазначеного, проєктивне інтерв'ю для визначення компетенцій кандидата для віддаленої роботи включає ряд питань: «*Чому одні люди Вашої професії успішні, а інші – ні?*», «*Що спонукає людей ефективно працювати?*» та інші.

Для оцінки компетенцій співробітника для роботи в сучасних умовах (зокрема і віддаленої роботи), ми пропонуємо також використовувати метод кейс-інтерв'ю. Кейс-інтерв'ю (або ситуаційне інтерв'ю) представляє собою метод, при якому кандидату пропонується в форматі рольової гри з інтерв'юером (або в форматі алгоритму) вирішити ситуацію, типову для його функціонала. Навички тайм-менеджменту, вміння розставляти пріоритети ми перевіряли саме за допомогою методу ситуаційного інтерв'ю. Як приклад, наводимо запитання для оцінки вміння керувати часом: «*За якими критеріями Ви визначаєте ступінь важливості завдань?*». Заразом ми пропонуємо кандидату запитання, в якому інтерв'юер перераховує завдання, які вимагають розстановки пріоритетів і значних витрат часу, наприклад: «*Ви маєте виконати наступні завдання (перелік завдань) протягом дня. Ваші дії*».

Для оцінки компетенцій співробітника для віддаленої роботи ми пропонуємо також використовувати метод метапрограмного інтерв'ю – інтерв'ю з визначенням метапрограм кандидата. Дана методика заснована на певній побудові питань, що дозволяють отримати відповіді в заданих рамках, а також на аналізі формулювань, оціночної складової слів і виразів (Іванова С., 2016). Метапрограми – це внутрішні характеристики, способи мислення людини, на підставі яких будується її поведінка. Найпростіший і надійний спосіб оцінити тип мислення і сприйняття дійсності – це слухати промову особи, звертаючи передусім увагу не на зміст, а на форму, тобто структуру побудови фраз. Метапрограми є ключовими

моментами в процесі мотивації та прийняття рішень (О'Коннор Д., Сеймор Д., 1997).

Ми вважаємо, що одна з метапрограм, що має істотне значення для успішності потенційного кандидата для віддаленої роботи – тип референції. З метою перевірки кандидата інтерв'юер ставить наступне запитання: «*Ви хороший фахівець. Чому ви так вважаєте?*». Наш досвід оцінки потенційних кандидатів свідчить, що бажано було б, щоб тип референції у кандидата, який працює віддалено, був ближче до внутрішньої референції. В іншому разі, якщо ми візьмемо на роботу кандидата з зовнішньою референцією, отримаємо співробітника, який постійно буде запитувати: «*Чи правильно я роблю...?*» та ін.

Отже, нами проаналізовано пріоритетні методи оцінки компетенцій потенційного кандидата для віддаленої роботи (адаптовані до умов сучасного ринку праці). Розроблені запитання для використання в підборі персоналу. Результати нашого дослідження мають практичне значення. Апробовані нами пріоритетні методи використовуються на підприємствах різних форм власності. Представлений досвід з підбору персоналу, а також практика дослідників, свідчать про те, що в сучасних умовах, які склалися на ринку праці в Україні, першорядними компетенціями є відповідальність, емоційна стійкість, самоорганізованість та інші. Для оцінки вищезгаданих компетенцій рекомендуємо використовувати такі методи, як: проєктивні запитання, формулювання кейсів (ситуацій) та аналіз метапрограми потенційних кандидатів.

DOI: 10.5281/zenodo.5905593

Янцевич О. А., Струнина Н. Н.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЖИЗНЕСТОЙКОСТИ И СОВЛАДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ У СПЕЦИАЛИСТОВ РАЗНЫХ ПРОФЕССИЙ

Современные люди каждый день сталкиваются с трудными жизненными ситуациями, которые не только мешают привычному ходу жизни, но и предъявляют особые правила к

способности личности справляться с ними с наименьшими для себя потерями. Стрессовые ситуации возникают в различных сферах жизнедеятельности, и профессиональная деятельность не составляет исключений. Важность изучения жизнестойкости и совладающего поведения определяется растущими потребностями общества в поиске путей создания благоприятных условий для максимального развития личности, эффективности ее жизненного пути. Жизнестойкость в нашем исследовании рассматривается как способность личности успешно справляться с неблагоприятными средовыми условиями, демонстрируя высокую устойчивость к стрессогенным факторам (Мадди С., Кобейс С., 2006). Копинг-стратегии – способы деятельности, которые помогают адаптироваться в сложной ситуации и удержать психологическое равновесие (Лазарус Р., Фолкман С., 1984).

В нашем эмпирическом исследовании приняли участие специалисты медицинской сферы, системы образования и финансов. Было выявлено, что подавляющее большинство специалистов всех трех групп обладают средним уровнем жизнестойкости. Результаты исследования копинг-стратегий показали, что у медицинских работников средний уровень напряженности таких копинг-стратегий: конфронтация, дистанцирование, поиск социальной поддержки, принятие ответственности, бегство-избегание. Фиксировался умеренно высокий уровень выраженности таких копинг-стратегий, как самоконтроль, планирование решения проблем и положительная переоценка. Данные стратегии превышают норму, что может говорить о небольшом проценте дезадаптации медицинских работников, однако стратегии являются в большей степени конструктивными. Таким образом, медицинские работники в стрессовых ситуациях в основном используют копинг-стратегии умеренно, и достаточно успешно адаптируются в стрессогенных условиях.

Корреляционный анализ переменных жизнестойкости и копинг-стратегий в выборке медицинских работников показал, что выраженность таких стратегий, как принятие ответственности, дистанцирование, бегство-избегание имеют обратные взаимосвязи с такими компонентами жизнестойкости

как: контроль и принятие риска, вовлеченность, а также с ее интегральным показателем.

Исходя из анализа первой связи, можно сделать вывод: чем выше у человека вовлеченность, тем ниже стратегия бегство-избегание и наоборот. Это можно объяснить тем, что индивиды, у которых высокий уровень вовлеченности менее склонны к избеганию и уходу от проблем.

Взаимосвязь жизнестойкости с бегством-избеганием мы объясняем тем, что чем выше у человека жизнестойкость, тем ниже стратегия бегство-избегание и наоборот. Индивиды с высоким и средним уровнем жизнестойкости успешно справляются с неблагоприятными средовыми условиями, демонстрируя высокую устойчивость к стрессогенным факторам, и меньше используя копинг-стратегию бегство-избегание.

Обратную взаимосвязь контроля со стратегией бегства-избегания можно объяснить тем, что индивиды, которые привыкли контролировать жизненную ситуацию, менее склонны к бегству и уклонению от проблем.

Обратную корреляцию такого компонента жизнестойкости, как контроль и дистанцирования мы связываем с тем, что индивиды, которые привыкли контролировать жизненную ситуацию, анализируют положительные и отрицательные стороны жизненных трудностей и в соответствии с ней действуют и не уклоняются от проблем. Чем ниже у человека контроль и соответственно, чем он беспомощнее, тем больше он будет всеми способами уходить от проблем, шутить, фантазировать, снижать значимость проблем, обесценивать.

Обратную взаимосвязь жизнестойкости и стратегии принятия ответственности можно объяснить тем, что индивиды, у которых средний или высокий уровень жизнестойкости, менее склонны брать на себя вину за происходящие трудности. Они привыкли решать проблемы более конструктивно.

Остановимся более подробно на связи, согласно которой контроль коррелирует со стратегией принятия ответственности. Иными словами, чем выше у человека контроль, тем ниже стратегия принятия ответственности и наоборот. Возможно, что

индивиды, которые привыкли контролировать жизненную ситуацию, менее склонны к признанию своей роли в возникновении проблемы и ответственности за ее решение.

Исходя из анализа обратной связи готовности к риску и принятия ответственности, мы можем сказать, что средний и высокий уровень принятия ответственности уменьшает риск. Индивиды убеждены, что лучше лишний раз не рисковать, чем совершить ошибку. В медицине ошибки не допустимы, они могут стоять человеческой жизни.

У специалистов сферы образования был зафиксирован средний уровень выраженности таких копинг-стратегий: конфронтация, дистанцирование, принятие ответственности, бегство-избегание; умеренно высокий уровень таких копинг-стратегий, как самоконтроль, планирование решения проблем и положительная переоценка. Таким образом, педагоги в стрессовых ситуациях в основном используют копинг-стратегии умеренно, и достаточно успешно адаптируются в стрессогенных условиях.

Корреляционный анализ переменных жизнестойкости и копинг-стратегий в выборке специалистов в сфере образования показал, что выраженность такой стратегии как стратегия конфронтации имеет умеренные положительные взаимосвязи с таким компонентом жизнестойкости как вовлеченность, а также с ее интегральным показателем.

Исходя из анализа первой связи, можно сделать вывод: чем выше у человека конфронтация, тем выше вовлеченность и наоборот. Это можно объяснить тем, что специалисты в сфере образования, у которых развит компонент вовлеченности, получают удовольствие от собственной деятельности и, используя данную стратегию, способны отстоять свои интересы и активно противостоять трудностям. Таким образом, эмоциональное напряжение и истощение преодолевается при помощи копинг-стратегии конфронтации: используя данную стратегию, они сопротивляются трудностям и предприимчивы при разрешении проблемных ситуаций (Леонтьев Д., 2006).

Исходя из анализа второй связи, можно сделать вывод: чем выше у человека жизнестойкость, тем выше конфронтация и наоборот. Это можно связать с тем, что индивиды с высоким и

средним уровнем жизнестойкости успешно справляются с неблагоприятными средовыми условиями, демонстрируя высокую устойчивость к стрессогенным факторам, используя копинг-стратегию конфронтации, личность показывает упорство в отстаивании собственных интересов и активно противостоит трудностям.

У специалистов в сфере финансов средний уровень напряженности практически всех копинг-стратегий. Также в исследовании были выявлены следующие положительные статистически значимые корреляционные связи: между конфронтацией и принятием риска, между жизнестойкостью и конфронтацией, между вовлеченностью и копинг-стратегией бегство-избегание, между конфронтацией и контролем.

С помощью Н-критерия Краскелла-Уоллиса нами были изучены различия между специалистами в сфере медицины, образования и финансов. Различия были выявлены по такой переменной как «принятие ответственности». Специалисты, работающие в медицинской сфере, наиболее склонны применять данную стратегию поведения, а специалисты в сфере образования – наименее. Это можно связать с тем, что при умеренном использовании данной стратегии медицинские работники стремятся к пониманию зависимости между собственными действиями и последствиями больше, чем остальные специалисты, в силу специфики своей профессии.

Таким образом, полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что фактор профессиональной деятельности связан с копинг-стратегиями личности, а также опосредует связь этих стратегий с жизнестойкостью.

НАШІ АВТОРИ:

Андреева И. Н. – професор кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету, доктор психол. наук.

Андриевская С. В. – доцент кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету, кандидат істор. наук.

Бабатіна С. І. – доцент кафедри психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Баранова Д. О. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

Безродня Т. І. – учитель фізики та математики Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 110.

Бесараб В. І. – заступник директора з навчально-виховної роботи Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 110.

Білоус Р. М. – доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, кандидат психол. наук.

Блинова О. Є. – завідувач кафедри психології Херсонського державного університету, доктор психол. наук.

Богданович Г. О. – аспірант лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Булах Т. О. – студентка ННІ психології та соціальної роботи НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Бурлакова М. А. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

Васютинський В. О. – головний науковий співробітник лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психол. наук.

Воеводина С. А. – старший викладач кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету.

Волович О. О. – учень Херсонського ліцею Херсонської обласної ради, учасник Малої академії наук України.

Галян І. М. – професор кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор психол. наук.

Гассаб О. В. – аспірант, асистент кафедри психології Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Герасіна С. В. – доцент кафедри психології Університету Григорія Сковороди у Переяславі, кандидат психол. наук.

Гірченко О. Л. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Дерев'янко С. П. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Доменюк И. В. – студентка Херсонського державного університету.

Дробот І. В. – студентка Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Дроздов О. Ю. – завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, доктор психол. наук.

Дроздова М. А. – доцент кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Духневич В. М. – завідувач лабораторії політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психол. наук.

Єронін О. В. – вчитель КЗ «Бутівський ліцей» Городнянської міської ради Чернігівської області.

Єроніна-Коливан Н. В. – КЗ «Бутівський ліцей» Городнянської міської ради Чернігівської області.

Дяченко В. А. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Жукова Т. Л. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

Казібекова В. Ф. – доцент кафедри психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Каленчук В. О. – аспірант кафедри психології Херсонського державного університету.

Карабут Л. М. – заступник директора з навчально-виховної роботи Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 110.

Козак Ю. С. – студентка Одеського національного морського університету.

Коллі-Шамне А. В. – професор кафедри загальної та вікової психології Криворізького державного педагогічного університету, доктор психол. наук.

Кононенко К. О. – аспірант кафедри диференціальної і

спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кононов І. Ф. – завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ), доктор соціол. наук.

Корж Т. І. – студентка ННІ психології та соціальної роботи НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Костюк Д. А. – доцент кафедри психології Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат пед. наук.

Кочубейник О. М. – провідний науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психол. наук.

Крупник Г. А. – аспірантка кафедри психології Херсонського державного університету.

Крупник І. Р. – доцент кафедри психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Крылова А. С. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

Ліпатнікова І. С. – студентка Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Літвінова А. М. – доцент кафедри економіки та менеджменту Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат пед. наук.

Літвінова О. В. – доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, кандидат психол. наук.

Лісневська А. О. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Лучко Е. О. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

Ляховець Л. О. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Маррацца А. – студентка ННІ психології та соціальної роботи НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Манойло В. М. – начальник відділення морально-психологічного забезпечення 8-го навчального Чернігівського центру Державної спеціальної служби транспорту.

Міненко О. О. – доцент кафедри психології

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат психол. наук.

Мозговий В. І. – психолог відділення морально-психологічного забезпечення 8-го навчального Чернігівського центру Державної спеціальної служби транспорту.

Мунасипова-Мотяш І. А. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат біол. наук.

Олейник Н. О. – старший викладач кафедри психології Херсонського державного університету.

Олійник О. О. – доцент кафедри психології Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат психол. наук.

Ольховський Д. Ф. – аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Омельчук О. В. – аспірант кафедри педагогічної та вікової психології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Остапчук С. В. – старший викладач кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету.

Наконечна М. М. – доцент кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат психол. наук.

Палагнюк О. В. – докторант Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психол. наук.

Панченко В. О. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Панченко Т. С. – старший викладач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Папуча М. В. – завідувач кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктор психол. наук.

Позняк Т. М. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат пед. наук.

Примак Ю. В. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Родіна Н. В. – завідувач кафедри диференціальної і спеціальної

психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор психол. наук.

Скок А. Г. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Славунік В. О. – студент Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Старик В. Г. – студентка Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Стрижонок Е. А. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

Струнина Н. Н. – старший викладач кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету.

Тавровецька Н. І. – доцент кафедри психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Татаренко А. О. – студентка Криворізького державного педагогічного університету.

Тихоненко Ю. О. – аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Уліцький І. В. – вчитель біології Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 110.

Фера С. В. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Цукур О. Г. – молодший науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психол. наук.

Чернишов В. О. – аспірант кафедри психології Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Шебанова В. І. – професор кафедри психології Херсонського державного університету, доктор психол. наук.

Шевченко Р. П. – завідувач кафедри практичної психології Одеського національного морського університету, доктор психол. наук.

Шидловський А. М. – психолог Оболонськкого районного відділу філії Державної установи «Центр пробації», у місті Києві та Київській області.

Шкурко Я. І. – доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Інституту психології та підприємництва (м. Київ), кандидат психол. наук.

Ющенко І. М. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Якімець О. Є. – студентка Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Янцевич О. А. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

З М І С Т

Андреева И. Н.
Эмоциональный интеллект и интеллектуальные свойства личности у специалистов с высоким и низким уровнем эмоциональной креативности 3

Андриевская С. В., Бурлакова М. А.
Самоорганизация деятельности и интернет-зависимость у студентов 8

Бабатіна С. І.
Аналізування особливостей самодетермінації особистісного зростання осіб у період ранньої дорослості 11

Баранова Д. О., Остапчук С. В.
Особенности моделей родительства белорусов 15

Безродня Т. І., Бесараб В. І., Карабут Л. М., Уліцький І. В.
Впровадження елементів сугестивної технології на уроках природничо-математичних дисциплін як засіб соціалізації здобувача освіти 18

Білоус Р. М., Дробот І. В.
Психологічні особливості політичної активності студентів 21

Блинова О. Є., Каленчук В. О.
Корпоративна культура як інструмент розвитку університету 25

Богданович Г. О.
Недовіра як соціально-психологічний феномен: співвідношення довіри та недовіри 28

Васютинський В. О.
Маріупольці і львів'яни про війну на Донбасі: за п'ять років – менше співчуття, більше байдужості і не треба вибачень 32

Волович О. О.
Вплив соціально-психологічних масок на
соціальну адаптацію особистості 35

Галян І. М.
Емоційна стійкість як чинник професійного
самовизначення майбутнього фахівця 38

Гассаб О. В.
Особливості сучасної організаційної
культури підприємства 41

Герасіна С. В.
Самоменеджмент як чинник успішної
діяльності фахівця в онлайн-умовах 44

Гірченко О. Л.
Використання ефективних копінг-стратегій
на шляху до емоційного благополуччя 49

Дерев'янко С. П., Маррацца А.
Емоційні синдроми та їх симптоми
як прояв психологічного неблагополуччя 52

Доменюк И. В.
Проблема ролевых конфликтов в современной
психологической науке 56

Дроздов О. Ю.
Соціальні уявлення української молоді
про благополуччя мешканців населених
пунктів та країн 59

Дроздова М. А.
Уявлення про благополучне місто
у масовій свідомості сучасних студентів 64

Духневич В. М.
Принципи розроблення безпечного
освітнього середовища 68

Жукова Т. Л., Воеводина С. А.
Представления о временной перспективе
в различных жизненных обстоятельствах
у специалистов с различным стажем работы 71

Казібекова В. Ф.
Мотив досягнення успіху в навчанні студентів 75

Коллі-Шамне А. В., Татаренко А. О.
Психологічні особливості саморегуляції
поведінки учнів підліткового віку 79

Кононов І. Ф.
Масова свідомість і маніпулятивні практики
влади (випадок України) 82

Костюк Д. А.
Емпатія як важливий компонент соціального
розвитку особистості 86

Кочубейник О. М.
Ковід-протести: пошуки психологічного
підгрунтя (кейс «Антивакцінаторство») 89

Крупник Г. А.
Огляд емпіричного дослідження сімейних стосунків 93

Крупник І. Р.
Особливості стилів сімейного виховання
у неповних родинах 96

Крылова А. С.
Физические наказания в детстве
и агрессивность в юношеском возрасте 99

Ліпатнікова І. С.
Психоемоційне напруження та адаптаційні
особливлсті входження людини в іншомовне
середовище 103

Лісневська А. О., Булах Т. О.
Особливості прив'язаності до близьких людей в осіб юнацького віку зі схильністю до інтернет-залежності 106

Літвінова А. М.
Основні складові саморозвитку особистості 110

Літвінова О. В., Якімець О. Є.
Альтруїстична спрямованість медичних працівників як чинник виникнення емоційного вигорання 115

Лучко Е. О., Струнина Н. Н.
Взаимосвязь суеверности и локуса контроля у студентов 119

Ляховець Л. О.
Образ шлюбного партнера в уявленнях осіб різного віку 122

Манойло В. М.
Психологічний супровід військовослужбовців Державної спеціальної служби транспорту на етапі професійного психологічного відбору 128

Міненко О. О.
Вплив гаджетів на психічний розвиток дітей молодшого шкільного віку у сучасному суспільстві 131

Мозговий В. І.
Проблемно-цільова робота і психологічний супровід військовослужбовців 134

Мунасипова-Мотяш І. А., Дяченко В. А.
Психологічне благополуччя студентів 136

Наконечна М. М., Папуча М. В.
Інтерсуб'єктна взаємодія як предмет соціально-психологічних досліджень 141

Олейник Н. О.
Особливості застосування операціоналізованої психодинамічної діагностики у психотерапевтичному процесі 145

Олійник О. О.
Особливості формування професійної ідентичності психолога 148

Ольховський Д. Ф.
Дослідження особистості у ситуації професійного психологічного відбору 151

Омельчук О. В.
Ставлення до грошей як показник фінансової поведінки особистості 154

Палагнюк О. В.
Психологія великих груп як теоретико-методологічна база дослідження соціальної солідарності 158

Панченко В. О., Позняк Т. М., Ющенко І. М.
Уявлення осіб юнацького віку про цивільний шлюб 163

Панченко Т. С., Корж Т. І.
Вираженість стереотипів про красиву жінку в соціальних уявленнях жінок різного віку 167

Примак Ю. В.
Соціальні уявлення молоді про успішну людину 171

Родіна Н. В., Кононенко К. О.
Екзистенціальний аналіз як один з методів «м'якої» системної методології 175

Скок А. Г.
Чинники вибору абітурієнтами майбутньої професійної діяльності 178

Славунік В. О., Літвінова О. В.
Соціально-психологічний супровід
молодого подружжя на шляху до батьківства 182

Старик В. Г.
Психологічні напрями допомоги молоді у побудові
емоційно близьких міжособистісних стосунків 186

Стрижонок Е. А., Остапчук С. В.
Особенности гендерной идентичности
современных белорусок 188

Тавровецька Н. І.
Залученість у роботу та вигорання:
психологічний зміст тонкої межі 191

Тихоненко Ю. О.
Вплив соціальних мереж
на формування цінностей підлітків 194

Фера С. В., Єронін О. В., Єроніна-Коливан Н. В.
Психолого-педагогічні аспекти професійної підготовки
вчителів для роботи з творчо обдарованими учнями 199

Цукур О. Г.
Ризики неконструктивності поведінки учасників
освітнього процесу в надзвичайній ситуації 202

Чернишов В. О.
Необхідність психологічного супроводу курсантів
в процесі вивчення правил дорожнього руху 206

Шебанова В. І.
Ситуація харчового насильства та її
вплив на розвиток особистості 210

Шевченко Р. П., Козак Ю. С.
Професійна деформація як фактор
змін в емоційній сфері моряка 213

Шидловський А. М.
Мультитотемізм як вільне ототожнення
індивіда з ідеологіями соціальних цінностей
та їх переоцінкою 216

Шкурко Я. І.
Пріоритетні методи оцінки компетенцій
персоналу, який працює віддалено 219

Янцевич О. А., Струнина Н. Н.
Проявление жизнестойкости и совладающего
поведения у специалистов разных профессий 221

Наші автори 226

Наукове електронне видання

ДВАНАДЦЯТІ СІВЕРЯНСЬКІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ

Матеріали міжнародної наукової онлайн-конференції (26 листопада 2021 року, м. Чернігів)

Том 1. Психологія

Наукова редакція
О. Ю. Дроздов

Літературна редакція
М. А. Дроздова, Л. О. Ляховець, Т. С. Панченко, Ю. В. Примак

Комп'ютерна верстка та макетування
О. Ю. Дроздов